

Серія А

МАТЕРІАЛИ КОНГРЕСУ
української
вільної політичної думки

Збірник ч. 4.

Мюнхен 1976

МАТЕРІЯЛИ КОНГРЕСУ
української вільної політичної думки

Збірник ч. 4.

Мюнхен 1976

ПЕРЕДМОВА

Оцей збірник ч. 4, Серії А, «Матеріяли КУВПД» появляється перед першою Пленарною Сесією КУВПД, яка запланована на 19—20 червня 1976 року в Нью-Йорку. Ресструючи для звітності на Сесії дотеперішню діяльність Тимчасових Секретаріатів КУВПД, подаємо — в хронологічному порядку — продовження списку студійних семінарів КУВПД (Початок дивись «Передмова» у збірнику ч. 3):

38. 13 червня 1974, Мюнхен:

ЧИ ДІЙСНО ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ ДІОНІСІЙ ІV «ПРОДАВ» УКРАЇНСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ? — Доповідач: Михайло Коржан. Оpubліковано: а) «Український Самостійник», червень—серпень 1974, чч. 202—204; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 4.

39. 18 жовтня 1974, Мюнхен:

ЕВРОПА—КИТАЙ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ І ГЕОСТРАТЕГІЧНІЙ КОНСТЕЛЯЦІЇ. Доповідач: Фелікс Кордуба. Оpubліковано: а) «Український Самостійник», листопад 1974, ч. 207; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 4.

40. 29 листопада 1974, Мюнхен:

НАЦІОНАЛЬНІ НАСТРОЇ І ТЕНДЕНЦІЇ В РСФСР (довідь російською мовою). Доповідач: Вадим Белоцерковський (нещодавній емігрант із ССРСР). Як запрошені дискусантанти виступали: Гасенко Федір (керівник семінару), Клейнер Израель, Левицький Борис, Майстренко Іван, Ромашко Андрій.

41. 6 грудня 1974, Мюнхен:

ЗМІНИ НАЦІОНАЛЬНИХ ВЗАЄМИН В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ ХХ-го СТОРІЧЧЯ. Доповідач: Володимир Кубійович. Оpubліковано: а) «Український Самостійник», грудень 1974, ч. 208; б) «Матеріяли КУВПД», Серія А, Збірник ч. 4.

42. 29 грудня 1974, Мельборн — Австралія:

ТРЕТЯ СИЛА, ТРЕТІЙ ШЛЯХ І ТРЕТЯ РЕВОЛЮЦІЯ (на базі відповідної праці В Гришка). Доповідач: Яків Гвоздецький.

43. 29 грудня 1974, Мельборн — Австралія:

РЕВОЛЮЦІЯ ЧИ ЕВОЛЮЦІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЕМІГРАНТА. Доповідач: Богдан Подолянко.

44. 29 грудня 1974, Мельборн — Австралія:

СУЧАСНИЙ РУХ СПРОТИВУ В УКРАЇНІ І ОБОРОННА АКЦІЯ ЕМІГРАЦІЇ. Доповідач: Мирослав Болюх.

45. 5 січня 1975, Нью-Йорк:

ВАЛЕНТИН МОРОЗ — НАРОДНИЙ ГЕРОЙ ЧИ ЛІДЕР НАЦІЇ. Доповідач: Роман Ільницький. Оpubліковано: «Український Самостійник», літо 1975, ч. 210.

46. 9 лютого 1975, Лондон — Велика Британія:
СПОГАДИ ДАНИЛА ШУМУКА — АНАЛІЗА Й ОЦІНКА, Доповідач: Костянтин Зеленко.
Доповідь повторено:
47. 15 лютого 1975, Ноттінгем — Велика Британія:
48. 16 березня 1975, Олдгам — Велика Британія:
49. 9 лютого 1975, Нью-Йорк:
БРАЖЕННЯ ВІД ЗУСТРІЧІ З ОЛЕКСАНДРОМ СОЛЖЕНЦИНИМ — і його погляди на національне питання в Советському Союзі. Доповідач: Василь Глазков.
50. 9 лютого 1975, Нью-Йорк:
КОМЕНТАР НА ПОГЛЯДИ СОЛЖЕНЩИНА В НАЦІОНАЛЬНИХ СПРАВАХ. Доповідач: Василь Гришко.
51. 23 лютого 1975, Олдгам — Велика Британія:
ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В 60-их РОКАХ І СУЧАСНИЙ ТЕРОР КГБ В УКРАЇНІ. Доповідач: Михайло Добрянський.
Доповідь повторено:
52. 12 березня 1975, Лондон — Велика Британія.
53. 28 лютого 1975, Мюнхен:
З-ПІД ЯКИХ БРИЛ? Обговорення збірника російського «Самвидаву» — «ИЗ-ПОД ГЛЫБ», впорядкованого Солженіциним і Шафаревичем. Доповідач: Іван Кошелівець. Опубліковано: «Сучасність», травень 1975.
54. 14 березня 1975, Мюнхен:
СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ССРСР. Доповідач: Василь Міняйло.
55. 18 квітня 1975, Мюнхен:
ЧИ МОЖЛИВА ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРИ? Перспективи конгресу української вільної політичної думки. Доповідач: Атанас Фіголь. Опубліковано: а) «Український Самостійник», літо 1975, ч. 210; б) «Матеріали КУВПД», Серія А, Збірник ч. 4
Доповідь повторено:
56. 8 травня 1975, Вашингтон;
57. 9 травня 1975, Балтімор;
58. 10 травня 1975, Трентон;
59. 30 травня 1975, Клівленд;
60. 1 червня 1975, Чікаго;
61. 15 червня 1975, Ньюарк—Ірвінгтон;
62. 22 червня 1975, Нью-Йорк; ;
63. 29 червня 1975, Лондон — Велика Британія.
64. 24 травня 1975, Торонто:
ЧАС НА ПЕРЕГЛЯД І ЧАС НА ЗМІНИ. Доповідач: Василь Гришко. Опубліковано: а) «Свобода», Джерсі Ситі, 10—20 черв-

ня 1975; 6) «Українські Вісті», Новий Ульм, чч. 25—26, 27—28, 29—30, 1975.

65. 28 вересня 1975, Новий Ульм:

ПОЗИЦІЯ УРДП В УКРАЇНСЬКІЙ ВИЗВОЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ. Доповідач: Михайло Воскобійник. Репортаж: «Українські Вісті», Новий Ульм, листопад 1975, чч. 47, 48—49.

Доповідь повторено:

66. 1 жовтня 1975, Мюнхен;

67. 4 жовтня 1975, Лондон — Велика Британія:

ПРО ДЕЯКІ ПРИЧИНИ СЛАБОСТИ УКРАЇНСТВА. Доповідач: Михайло Воскобійник. Репортаж: «Українські Вісті», Новий Ульм, 12 жовтня 1975, ч. 42.

68. 19 листопада 1975, Мюнхен:

ВРАЖЕННЯ З КИТАЮ. Доповідач: Богдан Осадчук.

69. 21 березня 1976, Нью-Йорк:

ПЕСИМІЗМ, ОПТИМІЗМ ЧИ РЕАЛІЗМ? Підсумки дискусії на тему: «Час на перегляд і час на зміну» та заключне слово. Доповідач: Василь Гришко. Опубліковано: «Українські Вісті, Новий Ульм, квітень 1976, ч. 15 і 16.

70. 26 березня 1976, Мюнхен:

СУЧАСНА ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ. Доповідач: Фелікс Кордуба.

Дальше подаємо ще для проглядности в азбучному порядку список доповідачів-авторів і порядкові числа семінарів, у яких вони брали участь:

1. Белоцерковський Вадим — 40	18 Коржан Михайло — 7, 29, 38
2. Білинський Андрій — 19.	19. Кордуба Фелікс — 18, 70
3. Боллох Мирослав — 44.	20. Кордюк Богдан — 1, 18
4. Бондаренко Андрій — 34	21. Кошелівець Іван — 3, 53
5. Борковський Роман — 20	22. Кубійєвич Володимир — 41
6. Воскобійник Михайло — 17	23. Левицький Борис — 5, 40
7. Гаєнко Федір — 2, 6, 40	24. Майстренко Іван — 31, 40
8. Гвоздецький Яків — 42	25. Міняйло Василь — 54
9. Приньох Іван — 36	26. Онисько Степан — 34
10. Гришко Василь — 1, 8—14, 33, 35, 50, 64, 69	27. Осадчук Богдан — 68
11. Глазков Василь — 49	28. Пеленський Zenon — 30
13. Добрянський Михайло — 1, 4	29. Пизюр Євген — 16
13. Добрянський Михайло — 1, 4, 22, 37, 51, 52	30. Подолянко Богдан — 43
14. Жовнір Василь — 15	31. Потічний Петро — 28
15. Зеленко Костянтин — 46—48	32. Ромашко Андрій — 40
16. Ільницький Роман — 16, 45	33. Рудницький-Лисяк Іван — 15
17. Клейнер Ізраїль — 21, 32, 40	34. Федишин Олег — 15
	35. Фіголь Атанас — 1, 23—28, 55—63.

Збірники «Матеріали КУВПД» появляються в двох серіях: А (порядкове число зазначено арабськими числами) і Б (порядкове число зазначено римськими числами). Поділ на дві серії зумовлений виключно технічним устаткуванням друкарень, де збірники друкуються. До тепер з'явилися чотири збірники серії А. Ця публікація є четвертим збірником серії А. Крім того появилася вже перший збірник серії Б, а далі збірники тої ж серії знаходяться в друку.

Про умови набуття збірників див. оголошення видавництва на четвертій сторінці обкладинки.

Мюнхен, травень 1976.

Тимчасови й Секретаріят КУВПД

ВОЛОДИМИР КУБЦЬОВИЧ:

ЗМІНИ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ У 20 СТ.

ДО 1914 РОКУ

Напередодні першої світової війни кількість українців у світі становила 40—41 млн, а їхня етнічна територія (без мішаних земель) 740 000 км². Таким чином, українці після росіян були найчисленнішою слов'янською нацією (перед поляками — бл. 25 млн) і третьою нацією в Європі, після німців і росіян, а поряд британців, італійців і французів; їхня етнічна територія після російської була найбільшою в Європі. Ці числа («ми сорокмільйоновий народ») були нашою гордістю, нашою надією на створення сильної української держави, ми про це інформували світ (наприклад, в інформативно-пропагандивних чужомовних публікаціях Союзу Визволення України). Тепер, після 60 років, кількість українців незначно більша, ніж у 1914 році, а українську мову як рідну подали ледве 36 млн. Так є за офіційною статистикою, в дійсності число українців дещо вище. Тим часом кількість інших більшості європейських народів збільшилася на 20 до 80%. Разом з цим територія, на якій українці становлять більшість, зменшилася, мабуть, до близько 600 000².

Яка причина цієї нашої демографічної катастрофи? Пригадаємо собі демографічний розвиток українського народу за останнє 100-ліття.

Величина української національної території з давніх часів зазнавала великих змін у зв'язку з колонізаційними процесами на пограниччі південної і південно-східньої України з малозаселеним або й незаселеним Степом. У княжу добу на початку 13 ст. національна українська територія становила яких 400 000 км². Після татарської навали вона відсунулася на північ і охоплювала, крім лісової смуги, лише невеликі окрайки Лісостепу — разом понад 250 000². В часи литовської політичної експансії національна українська територія, почавши з кінця 14 ст. знову збільшилася; під час другого періоду татарської експансії в кінці 15 ст. зменшилася до яких 280 000 км². Інтенсивна українська колонізація, почавши з 16 ст., на Правобережному Лісостепу, згодом на Лівобережжі, Слобожанщині й Запоріжжі спричинили збільшення національної української території до бл. 450 000 км² в половині 18 ст.; після заселення Степу й Кубані вона зростає в половині 19 ст. приблизно до 700 000 км². Колонізація східної Кубані, Терщини й Ставропільщини відбувалася вже разом з російськими поселенцями, і таким чином, на південному сході наших земель утворилася велика мішана українсько-російська територія.

¹ Територія і населення України. Відень 1918.

² Основи землезнання України. II, Ужгород, 1926, та інші.

За обчисленнями М. Кордуби¹ (на підставі російського, австрійсько-го й угорського переписів населення) величина української національної території 1914 р. становила 739 200 км², С. Рудницького² 905 000, а разом із слабо заселеними просторами на південному сході — 1 056 000 км²; автор цієї статті визначив її (на підставі докладного радянського перепису з 1926 р.) на 930 500 і поділив її на суцільну — 718 300 км² і мішану — 212 200 км² (східне Передкавказзя, Крим, Північна Чернігівщина, Холмщина й Підляшшя).³

Для порівняння, згадаємо зростання російської етнографічної території. Вона збільшувалася довгий час шляхом колонізації слабо заселеної невеликими фінськими народами лісової смуги і на початку 16 ст. охоплювала вже приблизно 1 млн км², згодом, завдяки колонізації степів, збільшилися на початку 18 ст. до 1,6 млн, в 19 ст. на 2,0 млн, на початку 20 ст. до 2,5 млн км² (без мішаних земель).

З половини 18 ст. (частково вже раніше) українці стали поселюватися на степових землях, на яких вже жили росіяни — на Надволжі й на Уралі і створили великі суцільні острови серед російської й іншої людности (наприклад, на Долішньому Поволжі поруч з німецькими колоніями); зрешті з 1880 р. стали поселюватися за Уралом — в азійській частині Російської імперії.

Кількість українців у Російській імперії ми знаємо докладніше щойно на підставі першого всеросійського перепису з 1897 р. Їх було 22 624 000, у тому числі на українській суцільній території — 20 473 000, на мішаній і в діяспорі 2 151 000. 1900 р. в Австро-Угорщині жило 3 800 000 українців, в тому числі на українській етнічній території 3 720 000. Таким чином, кількість українців у світі на 1897 р. становила понад 27 млн, у тому на українській етнічній території 24,2 млн. Це число піднеслося в 1914 рік на 40—41 млн (в тому числі на українській суцільній території на 32,7 млн). У тому ж році число росіян в світі становило 74 млн (в дійності число українців було дещо вище, росіян нижче, бо до росіян зараховано українців північної Чернігівщини і білорусів на Смоленщині).

Сильний приріст українці завдячували своєму високому природному приростові — 1913 р. на Наддніпрянщині 18,9 на 1 000 осіб (44,1 народжень, 25,2 смертей), одному з найвищих в Європі, дещо вищому від природного приросту росіян. Національні відносини не зазнавали змін під впливом денационалізації, хоч деяке число українців у містах (у них жило ледве 5% всього числа українців) зазнавали русифікації, а в Галичині польонізації і навпаки деяка кількість росіян, розпоршених серед сільського українського масиву, зазнавала українізації.

Значно більший вплив на зміну національних відносин (хоч до 1914 р. це порівняно невеликий) мали міграційні процеси. З перенаселеного села український селянин емігрував за межі батьківщини — з Центральних і Східних земель у 1880—1913 рр. виемігрувало за Урал (вже після відрахування поворотців) близько 1,5 млн українців і в той же час переселилося в Україну понад 1 млн чужинців, головне росіян — майже всі до міст і до промислових районів, зокрема на Донбас. Ці міграційні потоки були в деякій мірі стимульовані російським

³ Територія й людність українських земель. Львів, 1935, та інші.

урядом, але в основному були спонтанні, бо український селянин не-радо поселився в чуже йому міське, чи гірничо-промислове оточення, він радше освоював незаселені, але для хліборобства придатні землі на Далекому Сході (Зелений Клин) і середньоазіатському Степу. Подібний процес ми бачимо й на Західній Україні — Галичині, Закарпатті й Буковині, — з відки до 1914 р. виемігрувало близько 0,5 млн українців, але рівночасно припливали чужинці, зокрема поляки — до більших міст і до Бориславського нафтового басейну. В наслідок цих міграційних процесів у Галичині зростав поступово, але невпинно польський елемент, а на Наддніпрянщині російський.

РОКИ 1914—1930

Під час першої світової війни, революції і перших післявоєнних років (голод на Центральних і Східних Землях у 1920 р.) населення України справді зменшилося, але відсоток поодиноких народів майже не змінився (за винятком жидів, чимало яких виемігрувало з України). Наступні роки, зокрема 1924—30, становили для України «демографічний оптимум», бо в наслідок сильного зменшення смертності в порівнянні до передвоєнного періоду, — хоч одночасно дещо впало і число народжень, — природний приріст досягнув ще вищого числа, ніж перед війною — річно 24,0 на 1 000 осіб у 1924—25 рр. і 19,5‰ у 1928—29. У той час еміграція з УРСР за Урал, до Азії була менша, ніж до війни, а тому дійсний приріст був вищий, ніж у минулому. На час цього «оптимуму» припадає в 1926 р. радянський перепис населення — єдиний цілком вірний і докладний. Порівняно з 1897 р. він виявив на території УРСР (в межах 1926 р.) збільшення відсотка українців з 76,7‰ до 80,8‰ (у селах з 83,0 до 86,1‰, в містах із 32,5‰ до 46,2‰), при одночасному зменшенні відсотка росіян з 10,0‰ до 8,4‰ (в селах із 6,7‰ до 6‰, в містах із 33,7‰ до 23,3‰) і жидів — із 8,4 до 5,6‰. Фактично зменшення відсотка росіян було менше, бо перепис з 1897 р. дещо перебільшив кількість росіян (відсоток росіян за мовою був за переписом 1926 р. більший, ніж за національністю — 15,2‰). Тому, що процес українізації в УРСР тривав і після 1926 р., мабуть, в наступні роки відсоток українців в УРСР збільшився коштом росіян, але чисел ми не знаємо.

Натомість у світлі перепису з 1926 р. українці зазнали деяких (невеликих) втрат на тих українських етнічних землях, які не увійшли до складу УРСР — на північній Слобожанщині й Кубані, а також на Надволжі і на Уралі. До цього питання ще повернемося.

Демографічний «оптимум» для України й українців закінчився 1930 р., але ще 1931 р. і 1932 р. населення УРСР приростало і на 1. І. 1933 р. воно, за офіційними даними, дійшло до 31,9 млн, у тому числі 25,4 млн українців. Кількість українців на початку 1933 р. ми можемо оцінити на 44,5 млн, у всьому світі, в тому числі на українській етнічній території (разом з мішаними землями) на 38,2 млн, в діяспорі на 6,3 млн; в усьому СРСР — 35,2 млн, у Польщі — 6,0 млн, у Румунії — 1,2, у США — 0,7, у Чехо-Словаччині 0,6, в інших державах 0,8.

РОКИ 1931—1939

Роки 1931—35, зокрема 1932—34, це найтрагічніший період для України; коли приріст населення на Центральних і Східних Землях

зазнав не лише сильного заламання, але Україна втратила 5—7 млн української, або близько $\frac{1}{5}$ всієї людности. Це сталося в наслідок репресій, заслань і голоду, спричиненого радянською владою. Не входячи в докладніший розгляд цих подій, згадаємо лише, що вже 1930 р. почалися репресії частини селянського елементу в зв'язку з примусовою колективізацією, що в 1932 р. почався голод, а в 1933 р. прийшло до голодової катастрофи в супроводі інших репресій. У висліді цих репресій загинуло, може, до 1 млн населення, з голоду — може, 3 млн — майже тільки українців; почалося зменшення природного приросту, а навіть числа смертності перевищували числа народжуваности; врешті кілька мільйонів українців покинули батьківщину і переселилися, примусово чи добровільно, головне до Азії, а в Україну наплинула деяка кількість росіян як до міст, так і до сіл (переважно адміністративний апарат); за весь час населення постійно пересувалося з сіл до міст (його відсоток збільшився в УРСР з 19,8 у 1926 р. до 22 у 1933 і 33,6 у 1939).

Змін у стані населення після 1932 р. не можна представити докладніше за допомогою чисел. Найкритичнішими були роки 1933—34; від 1935 р., мабуть, починається приріст населення, хоч значно нижчий, ніж перед колективізацією. Дані природного руху населення нам відомі лише на 1940 р. (їх опубліковано щойно 1956 р.). За ними («Народне господарство Української РСР». Київ, 1957) в тому році на 1 000 мешканців припадало 27,7 народжень, 14,6 смертей і 13,1 природного приросту, тобто природний приріст зменшився на $\frac{1}{3}$ порівняно з 1920-ми роками.

Зміни в стані населення УРСР за роки 1933—38 у світлі офіційних даних такі:

Рік	Все	Міське	Сільське
1. I. 1933	31 900	7 158	24 742
1. I. 1939	30 960	11 196	19 764
Зміни в % в 1933—38 рр.	— 2,9	+ 56,2	— 20,1

За цими даними населення УРСР зменшилося за 1933—38 роки на 940 000. У дійсності воно зменшилося значно більше, бо офіційні числа на 1939 р. перебільшені. Наша оцінка балансу змін населення УРСР за 1933—38 рр. така (в млн.): втрати у висліді голоду 2-3, репресій 1, еміграції й заслання 2-3; приріст: природний у 1935—38 рр. — 1,8, імміграція (головне росіян) 1-2; баланс: — 2 до — 4 млн.

На підставі цих оцінок населення УРСР на початок 1939 р. можна визначити на 28—30 млн. Перепис із 17. I. 1939 виявляє 31 млн — число перебільшене, мабуть, на 2 млн осіб. Кількість українців в УРСР у 1939 р. можна визначити на яких 21—22 млн, у всьому СРСР на 32—33 млн, у всьому світі на 41—43 млн. Радянський перепис із 1939 р. подає 28,1 млн українців у СРСР, але це число невірне; е підстави думати, що воно постало через сильне зменшення на папері кількості українців поза межами УРСР.

1940-ВІ РОКИ

Людність України зазнала нових бурхливих змін у висліді другої світової війни (зокрема з половини 1941 р.) і післявоєнних мандрівок

населення. В результаті цих змін, населення УРСР (уже в нових кордонах) зменшилося з 41 млн у 1940 р. — до яких 36 млн на початку 1947 р., тобто на 4,5 млн; в дійсності, мабуть, на 6 млн, бо кількість населення УРСР, яку подають радянські джерела на 1940 р. — надто велика. На ці втрати склалися такі причини: абсолютні втрати на фронтах і репресії (головне жидів — близько 2 млн); зменшення народжень і збільшення смертності в 1941—46 р.; виїзд німців і поляків (більшість) із Західної України, вивіз татар; факт, що лише частина військовополонених, евакуйованих і вивезених у глибину СРСР повернулася в Україну; арешти і заслання, проведені радянською владою після нової окупації України. Натомість, у той час на територію УРСР наплинули українці із західних земель, приєднаних до Польщі, і важке число росіян та інших національностей з інших частин СРСР.

1950-ТІ РОКИ

Якщо йдеться про зміни в стані населення УРСР у 1950-их роках, то нам відомий лише один його складник, а саме природний приріст (річно на 1000 осіб).

Рік	народин	смерти	природ. приріст
1913	44,1	25,2	18,9
1924/25	42,6	18,6	24,0
1928/29	36,6	17,1	19,5
1940	27,3	14,3	13,0
1950	22,8	8,5	14,3
1960	20,5	6,9	13,6
1965	15,3	7,6	7,7
1972	15,5	9,2	6,3

Порівняно з відносинами до 1930-их років наступила в Україні, як і в усьому СРСР майже революційна зміна популяційних відносин. Смертність знизилася, завдяки загальному зростанню гігієни і охорони здоров'я так, що вона є однією з найнижчих в Європі. Але ще більше зменшилося число народжень і Україна, яка до тог часу мала одні з найвищих в Європі числа народжень і природного приросту, виявляла в 1950-их роках на європейські відносини середні коефіцієнти, за винятком Угорщини менші ніж у сусідніх країнах. Цей факт був спричинений насамперед відсутністю пропорції між кількістю чоловіків і жінок та розлучуваннями українських родин, яке влада провадить постійно, шляхом ув'язнення і заслання великого відсотка українських чоловіків. Далі, примусове переселювання української молоді, зокрема чоловіків, — на цілині землі і до промислових районів — виривала з людности України найкращі з популяційного погляду річники, чим спричиняло штучне збільшування участі старших річників, унеможливило багатьом жінкам одружуватись, засновувати нові родини.

Про обмін населення між УРСР й іншими радянськими республіками у 1950-их роках не розпоряджаємо чисельними даними. Але далі

відпливали найпрацездатніші сили з сіл і міст України до Азії, а одночасно припливав російський елемент в Україну до адміністрації і промисловости. Якщо мова про внутрішні мандрівки в УРСР, то продовжується процес урбанізації (1959 р. жило в містах 45,6% всієї людности і 33,5% всієї української) і приплив людности з хліборобських районів до промислових.

Національний склад населення УРСР у 1959 р. та його порівняння із станом з 1926 р. (в сучасних кордонах) стає нам тепер зрозумілим. Подаємо числа:

Національності	1 9 2 6		1 9 5 9		1 9 7 0	
	у 1000	у %	у 1000	у %	у 1000	у%
українці	28 550	75,4	32 158	76,8	35 284	74,9
росіяни	3 055	8,1	7 091	16,9	9 126	19,4
жиди	2 444	6,5	840	2,0	777	1,6
поляки	1 900	5,0	363	0,9	295	0,6
німці	565	1,5	23	0,05	?	?
молдавани-румуни	405	1,1	343	0,9	378	0,8
татари й тюрки	205	0,5	62	0,15	76	0,15
болгари	205	0,5	219	0,5	234	0,5
угорці	125	0,3	149	0,35	158	0,35
греки	125	0,3	104	0,25	107	0,25
білоруси	85	0,2	291	0,7	386	0,8
інші	210	0,6	226	0,6	305	0,6
Разом	37 870	100,0	41 869	100,0	47 126	100,0

У світлі офіційної статистики на головну націю в УРСР — українців 1959 р. припадало 76,8% всього населення, на національні меншості — 23,2%, у тому числі росіян 16,9%. З порівняння національного складу населення УРСР 1926 і 1959 рр. виникають три важливі факти: число українців збільшилося на 12,6%, але їх відсоток серед всього населення залишився майже без змін (лише тому, що три великі національні меншини — жиди, поляки й німці у 1941—46 рр. втратили здебільша свій стан посідання; число росіян збільшилося на 13,2%, а їх відсоток зріс з 8,1% на 16,9%; число інших національностей знизилося з 6 265 000 до 2 620 000, тобто на 58,5%, а їхня участь порівняно з усім населенням знизилася з 16,5% на 6,3%. 1926 р. на 1 000 українців припадало 106 росіян; у 1959 р. — 220. Якщо б приріст українців і росіян на території УРСР був однаковий, то число українців на 15. I. 1959 мало б становити 35 450 000, а число росіян в УРСР 3 790 000; з другого боку, якщо б приріст української людности в УРСР був такий самий, як російської й української разом взятих в цілому СРСР (у кордонах до 1939 р.), то число українців повинно б виносити 36,4 млн. Ці числа доказують згадану вище демографічну катастрофу, що її зазнали українці під радянською окупацією.

Як у 1926 р., так і у 1959 р., національний склад міського й сільського населення України відмінний, але ця різниця значно менша,

ніж тоді. Ось числа для УРСР на 1926, 1959 і 1970 роки — у відсотках всього населення, лише для чотирьох найбільших національних груп:

Національність	Міська людиність			Сільська людиність		
	1926	1959	1970	1926	1959	1970
українці	41,3	61,5	62,9	82,2	89,7	89,2
росіяни	22,2	29,9	30,1	5,2	6,0	6,7
жиди	24,4	4,2	3,0	2,9	0,1	0,1
поляки	6,5	0,9	0,6	4,8	0,9	0,6

У висліді тривалого процесу урбанізації УРСР українці становили 1959 р. у містах більшість, а село стало майже повністю українським. 1959 р. 36,8% всіх українців жило в містах (1926 р. лише 10%), росіяни жили переважно (81%, 1926 — 46%) у містах, жиди майже виключно у містах (96%).

Ще сильнішою була мовна русифікація України, що видно з таблиці, яка показує склад населення УРСР за мовою в 1959 і 1970 роках:

Рідна мова	1959		1970		приріст у %
	у 1000	у %	у 1000	у %	
українська	30 562	73,0	32 700	69,5	7,0
російська	10 172	24,4	13 300	31,6	30,6
молдавська і румунська	290	0,7	292	0,6	0,7
болгарська	178	0,42	167	0,36	— 6,0
угорська	161	0,38	168	0,36	1,3
білоруська	108	0,26	147	0,31	37,9
жидівська	142	0,34	102	0,22	— 28,2
польська	68	0,16	44	0,09	— 35,3

У 1959 році 2 075 000 українців (тобто 6,5% усіх) перейшло на російську мову, а також 1 138 000 осіб, належних до інших національностей; разом 9,2% неросіян подали російську мову як рідну. Проте 490 000 або 5% неукраїнців, головне поляків, подали українську мову як рідну. Порівняно з 1926 роком процес мовної русифікації посилювався; 1926 р. російську мову в УРСР (у нинішніх кордонах) вживало 5,2% неросіян, у тому числі 4,5% українців і 14,6% жидів (1959 р. вже 79%); число українців, які подали російську мову як рідну, збільшилося з 1 289 000 у 1926 р. до 2 086 000 у 1959 р.

1960-ТІ РОКИ

Про зміни в стані населення УРСР у 1960-их рр. ми можемо довідатися з порівняння переписів населення в 1959 і 1970 рр. та з тих інформацій, які стосуються природного приросту населення та міграційних процесів.

За час між цими двома переписами, населення УРСР зросло з 41 869 000 до 47 136 000, тобто на 5,2 млн, або на 12,6% (міське з 19,2 на 25,7 млн, тобто приріст на 34,1%, сільське з 22,7 на 21,4 млн, тобто зменшення на 5,9%). На розміри дійсного приросту населення впливає насамперед природний приріст, в другу чергу — міграційні проце-

си. Природний приріст зазнав, порівняно з минулим десятиліттям, дальшого зменшення: на 1000 осіб 1960 р. — 13,6, 1969 — 6,1. Правдоподібно, він був такий самий у різних народів УРСР, зокрема в українців і росіян. За офіційними даними природний приріст за 11 літ — 1959—69 становив 4,8 млн так, що дійсний приріст був на 400 000 вищий, ніж природний, тобто імміграція до УРСР з інших республік була на цих 400 000 осіб вищою, ніж еміграція з УРСР. Звичайно, іммігранти в Україну були чужинці, головню росіяни. Але їх приплив був значно вищий, ніж 400 000. За Є. Янковською в нарисі «Населення Української РСР та деякі регіональні особливості його природного і механічного руху («Економічна географія» випуск 8, Київ, 1970) за 7 літ (1959—65) мало виїхати з УРСР 2,5 млн осіб, у тому числі близько 0,5 млн у плановому порядку організованого набору робітників, організованого переселення і призначення випускників учбових закладів, а близько 2 млн — добровільно. У той же час імміграція в Україну з інших республік перевищувала на 20% еміграцію з України, тобто в Україну приплинуло за 7 літ близько 3 млн чужинців, майже виключно росіян! Якщо ці числа вірні, то баланс зміни за 7 років був би для України такий (у млн): природний приріст бл. 3,5, еміграція 2,5, імміграція 3. Як знаємо, за коментарями Статистичного управління, імміграційне сальдо УРСР за одинадцять літ становило 0,4 млн, за Янковською за сім літ, — 0,5, тобто числа Янковської не є точні. Проте вони виразно свідчать про аномальні міграційні процеси в Україні: про масовий, організований владою обмін населення з метою русифікації України. В Україні відбуваються одночасно два процеси: еміграція українців за перенаселених, порівняно слабо індустріялізованих, майже чисто українських областей за межі України та імміграція росіян до промислових областей і до міст із значним відсотком росіян. Цей дуже небезпечний процес, стимульований радянською владою, стосується як широких мас, так фахівців і то висококваліфікованих: українців посилають за кордони України, їх місце займають росіяни. Вони прибувають до новозбудованих фабрик, на посади в партійному і державному апаратах, як інженерно-технічні і науково-культурні кадри, але також як пенсіонери, яким краще жити в Україні з її лагіднішим підсонням, ніж у глибині Росії (звичайно — ці іммігранти виконують обов'язки у «громадському житті»).

На маргінесі згадаємо, що 1974 р. в СРСР опубліковано вперше за 45 років офіційні дані про міграційні процеси за 1968—69 рр. — кількість і низку даних про особи, які за ті два роки змінили місце свого перебування («Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года» т. 7, Москва 1974). Аналізі цих міграційних процесів присвячую окрему статтю (у збірнику на пошану проф. О. П. Оглоблина, що його видає УВАН у Нью-Йорку), тут лише кілька найважливіших інформацій. Як раніше, так і в 1968—69 рр. баланс мандрівок був для УРСР позитивний: з інших республік СРСР прибуло 589 000 осіб, вибуло — 553 000, тобто сальдо для УРСР + 36 000. Натомість змінився напрям мандрівок. Із західного Сибіру, середньо-азіатських республік і Уралу, куди від кінця 19 ст. відпливали надвишки населення з України, тепер більше осіб відпливає до УРСР, ніж з неї припливає. Можна припускати, що це переважно українці — поворотці, яких сюди переселено в 1930—50 роках, зокрема на цілінні землі, що на них збанкру-

тувала аграрна політика Хрущова. Натомість українці емігрують тепер головне до центральної (зокрема до Москви) і до північно-західної частини європейської РРФСР (за 1968—69 рр. 165 000 у тому самому часі в Україну приплинуло з цих районів 106 000) і до полярних та субполярних районів Східного Сибіру і Далекого Сходу. Імігранти в Україну походять з усіх районів європейської частини РРФСР.

Між 1959 і 1970 роками відсоток українців в УРСР знизився з 76,8 до 74,9, численних національних меншостей з 6,3 до 5,7, а відсоток росіян зріс із 16,9 до 19,4; 1926 року на 1 000 українців і росіян разом взятих припадало 94 росіяни, 1959 — 180, 1970 — 206. Далі збільшується мовна русифікація українців і національних меншостей (див. таблиці на стор. 7 і 8). 1970 року російську мову за рідну вважало 8,9% усіх неросіян, у тому числі 8,5% українців. Про поширення російської мови як рідної свідчить наявно той факт, що 1970 року на 4 750 000 осіб, які вважали рідною мовою не мову своєї національності, для 4,3 млн (91,0%) була нею російська мова, лише для 0,4 млн (9,0%) мова найчисленнішого народу — українська. На 2 710 000 національних меншостей лише 41% вважає рідною мовою мову своєї національності, 9% — українську, але аж 50% російську. Тому кількість росіян за мовою швидко зростає: з 4,5 млн (11,9% всього населення) у 1926 р. на 10,2 млн (24,4%) у 1959 р. і 13,3 млн (31,6%) у 1970 р. За 11 років зростання числа осіб з російською рідною мовою було в 4,3 рази швидше, ніж зростання числа осіб з українською рідною мовою.

Поширення російської мови видно також з даних про другу мову, яка вправді не є рідною мовою, але якою частина населення вільно володіє. 1970 року 13,5 млн мешканців УРСР назвало таку другу мову — російську, натомість лише 4,4 млн осіб вільно володіли українською мовою як другою (у тому числі 1,5 млн українців, які подали російську мову, як свою рідну, і тільки 2,9 млн неукраїнців). Зараз поширення обох головних мов в УРСР таке: українською мовою (як рідною і другою) володіє 37,1 млн осіб (79% всього населення), російською — 26,8 млн (57%).

Дискримінацію української мови видно найкраще з порівнянь: 4,3% українців не знало української мови навіть як другої, лише 0,7% росіян не знало російської мови; 44% українців володіло вільно російською мовою (8,5% вважало її навіть рідною), ледве 27,5% росіян володіло українською мовою, хоч вони жили в Україні.

Поширення російської мови характеристичне зокрема для міського населення УРСР. Російську мову вважало за рідну 45,1% (українську — 53,1%), а крім того добре володіло російською мовою 32,6% (українською — 9,8%), тобто російської мови не знало тільки 7,4% міського населення, української — 30,6.

Найбільше мовно зрусифіковані ті області й райони УРСР, в яких росіяни становлять великий відсоток: Крим, де росіяни становлять 67,3%, російську мову вважають за рідну 82,3% всього населення (у тому числі 41% українців), далі Донецький басейн (відповідні відсотки — 41,0%, 68,5% і 26,5%), Дніпровський промисловий район (23,7, 39,6 і 11,1), Харківська (29,4, 42,6 і 15,4) й Одеська (24,2, 39,6 і 16,1) області.

УКРАЇНСЬКІ ЕТНІЧНІ ЗЕМЛІ ЗА МЕЖАМИ УРСР

Ми досі брали до уваги еволюцію національних відносин лише в УРСР і ствердили прогресуючу русифікацію. Її зазнали значно сильніше ті частини українських земель, які відокремлено від української етнічної території та приєднано до РРФСР: Північна Слобожанщина (південні частини сучасних областей — Білгородської, Воронізької й Курської), частина Донеччини (частина Ростовської області) та західня Кубань (Краснодарський край) — разом 114 300 км² з (1926 р.) 5 093 000 населення, в тому числі 3 357 000 українців (66,0% усіх). Це єдина в СРСР велика суцільна неросійська територія, яку включено безпосередньо до РРФСР, навіть без прав автономної республіки чи автономної області; в ній українці не мають жадних національних прав: немає українських шкіл (за винятком недовгого часу українізації), української преси і книжок, а приплив українського друкованого слова і взагалі культурних зв'язків з УРСР — утруднений. За переписом 1970 р. на цій території українці становлять ледве 9% всього населення (це оцінки), за мовою ледве 2%. Докладніші числа українців є лише для цілих областей — Білгородської, Курської, Воронізької, Ростовської та Краснодарського краю. Зміна числа українців на цій території (у тисячах і відсотках всього населення) така: 1926 — 4140 (35,5%), 1959 — 542 (4,4%), 1970 — 534 (3,9%); число осіб, які подали українську мову як рідну: 1926 — 3040 (26,2%), 1959 — 183 (1,5%), 1970 — 180 (1,3%).

Цілковиті русифікації мали б, у світлі переписів, зазнати українці на мішаному українсько-російському Східному Передкавказзі — 163 400 км² з (1926 р.) 3 500 000 мешканцями, у тому числі 1 170 000 українців (33,4%; 1970 — лише 50 000 українців або 2,3%). Також цілковиті русифікації мала б зазнати Північна Чернігівщина (колишній Стародубський полк) розташована на українсько-білорусько-російському програніччі. Врешті, на тій частині українського етнічного Полісся, яке 1939 р. приєднано до Білорусії (близько 600 000 українців), відсоток українців мав би впасти з 68,8% у 1931 році до 9,0% у 1959. Не можна заперечити, що на українських окраїнах діє масовий і брутальний процес русифікації, але він, мабуть, не йде аж так швидко, як його представляє радянська статистика, яка хоче дати докази, нібито українська етнічна територія в СРСР існує лише в УРСР і українсько-російські та українсько-білоруські етнічні кордони покриваються з політичними. Але все таки посилена русифікація, мабуть, призвела до того, що ті українські окраїни мають вже російську більшість та що на протязі двох поколінь ми втратили чверть, а може й більше української національної території.

УКРАЇНСЬКА ДІЯСПОРА

До 1880 р. порівняно невелика кількість українців — 1,2 млн, або 4,6% всіх — жила за межами своєї етнічної території (разом із мішаними землями). Це були невеликі українські острови на пограниччі з українською територією, але вже на землях з російською, румунською, польською і словацькою більшістю та великі острови на Надволжі і на Уралі. Згодом — аж до 1914 р. — число українців у діяспорі значно збільшилося з причини українських мандрівок за Урал та

на американській континент. У 1914 р. ми можемо вже оцінювати її на 4,3 млн або на 10,7% всіх українців у світі, в тому близько 3,4 млн у Російській імперії (1,4 млн в її європейській частині, 2,0 в Азії), 0,75 млн у Північній і Південній Америці, близько 200 тис. в Австро-Угорщині й Румунії.

З 1914 еміграція з українських земель зменшилася і кількість українців у діаспорі збільшувалася головне завдяки природному приростові. На 1 січня 1933 р. вона становила у світі, приблизно, 6,3 млн (14,1% всіх українців); 4,5 млн з них жило в СРСР (або 14^о% всіх українців в СРСР — 3 млн в Азії, 1,5 млн в європейській частині РССР), 1,2 млн в Америці, 600—700 тис. у Середній і Західній Європі. Звичайно, деякі з них вживали вже мову оточення, наприклад, українці в європейській частині Росії бл. 20%.

Ми вже згадували про посилення еміграції українців — здебільша примусової — з України до інших частин СРСР, зокрема до Азії. Їхня кількість нам не відома (радянська статистика є не вірна), але певне, що паралельно один з одним ішли два процеси — деяка (зокрема мовна) русифікація і скріплення давніх українських поселенчих земель новоприбулими. В світлі радянських переписів населення з 1959 і 1970 років кількість українців в європейській частині РРФСР мала б зменшитися з 5,8 млн у 1926 р. до 2,4 у 1970 р., в азійській частині з 1,1 до 0,9 млн. Найбільше мало б знизитися число українців (мабуть, через «паперову маніпуляцію») на пограниччі з українською етнічною територією, менші втрати мали бути на Надволжі і Уралі (1926 р. — 770 тис. українців, 1970 — 540 тис., у тому числі лише 223 тис. подали українську мову як рідну).

Натомість постійно зростає — навіть за радянськими переписами — кількість українців у корінній Росії та північних субполярних областях. І так, у Центральному економічному районі число українців зросло з 41.300 у 1926 р. до 492.200 у 1970 р.; найшвидше зростає їхня кількість у Москві (у тис.): 1897 — 4,5, 1926 — 16,1, 1959 — 115,5, 1970 — 184,9 (з них 62,5 подало українську мову як рідну). Сильно зростає українська людність також у Північно-західному районі, зокрема в Ленінграді (1897 — 5,2 тис. українців, 1926 — 10,0, 1959 — 68,5, 1970 — 91,1, у тому числі українську мову як рідну подало 30,6) та в субполярних областях: Архангельській, Мурманській, Карелії і АРСР Комі. В цій смузі українці зросли з 2 100 у 1926 р. до 218 300 у 1970 р. Вони становлять 3—9% всього населення і близько 20% усіх імігрантів. Характеристичне, що серед них майже двічі більше чоловіків, ніж жінок; звичайно, великий відсоток становлять засланці. Стимульоване радянсько-російською владою переселювання українців у чисто російське (також лотиське, естонське, литовське та інше) оточення та на північ має на меті їхню швидку русифікацію.

Окрему проблему становлять українці в Азії. Їх жило за переписом 1926 р. 2 138 000 (у дійсності більше, правдоподібно близько 3 млн), більшість із них на Далекому Сході (Зелений Клин) і в чорноземній смузі Західного Сибіру та сусіднього Казахстану (Сеєредньоазійський степовий край). Число українців в Азії з 1930-их років збільшилося у висліді добровільного чи примусового поселення: втечі перед репресіями, колективізацією й голодом у 1931—33 роках; засланы,

евакуації під час другої світової війни, поселення на цілих землях у 1950-их рр. тощо. Не зважаючи на цей приплив українців, за переписами 1959 р., їх жило в Азії всього 2,209 тис., а в 1970 р. 2,205 тис. Проте автор цієї статті оцінює число українців (разом з особами українського походження) у тому часі на яких 7—8 млн. Якщо візьмемо для прикладу Казахстан, то за переписом 1926 року казахи становили 57,1% всього населення; українці 13,2% (в дійсності більше); росіяни 19,7% (у дійсності менше); відсотки за переписом 1959: — 29,8; — 8,3; — 43,2; 1970: — 32,4; — 7,2; — 42,8. Насправді треба припускати, що відсоток українців і росіян однаковий — по 25%. Але навіть у світлі офіційної статистики в частинах радянської Азії, число українців зростає: в колишньому Туркестані, в його трьох республіках їхнє число збільшилося з 32 600 у 1926 р. до 136 300 у 1959 р. і 178 800 у 1970 р. і в субполярній північно-східній Азії — Якутії, Камчатці, Сахаліні і Магаданській обл. (славнозвісна Колима), — де їх число зросло з 4 000 у 1926 р. до 117 000 у 1970 р. Коментарі зайві.

УКРАЇНЦІ В СВІТІ

Докладна кількість українців у світі нам на тепер не відома, бо поза УРСР числа або невірно подані (в СРСР), або неопубліковані (Польща, США). Нижче подасмо кількість українців і росіян у світі. Ці числа є вірні лише для 1880, 1914 і 1933 років. Числа українців на 1959 і 1970 роки є вищі від тих, які подає радянська статистика, числа росіян нижчі. Але числа осіб, які вживають української мови як розговорної є нижчі (може 36—38 млн), натомість числа осіб, які вживають російської мови — вищі (може 140 млн). Подаємо числа в млн.

Рік	українці	росіяни
1880	26,0	40,0
1914	40,0	79,0
1933	44,5	85,0
1959	40,0 ⁴ (49—51) ⁵	115,6
1970	43,3 ⁴ (53—57) ⁵	130,4

⁴ В СРСР за офіційною статистикою.

⁵ Кількість осіб українського походження (оцінка).

ІВАН ГРИНЬОХ:

ПО ДЕСЯТЬОХ РОКАХ ЗМАГАНЬ ЗА ПОМІСНІСТЬ

Для кращого розуміння, чому саме таку назву я даю своїй доповіді, вважаю потрібним дати кілька виваєнь у формі самих тверджень, не входячи в їх ближчу аналізу.

1. Київська митрополія з часу введення християнства у старій Русі-Україні, буди спершу Церквою-дочкою матірньої Церкви — Візантійської патріархії, вже за дуже короткий час виросла на повноцінну окрему Церкву, в якій здійснено всі характеристичні ознаки того, що сьогодні звано «помісністю». У цьому понятті, до речі, новаторі з-перед приблизно десятиох років, містяться такі елементи: власне церковне законодавство, власне правління, своє рідне благочестя, своя рідна літургія, своє рідне мистецтво: архітектура, музика, іконографія, словом, все те, що творить духовість даної Церкви.

2. Упродовж цілого тисячоліття українського християнства ця своєрідна окремішність, отже — помісність, то повністю, то знову тільки частково себе виявляла. Це залежало від різних силових, церковних і політичних, факторів, які впливали на життя Української Церкви. Державно-політичний уклад сил на європейському Сході відіграв негативну для помісности Київської митрополії ролю, при чому такі факти, як створення Московської патріархії і поступове підпорядкування їй Київської митрополії, з одного боку, і після Берестейської унії Київської митрополії з Римом поступове де факто включення її в централістичне римське церковне управління з усіма далекосяжними наслідками — з другого, призвели до майже повного зануку і самої церковної помісности і навіть її свідомости серед церковного люду.

3. Без уваги на таке майже безнадійне становище в традиційній Церкві Київської митрополії деякі ознаки помісности проіснували ще до початків нашого ХХ століття. Наймаркантнішими ознаками я вважаю право видавати свої власні літургічні книги, зокрема Євангелії. За благословенням митрополита київського появилася ще така Євангелія невдовзі перед першою світовою війною. За благословенням митрополита галицького, Кир Андрея, такі книги появилася ще до 1929 року, тобто до часу, коли восені 1929 року на синоді всіх єпископів, що належали до цієї матірньої Церкви, а між ними єпископами були єпископи з Закарпаття і єпископи Філяделфії та Пітсбургу, коли, повторюю, на цьому останньому синоді і видавання літургічних книг і всю з тим зв'язану проблематику обрядового характеру передано на вирішення Римській Апостольській Столиці. З цією хвилиною Українська Католицька Церква позбулася і цього останнього дуже

характеристичного елементу помісности. У розумінні ісрархічному, як і в питанні церковного управління ця Церква вже давніше де факто перестала користуватися своїми правами помісної Церкви, хоч палською буллою 1808 року, якою відновлено т. зв. галицьку митрополію, всі права помісної Церкви були їй гарантовані.

*

Змагання за помісність Української Церкви, якщо мова про її з'єднану з Римською Апостольською Столицею вітку, починають відроджуватися щойно під час II Ватиканського собору. Разом із змаганнями починає також оживати свідомість тієї помісности серед широких мас церковного люду. Безпосереднім поштовхом до відродження і свідомости, і змагнь було прибуття на Ватиканський собор звільненого більшовиками в'язня й ісповідника віри Кир Йосифа, митрополита галицького, і його історична промова на другій сесії цього собору в жовтні 1963 року. У тій промові митрополит галицький кир Йосиф поставив на пленарній соборовій сесії понад двох тисяч соборових отців і перед цілим світом пропозицію підняти Київсько-Галицьку митрополію до гідности патріархату. У своєму першому спільному пастирському посланні присутні на соборі ось що пишуть про цю подію: «... вкінці, по довгих моліннях, вижданнях і непевностях, наша мовчазна Церква на землях України мала змогу дати почути на цьому Вселенському Соборі свій голос, пригадати отцям собору своє велике і славне минуле та поручити їм створення для себе Українського Київсько-Галицького Патріархату» (Благовісник», рік I, кн. 1, стор. 27).

Називаю пропозицію митрополита галицького Кир Йосифа історичною подією. Можна цю подію порівняти хіба з ролею Митрополита київського і всієї Русі Ісидора на Фльорентійському соборі 1439 року. Т. зв. «Діяння Святих» (Акта Санкторум) називають Ісидора «патер ексіміус Концілії». І не диво; бо коли «переговори натрапляли на великі труднощі і здавалося, що розіб'ються, Ісидор своєю второпністю, досвідом і переконливою аргументацією довів таки до згоди і до підписання унійного декрету „Хай радіє небо“ 6 липня 1439» («Богословія», 1964, кн. 1—4, стор. 3, стаття Кир Йосифа, архієпископа-митрополита «Творче обличчя і гріб київського митрополита і царгородського патріарха Кард. Ісидора». Та ще цікавіше — це підписи на цьому історичному декреті. Перший підпис — василевса Івана Палеолога; другий — Антонія, митрополита Гераклеї, відпоручника Александрійського патріарха; третій — Григорія Мамме, протосинкела царгородського і відпоручника александрійського; четвертий — митрополита Ісидора.

Дослівно:

«Ісидор, митрополит київський і всієї Русі і замісник апостольської столиці святійшого патріарха антиохійського, Кир Доротей».

Між цими двома подіями — підписом Ісидора, Митрополита Київського і всієї Русі, на документі Фльорентійського собору і промовою Йосифа, митрополита Галицького, на Ватиканському соборі — лежить історична епоха Української Церкви, що нараховує 524 роки.

Вище я навіть дослівно слова першого спільного послання всіх українських єпископів, датованого 25 листопада 1963 року, в якому говориться про виступ митрополита Кир Йосифа перед вселенським собором в форумом.

Основними думками у промові були: ісповідництво і мучеництво Української Церкви і пропозиція піднести цю Церкву-мученицю до рангу патріархальної Церкви. У зв'язку з цим хочу підкреслити момент, на який, на жаль, в усіх оцінках цієї події з українського та чужого боку не звернено уваги. В усіх оцінках потрактовано що подію радше як маніфестацію. Тим часом, якщо глянути на вселенські собори з історичної перспективи, то в виступі Кир Йосифа є щось більше, ніж звичайна маніфестація. Підкреслюю такі моменти: перед соборними отцями виступає Ісповідник Церкви, до речі, єдиний Ісповідник у ХХ столітті, присутній на Соборі. Друге, цей Ісповідник говорить про найбільш істотне свідчення, яке може дати Церква Христова правді і Христові: говорить про те, що його Церква — це мучениця. І вкінці говорить, що цій Церкві-мучениці заслужено належить вінець, тобто відзначення між іншими Церквами. Цим вінцем має бути патріархат. Собор, де зібрані понад 2 000 отців з цілого світу, сприймає виступ Кир Йосифа ентузіастично, оплесками. Іншими словами, собор у що мить схвалює особисте ісповідництво Кир Йосифа, збірна ісповідництво і мучеництво вірних Української Церкви і, що найважливіше, своєю спонтанною реакцією схвалює та приймає до відома пропозицію надання отого, як я назвав, вінця нагороди для Української Церкви.

В моєму розумінні піднесення Київської митрополії до гідності патріархату довершене в жовтні 1963 року на другій сесії Вселенського Собору Ватиканського ІІ. Не вважаю, що треба було ще якогось іншого схвалення. Приклади такого спонтанного схвалення в історії вселенських соборів є відомі. Згадаю тільки Єфеський собор 325 року з виступом отця Николая проти ересі Арія, Халкедонський собор 451 року з виступом папського легата (Петро промовив словами Лева). У цій самій площині треба оцінювати виступ Кир Йосифа і спонтанне схвалення соборових отців.

Якщо проаналізувати всі вселенські собори, можна дійти до наступного висновку: соборові схвалення були або спонтанні, або формалістичні. Принцип формалізму щораз більше перемагав, і спонтанність придавлено. Інакше говорячи, надхнення Духа Святого, який дише там, де хоче, і так, як хоче, спутано римським формалізмом. А втім, на мою думку, нам не вільно виключати спонтанности, спонтанного вияву і схвалення, якщо вважаємо, що Христова Церква це таки дещо інша установа, ніж, наприклад, акційна спілка.

Ще раз підкреслено, у моєму розумінні, Вселенський Собор Ватиканський ІІ, заслухавши промову й аргументацію митрополита галицького Кир Йосифа, прийняв її до відома і схвалив усе, що створило її зміст, тобто схвалив пропозицію про патріархат Київської митрополії.

На жаль, формалізм уже так увійшов у кров і кість всього церковного люду Української Церкви, що важливість цієї історичної події з усіма її наслідками не дійшли до свідомости цього люду — ні мирян,

ні пастирів цієї Церкви. Почалося вичікування ф о р м а л ь н о г о ви-
рішення. На соборі до нього не дійшло...

Як далеко цей формалізм закрався в церковне мислення всіх українських християн, наводжу свідчення з православної вітки нашої української Церкви: свого часу подано в пресі вістки, що архієпископ Мстислав, відвідавши царгородського патріярха Атанагораса і обмінявшись з ним братнім поцілунком миру, отримав від патріярха м и р о для Української Православної Церкви. Хто орієнтується в способах міжцерковних взаємин між окремими Церквами на християнському Сході, знає, що обдарування м и р о м означає спільність між Церквами чи іншими словами — з моментом тих відвідин привернено м о л и т о в н у спільність між Візантійською і Українською Православними Церквами. При цьому підкреслюю, що у східньому християнстві, на відміну від західного, римського, не формально-правні, а літургічні і сакраментальні, таїнственні елементи вирішні у церковних взаєминах. Як бачимо, формалізм закрався і до православної вітки Української Церкви...

До формального вирішення питання українського патріярхату, як уже сказано, не дійшло. Зате собор схвалив інший документ — «Декрет про Східні Католицькі Церкви», в якому відкрито ще фірточку, через яку, так здавалося, можна було ввійти, щоб дійти до здійснення пропозиції Кир Йосифа, висуненої на соборі.

Найважливішими, хоч не надто задовільними, з тридцяти параграфів цього декрету треба вважати:

параграф 2, в якому говориться про «помісні» Церкви;

параграф 7, де мова йде про традиційність патріяршої установи;

параграф 9, де стверджується потреба відновлення патріярших прав і церковних синодів;

Параграф 10, в якому стверджується, що те все, що стосується патріярхів, дійсне також і стосовно верховних архієпископів; і, вкінці,

параграф 11, в якому Вселенський Собор висловлює бажання (екзоптат), щоб створено нові патріярхати.

Соборовому декретові про Східні Католицькі Церкви і, зокрема, аналізі цих параграфів я присвятив кілька доповідей у листопаді минулого року у Філадельфії і Нью-Йорку, тому сьогодні зупинюся тільки на основних думках цих параграфів.

Параграф 2. «Свята і вселенська Церква, що є Таїнственным Христовим Тілом, складається з вірних... і ці вірні, тісніше разом пов'язані у різні угруповання, об'єднані ієрархією, становлять поодинокі Церкви або обряди. Між ними (Церквами) існує чудова спільність, і то така, що різноманітність у Церкві не те що не шкодить її єдності, а радше її підкреслює, бо Католицька Церква має таку настанову, щоб збереглися цілі й непорушні традиції кожної поодинокі Церкви або обряду; вона хоче також пристосувати свій спосіб життя до потреб різного часу і місця» («Благовісник», кн. 1, рік I стор. 19).

У латинському оригіналі «поодинокі Церкви» — «партікулярні Еклезіє». І саме це поняття залишає багато неясностей. Навіть українські перекладачі (так у виданні оо. Василіян, як і в виданні верховного архієпископа), переклали «партікуляріс» на «поодинокий». Поняття «помісний» ще тоді не «винайдено». Але що таке властиво «поодинокі Церква»... Правда, в самому декреті можна це розуміти як

«помісна Церква», але знову в найважливішій конституції «Світло народів» — «партікуляріс Еклезія» це те саме, що «дієцезія»...

Ось ця прикра неточність і можливість різної інтерпретації дає привід до непорозумінь. З прикриттю доводиться це ствердити, хоч, якщо приглянутися до різних соборних документів, то це і є їх особливість, що вони дають можливість дуже різної, інколи навіть суперечної інтерпретації. Це також «вищвіт» панівного формалізму: формалізм спутує ясність думки, але ніколи не спутує себе самого... Він часто нагадує оте пітійське «ібіс редібіс нон моріеріс ін белльо...»

Параграф 7. З одного боку, в ньому стверджується традиційність церковної патріяршої установи і признається юрисдикція патріярхів над усіма єпископами даною патріяршої Церкви, з другого — говорить про ієрарха даної Церкви поза матірньою територією, який є лише «агрегатус»-«присднаний» до ієрархії патріярхату... Що воно таке «присднаний»... Нова проблема і можливість довільної інтерпретації.

«Від найдавніших часів живе в Церкві патріярхальна установа, визнана вже першими вселенськими соборами. Титул східнього патріярха носить той єпископ, що має судовласть над усіма єпископами, не виключаючи митрополитів, над кліром і мирянами своєї території чи обряду, згідно з приписами права і без порушення влади Римського Первосвященника. Денебудь поставлений ієрарх якогось обряду поза межами патріярхальної території, він, за приписами права, лишається приєднаний до ієрархії патріярхату».

Окрім неясности щодо поняття «присднаний ієрарх», є ще інші неясности: «судовласть над усіма єпископами... своєї території чи свого обряду», отже, раз можна інтерпретувати, судовласть обмежується територією, знову ж можна інтерпретувати, що вона обмежується обрядом, тобто питання — чи судовласть патріярхів є териотріяльна, а чи, може, персональна... Питання лишається не вирішеним... Досвід останніх років підтвердив, що таким формулюванням викликано тільки спори та відому практику куріяльного правління не лишень супроти нашої Церкви, але й патріярхальною Церкви Мелхїтської.

Двері до можливих надуживань в інтерпретації цього параграфа відкриті ще і тим, що параграф зміщає клявзулю, «згідно з приписами права і без порушення первоверхонї влади Римського Первосвященника». Якї ці приписи, хто визначає інтерпретацію і застосування в житті, що можна і треба вважати «порушенням влади Римського Первосвященника»... Оце і загадка цього параграфу.

Параграф 9. «Згідно з найдавнішою традицією Церкви, особлива честь належить патріярхам Східніх Церков, тому що кожний з них стоїть на чолі свого патріярхату як отець і голова. Тому Священний Собор постановляє, щоб їхні права і привілеї були привернені по думці давніх традицій кожної Церкви і по думці рішень вселенських соборів. А ці права і привілеї є саме ті, що мали силу в час єдности Сходу і Заходу, хоч і треба їх дещо пристосувати до нинішніх обставин. Патріярхи разом із своїми синодами становлять вищу інстанцію для всякого роду справ патріярхату, включно з правом творення нових єпархій та іменування єпископів свого обряду в межах патріярхальної території, з застереженням невідомого права Римського Первоархιεрея втручатися в поодиноких випадках».

Сказано дуже великодушно, але честь сюди чи туди. Великодушність багато втрачає, якщо вдуматися у вставку: «хоч їх (тобто патріярші права і привілеї) треба дещо пристосувати до нинішніх обставин».

Виникає питання: хто визначає це пристосування? Про яке пристосування мова... Коли ж до цих гімнів патріярхам, що є і батьками, і головами своїх Церков, і стоять на чолі патріярхату, додати закінчення, в якому одним махом обмежується це право територією і узалежнюється від невід'ємного права Римського Первоієрарха втручатися...», то ці гімни повні дисонансів...

У наступному, 10 параграфі говориться: «Те, що сказано про патріярхів, дійсне, за приписами церковного права, і для верховних архієпископів, що стоять на чолі якоїсь окремої Церкви або обряду».

Тому і до цього параграфа, який став основою наших дальших змагань за здійснення помісного устрою в Українській Католицькій Церкві, стосуються ті самі критичні зауваги, що і до попереднього, 9 параграфа цього декрету. Додамо ще, що вставка «за приписами церковного права» це відклик до постанови Мотум Пропріум п. н. Клері Санктітаті, що є частиною вже кодифікованого Римом східнього права ще в передсоборовий час.

Блаженніший Кир Йосиф всю свою працю за здійснення помісности нашої Церкви і її змагань за патріярхат побудував на оцьому 10 пункті декрету про Східні Католицькі Церкви. Насамперед він звернувся до Священної Конгрегації для Східньої Церкви за вясненням, чи титул і права галицького митрополита треба розуміти в сенсі титулу і прав верховного архієпископа. 23 грудня 1963 року надійшла відповідь, яка була надрукована в офіціозі «Акта Апостоліце Седіс» (т. 56, рік 1964, стор. 214): «Щодо сумніву, чи львівського митрополита українців треба вважати верховним архієпископом згідно з нормою Апостольського листа (канони 324—339), що починається словами «Клері Санктітаті», Священна Конгрегація для Східньої Церкви вважала, що треба відповісти „афірмативно”. Цю відповідь Найвищий Архієрей Павло, Божим промислом папа VI, зволив ласкаво затвердити і наказав, щоб ця деклярація стала об'єктом публичного права».

У цій відповіді чомусь дивним є титул «Метрополіта Леополітанус Українорум...». Чи це помилка, а чи, може, сказано умисне. Бож не було «львівських митрополитів». Були митрополити галицькі. Звертаю увагу на цю «помилку» тому, що в усіх дальших документах римської апостольської столиці це «помилкове» окреслення старої галицької митрополії, канонічно створеної і дотепер правним актом не ліквідованої, повторюю, в усіх дальших документах це окреслення вже «вдомовилося»... І в цей спосіб можна змазувати історію, традицію і права якоїсь Церкви.

Під тією самою датою видано наступний документ, підписаний кард. А. Дж. Чіколіні, яким включено верховного архієпископа Кир Йосифа в члени Св. конгр. для Східньої Церкви. І в цьому документі титул Кир Йосифа італійською мовою звучить «Арчієскєво Маджоре ді Леополі дельї Україні».

З хвилиною вяснення, що галицький митрополит це те саме що верховний архієпископ, Кир Йосиф починає діяти як глава помісної Української Католицької Церкви. Появляється офіціоз верховного

архиепископа візантійського українського (греко-руського) обряду під назвою «Благовісник», в якому на першому місці друкуються звернення Кир Йосифа до митрополитів, архиепископів і єпископів візантійського українського обряду.

У цьому зверненні Верховний Архиепископ Кир Йосиф виразно посилається на декрет про Східні Католицькі Церкви, конкретно на параграф 10: «Стираючися на 10 постанову собору про те, що всі канони собору відносно влади патріархів є важні також для верховних архиепископів, що очолюють ієрархії якоїсь частинної Церкви, згідно якогось окремого обряду, отже з титулу верховного архиепископа, признаного Святішим Отцем Папою Павлом VI для нас, і користаючи з влади, даної патріархам відносно згаданого речення, постановляємо і подаємо письмом до відома, що в нашій католицькій Церкві візантійсько-українського (греко-руського) обряду постанови декрету Собору про Східні Католицькі Церкви входять в життя з празником Благовіщення Пресвятої Богородиці, тобто з днем 25 березня 1965 (за старим стилем), або з днем 7 квітня 1965 р. (за новим стилем). Ця наша постанова обов'язує всі наші митрополії, архиепархії, епархії, апостольські екзархати, апостольські візитатури, як також монастирі всіх наших чинів і згромаджень мужеських і жіночих, все духовенство і вірних».

З проголошенням цього документу 22 грудня 1964 року (ст.ст.) Верховний архиепископ чи, за старою назвою, митрополит галицький Кир Йосиф формально-правно і фактично почав діяти як глава помісної Української Церкви, точніше — її католицької вітки.

Ні з якого боку, ні з боку владик, ні з боку римського куріяльного правління, ні з боку папи Павла VI, будь-яких заперечень не було. Якщо мова про українських владик, то приблизно в цей самий час, 12 листопада 1964, вони заманіфестували свою ієрархічну єдність на чові з верховним архиепископом митрополитом Кир Йосифом у своєму вже другому спільному посланні, виданому з нагоди відбуття III сесії II Ватиканського Собору. Перше спільне послання було вже видане під час другої сесії, 25 листопада 1963 року.

Справа помісности Української Церкви була вияснена, і з правно-канонічного боку ніщо не стояло на перешкоді діяти як помісна Церква. Другим дуже важливим кроком на шляху до поступового здійснення прав помісної Церкви було створення спільної літургічної комісії під головуванням верховного архиепископа. Метою комісії була ревізія літургічних книг і переклади їх на українську мову. Підкреслюю, що створення літургічної комісії і пізніші її видання це дуже важливі речі, бо тим самим покінчено з тимчасовістю, що тривала від 1929 року, протягом якої на підставі рішення єпископського синоду Української Католицької Церкви всі права перебрала Конгрегація для Східної Церкви. Не зважаючи на всі труднощі, ці права знову повернулися до компетенції галицького митрополита — верховного архиепископа.

Одне тільки за цей період загубилося: частина нашої помісної Церкви, конкретно — закарпатські епархії чи їх дочки поза матірньою територією, що з своїми владиками відпали від своєї Церкви-матері, Галицької митрополії чи — в новій номенклатурі — Верховного архиепископства візантійсько-українського (греко-руського) обря-

ду. Це болючий удар, бо в той самий час, коли на матірніх землях Галицької митрополії нашу Церкву ліквідовано і включене до складу Московської патріярхії, поза матірньою територією почався демонтаж Церкви-дочки цієї митрополії, з перспективою включення її частини в римський західний патріярхат...

Історія напевно зарахує таких владик закарпатців, як Гебей, Такач, не згадую вже мучеників Гойдича і Ромжу, до справжніх великих владик-патріотів помісної Церкви греко-руського обряду, але, на жаль, їх наступників поза матірньою територією та сама історія зарахує до свідомих ліквідаторів однієї, багаті традиціями частини своєї рідної Церкви. На підставі 10 параграфу декрету Українська Католицька Церква почала ставити перші кроки як справжня помісна Церква. Треба було послідовно йти тим шляхом. Та ту почалися вагання. Основною причиною був таки єпископат цієї Церкви, якому забракло рішучості, а можливо, йому, вихованому на суворо римсько-централістичних традиціях, бракувало і розуміння, і свідомості, що таке власне сама помісність. Традиційно централістичне римське куріальне правління, знаючи про ці слабості українського єпископату, почало безправно втручатися в найбільш суттєві справи Української Церкви і проводить свою, Українській Церкві шкідливу і в своїх наслідках для дальшого існування Української Католицької Церкви просто загрозливу політику. Ближча аналіза цієї політики вимагає окремого розгляду.

Паралельно до перших кроків на шляху до здійснення помісності, весь український церковний люд забажав у скорому часі здійснити ще одну з постанов собору. Ця постанова проголошена в параграфі 11 декрету: «Тому що патріярхальна установа є в східних Церквах традиційним видом управління, цей Священний і Вселенський Собор бажає, щоб там, де потрібно, були встановлені нові патріярхати; а їх встановлення застерігається Вселенському Соборові або Римському Первосвященникові».

Не вхожу в оцінку самого соборового рішення про те, що встановлення патріярхату застерігається Римському Первосвященникові. Можна визнати йому, як Патріярхові Заходу, право творити латинські патріярхати. Історія знає такий, до речі, дуже прикрий випадок із створенням Єрусалимського патріярхату. Але та ж історія не знає випадку, щоб Римський Первосвященик створив будь-який східний патріярхат. Правда, був у нашій Церкві прецедент, коли розсварена на пункті Берестейської унії Церква Київської митрополії задумала полагодити спір за Могилянських часів у той спосіб, що за згодою Римського Апостольського Престолу мав би бути створений патріярхат Української (Руської) Церкви.

Та хоч і як би дивитися на обґрунтованість 10 параграфу декрету про Східні Католицькі Церкви, і український єпископат, а, може, ще більше українські миряни бачили в ньому шансу навіть з погляду західного права формального здійснення тієї пропозиції верховного архієпископа митрополита Кир Йосифа на Вселенському Соборі, яка була собором спонтанно схвалена. Усі вірні Української помісної Католицької Церкви були великими оптимістами і сподівалися, що ця формальна сторінка буде ось-ось здійснена папою Павлом VI.

Тим часом у ватиканській політиці повіяло іншим вітром. Там прийшла переорієнтація: дивний екуменізм, ілюзорні надії на замирення з Кремлем і задивлення у Загорськ та Московську патріархію цілісно перекреслюють всякі сподівання на те, що Римський Первосвященик, папа Павло VI разом з своєю курсію будь-коли схоже (не тільки — зможе) погодитися на створення українського патріархату. Чейже як подарунок Москві, кремлівській і загорській, принесено вже не тільки Українську Церкву, але навіть Константинопільську патріархію, з якою свого часу були довершені справжні кроки для замирення між християнським Сходом і Заходом.

Залишалося б ще одне: чекати, аж прийде до наступного Вселенського собору, на якому ще раз, цим разом було б схвалено створення патріархату Української Церкви...

І тут я приходжу до висновку, що для помісної Української Церкви пов'язування надії з декретом про Східні Католицькі Церкви, точніше з 10 його параграфом, є наскрізь нереальне. І це треба собі з усією силою усвідомити, щоб не дурити себе оманливими надіями. Бо що з того, що Вселенський Собор бажав, щоб були створені патріархати... Собор міг собі бажати, але ті, чим християнським обов'язком є здійснювати соборові рішення, не бажать собі того, чого бажав собор. І бажання сами цих останніх є міцніше. Воно визначає всю церковну політику Католицької церкви. Коли приходжу до такого дуже реалістичного висновку, то не розумію цього як безнадійність і безперспективність. Назпаки: з недовгої, бо тільки десятирічної, історії змагань за помісність і патріархат, з тієї історії треба навчитися, бо все ще кажуть, що історія є вчителькою життя. Насамперед треба створити ясність, на якому закруті у своїх змаганнях ми опинилися. Треба собі сказати, що посилення на постанови декрету не доведуть ні до чого. Треба насамперед діяти свідомо і прилюдно як помісна Церква. Треба, без уваги на перешкоди, відбувати єпископські синоди, а не якісь завуальовані наради чи латинські конференції. Треба висвячувати священників згідно з традиціями своєї Церкви, треба іменувати, призначати і висвячувати своїх єпископів за згодою свого єпископського синоду, треба діяти і правити всіми нашими єпархіями і екзархіями через свій правлячий синод (Синодос Ендимуза), треба прийняти свій устав церковного правління, а не т. зв. конституції, на латинському канонічному праві і т. д., і т. д.

Щоб усе це здійснити і усправнити дію помісної Української Церкви, кінечним і сьогодні єдиним виходом є заповісти одверто, підготувати і скликати справжній собор помісної Української Церкви під головуванням законного наступника київських і галицької митрополитів у їхній католицькій вітці верховного архієпископа Кир Йосифа, собор з участю єпископів, представників монаших чинів чи згромаджень, духовенства і мирян.

На цьому соборі треба буде також схвалити піднесення Київсько-Галицької митрополії до гідності патріархату київського і всієї Русі.

Якщо нам дороге наше минуле і якщо всім нам не байдуже відродження й дальше існування помісної Української Церкви на матірніх землях і на всіх континентах поза її межами, тоді не вільно нам не сягнути до цієї останньої можливості завершення наших змагань за помісність і патріархат.

ФЕЛІКС КОРДУБА:

ЄВРОПА — КИТАЙ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТА ГЕОСТРАТЕГІЧНІЙ КОНСТЕЛЯЦІЇ

Головною метою цієї доповіді є звернути увагу на політичний двоподіл Європи довершений альянсами 2-ої Світової війни під час конференції в Ялті 4—11 лютого 1945 р., і на геостратегічне становище, що виникло в висліді цього двоподілу. Окрему увагу в цій доповіді присвячено ставленню Китаю до політичної та геостратегічної констеляції в Європі під сучасну пору. Тема, яку розглядає доповідь, має на меті накреслити стратегічну концепцію двох протиставлених світів — Сходу й Заходу. При тому дуже важливою є роль Китаю зокрема для Західної Європи і для народів у сфері впливу СРСР. Йдеться тут не тільки про штучний мир, побудований на трьох «к» — «коляборації, коекзистенції і конфронтації» між державами Атлантийської спільноти з одного боку і державами Варшавського пакту з другого, але також про поліцентричну конфронтацію в міжнародному комуністичному русі, яка значною мірою послаблює експансію російського імперіалізму в Європі.

Найперше пару слів про геополітичну стратегію, тобто про складову частину воєнної стратегії — планування, підготову і ведення війни. Геостратегія досліджує політичні, господарські, військові і географічні фактори евентуального театру війни. Під сучасну пору геостратегія СРСР виявляє особливу активність у Центральній Європі і на її північному та південному крилах.

ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА ТА ЇЇ ФЛАНГИ

Діалог між Сходом і Заходом, який після 20-річного високого напруження довів до злагіднення клімату в дипломатичній сфері, досі не зменшив масового офензивного потенціалу держав Варшавського пакту. Навпаки, цей потенціал, починаючи з 70-х років, постійно зростає, захитуючи рівновагу сил в Європі. Лінія Москва—Ленінград визначає політичну вісь імперії, яка розгалужується на захід, північ і південь. По обидвох боках цієї осі сконцентровано мілітарний потенціал, якого завданням є: 1) боронити промислові центри і великі міста, передусім СРСР; 2) становити загрозу для Заходу. Російська експансивна активність опирається на двох компонентах: мілітарній силі і марксистсько-ленінській ідеології. Головний напрямок цієї осі скерований проти Центральної Європи, із геостратегічною метою досягнути Атлантик. Північний клин є скерований — через Фінляндію, Швецію і Норвегію також до Атлантику; його завдання відгородити весь скандинавський півострів. Південний клин скерований на Се-

редземне море. Таким чином: Москва в своїй експансивній концепції застосовує методу т. зв. непрямий стратегії, тобто послуговується перевагою мілітарного потенціалу для політичного тиску. Одночасно вона оперує пропагандивними гаслами «відпруження і співпраці» з державами Заходу. Висліді такої дипломатії вже є наявні; скандинавські країни виявляють схильність до фінляндського моделю неутральности.

Довкола осі Ленінград—Москва зосереджені найсильніші військові округи європейської частини СРСР: московська округа посідає 3 моторизовані стрілкові і 2 танкові дивізії; воєнна округа Прибалтики з головним командуванням у Ризі має 4 стрілкові і 3 танкові дивізії; ленінградська воєнна округа має 8 стрілкових і 1 танкову дивізії. Кожна із цих воєнних округ має ще по одній десантно-повітряній дивізії. Коли йдеться про площадки до диспозиції бойового летунства, то московська воєнна округа має їх біля 100, прибалтійська — 70 і ленінградська біля 120. Приблизно 200 далеко- і 700 середньозасяжних бомбардувальників, тобто $\frac{2}{3}$ радянського летунства, стаціонує в західних воєнних округах. Дуже сильна повітряна оборона є скоцентована довкола Москви і Ленінграду. Не будемо розглядати тут різні системи повітряної оборони, але відмітимо факт, що на протязі останніх років, довкола Москви розбудовано оборонний перстень протибалістичних стратегічних ракет — першу того роду оборонну систему в світі.

Також стратегічні ракетні сили, що становлять самостійну ударну силу та охоплюють міжконтинентальні, середньозасяжні ракети, знаходяться переважно в західних воєнних округах, зокрема на півострові Коля і в Прибалтиці. До цього доходять підводні човни, озброєні ракетними системами і морські фльотилі прибалтицької і ленінградської воєнних округ.

НАЙСИЛЬНІША ВІЙСЬКОВА КОНЦЕНТРАЦІЯ В СВІТІ

Військові знавці твердять, що на північному вузькому районі Коля є сконцентований найбільший у світі офензивний потенціал. З уваги на те, що вихідні шляхи з Балтицького і Чорного морів є контрольовані Заходом, Північний Льодовий океан мав би відігравати головну мету в глобальній стратегії радянської континентальної потуги. Із чотирьох воєно-морських флот, північна фльота є найсильнішою. Мінусом цього моря є те, що на протязі пів року воно замерзає. В цьому районі СРСР втримує сильні летунські і наземні з'єднання. Через північний полюс веде найкоротший шлях до США тому в цьому районі розташовані бази міжконтинентальних ракет, розбудовані алярмово-оборонні системи протиповітряної оборони Москви та інших російських промислових центрів. Комбінація різних родів зброї вказує наглядно, яке значення має цей район у загально-стратегічному плянуванні генерального штабу збройних сил СРСР. Радянська фльота на полярному морі нараховує коло 100 000 чоловік і крутло 450 воєнних та допоміжних кораблів, а летунство 180 бойових літаків. Морська піхота, вишколена до висадки на континент, є постійно доповнювана моторизованими бригадами нараховує крутло 2 000 чоловік; вона вивінувана десантними кораблями і танками. На

Кольському півострові стаціонують 2 моторизовані дивізії, 12 тис. чоловік кожна. Для промощування шляхів і ламання льоду на полярному морі діють спеціальні кораблі-криголами.

Балтицьке море, Москва трактує як закрите море своєї імперії. Воно дістало спеціальну назву «море миру», очевидно радянського миру (рах sovietica).

На Балтицькому морі СРСР розпоряджає такими воєнно-морськими силами: 4 конвенціональні кружляки, 9 ракетні винищувачі, 15 конвенціональні винищувачі, 28 фрегати, 89 підводні човни-винищувачі, 43 ракетні швидкі човни, 140 конвенціональні швидкі стежні човни, 108 міновищувачів, 64 десантні кораблі, 200 літаків і 20 вертолети. Радянська воєноморська фльота в цьому районі тісно пов'язана з польськими й східно-німецькими морськими силами, яких обов'язує російська командна мова. Здовж побережжя Балтицького моря є побудовані ланцюг ракетних споруд, радарних станцій, летунських площадок і постачальних баз. Прибережними ракетами, від Ленінграду до Любек, СРСР може на Балтицькому морі досягнути кожен корабель, а також підсилювати власні морські операції. Дотеперішні маневри воєнно-морських сил під командою СРСР доказують, що в крайньому випадку на цьому морі будуть стосовані комбіновані морсько-, повітряно-десантні операції. По цьому морі проходить імпорту та експорту держав Варшавського пакту. Дефензивна концепція побережжя може бути кожночасно замінена офензивною проти прибалтицьких країн Заходу. Спеціальна стратегічна, т. зв. «крайньоморська», ділить цей морський район на три зони: замкнений морський простір, тобто сам Балтик; вихідні пункти поза морськими проливами Категат і Скагеррак; вихідні пункти Південного моря. Отже Балтицьке і Північне моря, а також суміжні простори СРСР трактує як одну морсько-стратегічну цілість. Згідно з цією диспозицією війна велася б одночасно при застосуванні офензивних операцій на суші, в повітрі і на морі. Такі комбіновані операції не вимагають довшої підготовки і можуть бути застосовані як несподіваний удар. Води біля Ленінграду є вільні від льоду пересічно 200 днів у році, а води біля Талліну — 280 днів. На увагу заслуговує ще іміграція російської людності в країни Прибалтики. Напр., перед війною в латвійській столиці Ризі було 385 тис. росіян, на тепер є — 750 тис. З початком 1972 р. на 2,4 млн. людности Латвії було всього 57% лотишів. В Естонії на 1,3 млн. людности тільки 68% естонців.

Також Середземне море становить невральгічний морський район суперництва двох надпотуг — СРСР і США. Москва вважає, що присутність її воєнно-морських сил на Середземному морі вже становить елементи співгосподарювання. Південно-східній фланг на Середземному морі — це найслабше місце оборонної системи НАТО; кіпрсько-турецький конфлікт ще більше послабив цей фланг. На Середземному морі схрещуються інтереси США і СРСР, тому лодії в цьому районі заторкують істотно оборонну концепцію НАТО. Від початку 70-х років СРСР наполегливо посилює експансію на Середземному морі, докладаючи зусиль, щоб відкрити Суецький канал і найкоротшим шляхом продіставатися на Індійський океан.

ЗАГРОЗА ЄВРОПИ

Російський експансивний тиск на Захід не є винаходом большевиків, це тривала тенденція імперіальної російської політики опанувати весь євразійський простір. Історична Росія з географічного погляду не мала вільного доступу до моря, була оточена непроходимими багнами і лісовими пуццями. Єдиним виходом із становища була експансія на захід, передусім до Балтицького і Північного морів, до Атлантику. Вже К. Маркс визначив був природні політичні кордони Росії на лінії «Данціни», або правдоподібно Штеттін у напрямку Трієсту...» і далі — «Політка Росії є незмінна... Її методи й маневри можуть змінюватися, але провідною зіркою цієї політики є опанувати світ, це непорушна зірка».

Уже царі постійно пересували кордони Росії на захід і південь, а червоні володарі Кремля під час і після 2-ої світової війни «визволили» такі країни:

	кв. км.	населення
Литва	59 440	2 880 000
Естонія	47 515	1 126 000
Латвія	64 725	1 950 000
Західна Україна	201 173	12 775 000
Бесарабія і Північна Буковина	50 226	3 700 000
Фінляндські території	45 566	500 000
Східна Прусія	13 488	300 000
Карпатська Україна	12 649	725 000
Разом:	494 782	23 956 000
Албанія	28 737	1 186 000
Болгарія	110 809	7 160 000
Чехо-Словаччина	127 637	12 463 000
Угорщина	92 945	9 224 000
Польща	311 716	24 500 000
Румунія	237 153	16 007 000
Східна Німеччина	107 027	16 400 000
Разом:	1 016 024	86 940 000
Всіх разом:	1 510 806	110 896 000

Відомий англійський географ сер Галфорд Ж. Мекіндер під час 1-ої світової війни видав геополітичну географію, на сторінках якої змальовує найважливішу геополітичну і стратегічну ситуацію на-ступно:

«Хто володіє Східньою Європою — володіє ядром суші;
Хто володіє ядром суші — володіє Великим островом;
Хто володіє Великим островом — володіє світом».

«Великий острів» — це вся Європа; «ядро суші» — це Східня Європа. В 1942 р. американці передрукували географію Мекіндера й призначили для армії, щоб звернути увагу воякам на те, чого може очікувати світ, якщо Німеччина опанує Східню Європу. Тим часом Росія опанувала більшу частину «Великого острова» і в засаді не важить хто саме закріпиться в просторі всієї Європи — Німеччина чи Росія. Геополітичний і стратегічний вислід буде такий самий.

Потуга «ядра суші» прагне досягнути морських берегів не тільки в Європі. Шлях до відкритого моря розкривається також через іранську височину — до Перського залив. Цей шлях короткий і лежить на лініях порівняно слабкого опору. Тому прем'єр Черчіль у 1943 р. під час конференції в Теграні дуже вперто обороняв незалежність Персії. У висліді «велика трійка» в Теграні постановила зберегти незалежність Персії. Очевидно, таким рішенням не був задоволений Сталін, але в його калькуляції Німеччина була важливішим фактором для майбутньої експансивної стратегії СРСР в Європі, ніж Персія. Після багатьох невдалих спроб Москви опанувати цілу Німеччину, вже в 40-х роках після 2-ї світової війни СРСР сконцентрував тиск на Грецію і Туреччину, щоб неутралізувати ці країни. Експансивні заходи Кремля в Європі остаточно припинив Північно атлантийський союз — НАТО. Отже головне вістря своїх підступних дій Москва скерувала проти цього оборонного такту. Рівночасно Москва зорганізувала Варшавський пакт із сателітних держав, в якому має вирішальний голос.

Довгий час СРСР стремів до вільного перепливу через Дарданелі. Проте вихід через Дарданелі не відкривав для СРСР доступу на широке море, бо Середземне море може бути заблоковане в Суезі і в Гібральтарі. Неуспіхи політики Москви на Середньому сході не означає, що її активність там покинчена. В найближчих роках Перська затока може стати запальним районом, на що вказують стратегічні та політичні посушення Москви; присутність радянських військово-морських з'єднань на Індійському океані. На увагу заслуговує і те, Іран може рахувати на допомогу США, натомість Ірак, який є в конфлікті з Іраном, одержує допомогу від СРСР.

Москві йдеться про те, щоб Дарданеллі були закриті для НАТО і щоб неутралізувати Туреччину і забезпечитись перед смертельним ударом із півдня. Щойно після того СРСР міг би ризикувати наступ в напрямі Атлантику, вийти на відкрите море, опанувати весь Великий острів та стати найбільшою в світі мілітарно-політичною потугою. В теперішній політично-стратегічній констеляції Москва не може зважитись на конфронтацію, тобто лобовий наступ проти НАТО. Тому вона застосовує засоби мирного проникання і диверсії, щоб поступово розкласти усі оборонні заходи НАТО. Підступна тактика боротьби Москви, зокрема в сучасному періоді, є дуже небезпечною для західноєвропейських держав, які прагнуть до дійсного миру.

До обгудки «політики відпруження» в Європі дуже уважно приглядається Китай. Його висновки заслуговують на особливу увагу. Китайці добре визнаються в глобальній стратегії СРСР, що прагне найперше неутралізувати Західню Європу і мати вільні плечі для розправи з Китайською Народною Республікою (КНР). Усі дії московської дипломатії скеровані для досягнення цієї мети.

ПРОТИСТАВНІ КОНЦЕПЦІЇ СРСР І КНР ЩОДО ЗАХІДНЬОЇ ЄВРОПИ

Не зважаючи на це, що КНР є комуністичною державою, його політика й стратегія, особливо щодо західньої Європи, є протиставна до політики Радянського Союзу. В політиці і стратегії СРСР тези І. В. Леніна залишилися напрямними; їх остаточна мета опанувати світ, бо «соціалізм-комунізм — це історична конечність, тому він мусить перемогти», «Існування Радянської Республіки побіч імперіялістичних держав на довший період часу не є до подумання» — писав Ленін. Радянська держава буде постійно загрожена і стан загрози триватиме, доки існуватиме хочби мала капіталістична держава! Натепер загрозою для СРСР є не тільки «імперіялістичні» держави, але також комуністичний Китай. Радянська пропаганда твердить: «Комуністична партія і Радянське керівництво тверезо і реально оцінюють міжнародне положення, не обдурюють себе ілюзіями щодо агітарної суті імперіялізму і його агресивних стремлень». («Коммунист вооруженных сил», ч. 22/1972, стор. 7). А чи КНР також належить до імперіялістичних агресорів? Москва твердить: «Пекін у західній Європі хоче бачити силу, яка б політично та військово придавлювала СРСР та інші соціалістичні країни». («Международная жизнь», ч. 3/1974, стор. 34). Мета Пекіну (згідно з заявою Чжоу Ень-ляя, що він її висловив під час розмов із західноєвропейськими діячами) є в тому, щоб «була створена об'єднана, незалежна і сильна Європа, як фактор спинювання Радянського Союзу на Заході». Журнал «Международная жизнь» (ч. 3/1974, стор. 35) з'ясував становище Китаю щодо НАТО: «Де тільки можливо, китайські керівники заявляють свою заінтересованість у зміцненні цього імперіялістичного блоку». Для підкріплення цього твердження «М.Ж.» цитує вислів Чжоу Ень-ляя (червня 1973 р.) в інтерв'ю американському журналістові Сульцбергену: «Прагну, щоб НАТО і Західня Європа залишилися сильними, хоча давніше я був проти цього союзу» . . . , бо «оборонний Союз НАТО скерований проти агресивного Варшавського догвору».

Москва потішає себе тим, що «мановри маоїстів і найбільш ревних представників НАТО, скеровані для ще більшого скріплення агресивних блоків і посилювання перегонів зброєння в Європі, є безперспективні. Вони різко протиставні інтересам європейських народів, які змагають до того, щоб налагодити багатостороннє співробітництво й закріпити на континенті тривалий мир і безпеку».

Вістря пропаганди маоїстів у цілому світі скероване проти СРСР. Заходи для відпруження на європейському континенті маоїсти оцінюють як «тимчасове» явище, «поверховність» і «ілюзорність». Радянська пропаганда обвинувачує Пекін в тому, що «китайські керівники докладують зусиль, щоб ускладнювати становище в Європі. З особливою впертістю Пекін намагається поставити під сумнів вислід 2-ої світової війни. Пекін змагає до розпалювання реванжистських настроїв серед реакційних сил в Європі, виступає проти непорушності посталих державних кордонів, намагаючись тим способом провокувати територіяльні конфлікти між європейськими державами».

Китайські керівники висунули тезу про «ненормальність» існування двох німецьких держав, і в листопаді 1973 р. Чжоу Ень-лай заявив, що Китай «підтримує мету досягнення німецького об'єднання» (див. «Франкфуртер Альгемайне», 24. 11. 1973). Отже Пекін солідаризується із реакційними колами ФРН, щоб (як про це писала газета «Унзере Цайт», 24. 11. 1973) при допомозі формули про «об'єднання Німеччини ліквідувати соціалістичну НДР» і «знищити соціалізм на німецькій землі».

Називає таке ставлення китайських керівників «стратегією вліштування» у внутрішні справи інших держав. Журнал «Международная Жизнь» (ч. 12/1973) надрукував в цій справі статтю В. Робакова п. н. «Стратегія втручательства», яка з'ясовує різні проблеми в Азії та становище до них КНР.

Радянська публіцистика, всупереч негативній оцінці керівництва КНР, твердить наступне: «... шлях до повної нормалізації становища в Європі і переходу від конфронтації до співпраці на основі принципів мирного співіснування проклали такі історичні факти, як корінне покращання стосунків СРСР з Францією, США, ФРН та іншими західними країнами. Історичне значення на шляху оздоровлення політичного клімату в Європі мають договори СРСР, ПНР, НДР, ЧССР із ФРН. Продовженням тенденції на поглиблення відпруження в Європі — це нормалізація стосунків УНР і НРБ з ФРН... Закріпити результати цього процесу в масштабі всієї Європи, щоб створити багатосторонні основи стосунків загального миру, безпеки й співпраці між державами-учасниками, скликано загальноєвропейську конференцію».

З того може радіти тільки СРСР, бо фактично на його вимогу визнано статут кво, правно визнано весь простір на схід від лінії Любек—Трієстр сферою радянських політичних, ідеологічних і господарських впливів. А коли мова про «загальний мир» і «безпеку», то країні західної Європи далі є загрожені агресією держав Варшавського договору, якого збройні сили вже після «оздоровлення політичного клімату» Москва змодернізувала й скріпила новою офензивною технікою. Китайці правильно назвали Варшавський договір агресивним бльоком. Багато західних військових знавців стверджують підступність радянської політики, яка поставила собі за мету мирними засобами роз'єднати передусім країни НАТО і добитися усунення американських військ із західної Європи. СРСР змагає до того, щоб у західній Європі створити політичне й військове вакуум.

Натомість Китай рішуче виступає проти ліквідації НАТО і повністю піддержує тісну інтеграцію всіх країн західної Європи. Пекін пропонує європейцям організувати спільну оборону й не обдурювати себе політикою розбросання.

Рішуча постава Пекіну проти радянської політики співпраці з Заходом впливає з історичного досвіду з царською і пізніше з більшовицькою Росією. Отже будь-яка співпраця з керівниками СРСР є неможлива, бо вони не заслуговують на довіря.

Не дивно, що КНР розгорнула широку кампанію проти пропозиції СРСР скликати конференцію 5-ти ядерних держав, гостро критику-

ючи американсько-радянські переговори щодо обмеження ядерного озброєння, відмовляючись взяти участь у конференції заборони хемічного і бактеріологічного озброєння. З погляду СРСР Пекін проводить систематично «антирадянську і антисоціалістичну» діяльність у цілому світі.

ОБЛУДНА КАЗУЇСТИКА МОСКВИ ТА ДІЙСНІСТЬ

Ленін у спадку для наслідників залишив арсенал казуїстики, яким користується радянська дипломатія і всі засоби пропаганди. До казуїстичної фразеології належить і наступне:

«Європейська реакція і маоїсти в один голос заговорили про це, що Москва намагається в мирній і спокійній Європі деморалізувати стремління до самостійної оборони, добитися розв'язання Північно-атлантийського пакту і таким чином здобути панування над всією Європою...».

Щоб заперечити таке твердження, Москва не тільки називає такі погляди фальшивкою пекінської пропаганди, але водночас намагається переконати західних європейців іншою тезою.

«Створення системи стосунків в Європі, до якої стремить СРСР та інші соціалістичні країни, не тільки не поменшує будь-чим інтересів, а навпаки, промощує перехід від „холодної війни“ до мирного співіснування, від конфронтації до добросусідського співробітництва на основі вигоди й рівної безпеки» («Международная жизнь», ч. 3/1974, стор. 35).

Що представляє «добросусідське співробітництво на основі вигоди і рівної безпеки» в московському розумінні, свідчить становище країн Східної Європи, з кожного погляду залежне від Москви. Інший приклад такого «добросусідського співробітництва» це взаємини між Москвою і Каїром. В Єгипті радянський амбасадор став був фактичним комісарем країни. Врешті єгиптянам терпець урвався і радянські «до-радники» були змушені залишити країну. До такого «співробітництва» змагає Москва також із західноєвропейськими країнами.

Щоб викликати недовіря до китайської міжнародної політики Москва твердить: «Пекін від початку 70-их років переставився та перейшов від лобових і грубих дій на зовнішній арені до хитрих і гнучких методів. Проте соціал-шовіністичні цілі в стратегічному пляні не змінилися. Після IX-го з'їзду КПК переглянула арсенал тактичних засобів, використовуваних для мобілізації всіх можливих союзників, здібних давати піддержку здійсненню великодержавної плянформли Мао Цзе-дуна» («Международная Жизнь», ч. 2/1974, стор. 99).

«Соціал-стратегічні цілі в стратегічному пляні» Пекіну в порівнянні з підступною «миролюбною політикою» СРСР не становлять загрози для народів світу. Найважливіше в політиці Пекіну є те, що він: «На теперішньому етапі в своїй зовнішній політиці проголосив теоретично обґрунтовану доктрину, нову тактику і концепцію боротьби проти монополії двох наддержав». Згідно з цією концепцією Пекін бачить поділ світу не на дві протиставні суспільні системи, а на «дві наддержави» (СРСР і США) з одного боку і малі та середні країни — з другого. Боротьба останніх «проти політики сили двох наддержав», згідно з пропагандою Пекіну — є новим явищем у загальній

оцінці боротьби Маркса, тобто класової боротьби соціалізму з капіталізмом. Ото ж концепція Пекіну суперечить імперіалістичним цілеспрямованим Москви, яка свою стратегію «визволення» спирає на солідарності пролетарського інтернаціоналізму. Радянські теоретики твердять, що «опортуністична теорія боротьби проти двох наддержав ревідує марксистсько-ленінські позиції, а саме — протиріччя між світовим соціалізмом і світовим капіталізмом, що становить стрижень класової боротьби в міжнародніх стосунках».

Теза Мао Цзе-дуна — «змагання народів до незалежності... визначає нашу епоху як перехідну від капіталізму до соціалізму в світовому масштабі» протиставиться т. зв. «ленінській концепції війни», тобто «класової природи війни, її соціально-економічній основі» — твердить Москва. Але ж друга світова війна між Берліном і Москвою не мала «класової природи», не зважаючи на ворожість ідеологій націонал-соціалізму й комунізму. Дійсний характер 2-ої світової війни був імперіалістичний з обидвох боків. III Райх прагнув збудувати «Нову Європу», а СРСР «визвольною війною» поставив собі за мету не лише знищити ворога, але й опанувати країни східної і центральної Європи відкрити собі шлях до дальшої імперіалістичної експансії на захід. В журналі «Коммунист вооруженных сил» (ч. 20/1973, стор. 26) надруковано: «По-різному змагаються проти несправедливих воєн, комуністи піддержують справедливі війни, маршують у перших рядах борців за соціальне й національне визволення...». Але історія понад 50-літнього існування СРСР показала, що російський більшовизм не приніс народам східної і центральної Європи ні соціального, ні національного визволення. Навпаки він насправді поневолив усі ніби визволені народи.

На окрему увагу заслуговує казуїстика Москви щодо ядерної війни. За оцінкою знавців воєнних потенціалів Сходу і Заходу СРСР у 70-их роках дуже квантитативно побільшив власний ядерний воєнний потенціал одночасно всіма засобами пропаганди намагаючись переконувати народи світу, що тільки він оправді змагає до світового миру. Факт безперерійного зброєння офензивною ядерною зброєю заперечує твердження про «збереження миру». В зв'язку з цим на сторінках «Коммунист вооруженных сил» (ч. 20/1973, стор. 27) надруковано: «Комуністи в ім'я щастя усього людства не щадять сил для того, щоб не допустити до ядерної катастрофи. Водночас було б передчасним заявляти про те, що ядерна зброя буде вилучена в випадку започаткування війни агресорами. Доки таких соціально-класових, об'єктивних гарантій немає, продовжується боротьба за їх досягнення».

Гадані «агресори» ніколи не рішаються започаткувати ядерну війну, але СРСР може рішитися на такий божевільний крок. Ось, що пише контр-адмірал В. Шеляг, доктор філософських наук, в журналі «Красная Звезда» (ч. 32 (15 300), 7 лютого 1974) у статті п. н. «Два мировоззрения — два взгляда на войну»: «Об'єктивний учений зобов'язаний керуватися загальним моральним критерієм оцінки війни не в залежності від технічних засобів, якими вона провадиться, а в залежності від політичних цілей, котрим вона служить». (підкреслення наше — Ф. К.). Це означає, що головне — політичні цілі, а не мільйони людських жертв. Ленін запевняв, що «комуністи

не ставили й не ставлять перед собою завдання досягнути зовнішньополітичних цілей засобами війни». Шеляг твердить, що... оправдана війна може бути проваджена жахливою ядерною зброєю. До такої війни СРСР готується і геді виключати, що він застосує таку війну, напр., проти Китаю.

Напрошується наступний висновок: з одного боку Москва заколихує наївних запевнюваннями про стремління до світового миру, а з другого — докладає всіх зусиль, щоб у стратегічному нукленарному озброєнні досягнути абсолютної переваги над Заходом. Якщо б СРСР досягнув абсолютної переваги, то не має найменшого сумніву, що він здійснить агресію проти вільного світу. Щоб здобути таку перевагу йому потрібно в теперішньому періоді допомога Заходу. Тому акад. А. Сахаров та інші опозиціонери тоталітарної системи СРСР перестерігають західні держави перед нерозважною і в своїх наслідках запрозливою допомогою Радянському Союзові. Також Китай оцінює всяку допомогу для СРСР як оприяння його експансивним стремлінням.

Збройні з'єднання (дивізійних формацій)	Півн. і Центр. Європа			Південна Європа		
	НАТО	Варш. пакт	в тому СССР	НАТО	Варш. пакт	в тому СССР
танкових	12	33	21	6	7	3
піх., мех. і десант.	13	37	22	32	23	4
танків	7 000	20 000	12 400	3 000	6 500	1 700
легких бомбард.	165	250	200	8	30	30
винищувачів	1 250	1 500	1 100	450	225	50
розвідувальних	350	2 100	1 100	225	600	200
розв. винищувачів	275	500	350	125	50	40
війська (в тис.)	620 000	910 000	610 000	550 000	355 000	105 000

Порівняльне зіставлення потенціалів*)
НАТО і Варшавського пакту 1974.
(В дужках дані з 1973 р.)

	Разом	НАТО		Варшавський пакт
		Франція	Греція	
міжконт. ракет	1 054 (1 054)	—	—	1 575 (1 527)
середньо- засяжних ракет	18 (18)	18 (18)	—	600 (600)
коротко- засяжних ракет	859 (841)	—	—	300 (300)
ракет на підводних човнах	768 (752)	48 (32)	—	720 (628)
далекосяжних бомбардувальників	437 (442)	—	—	140 (140)
середньосяжних бомбардувальників	116 (130)	—	—	800 (800)

(Закінчення з попередньої сторінки)

такт. літаків:

в Європі	3 279 (3 246)	431 (500)	220 (225)	5 255 (5 495)
атомн. підв. човн.	117 (113)	3 (2)	—	120 (109)
конвенц. підвод. човнів	131 (133)	19 (19)	7 (7)	201 (249)
танків в Європі	10 910 (9 470)	910 (820)	860 (650)	26 500 (23 200)
наз. сили в Європі	1,5млн (1.46)	332 000	121 000	— 1,26 млн (1,28)

* За «Мілітер баянс» Інституту для стратегічних студій.

ЗОСЕРЕДЖЕННЯ І ЯКІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ СРСР

Центральна і Східня Європа — 31 дивізій: 20 (10 танкові) у Східній Німеччині; 2 танкові в Польщі; 4 (2 танкові) в Угорщині; 5 (2 танкові) в Чехо-Словаччині. Разом 9 025 танків.

Європейська частина СРСР — 63 дивізії (в тому 22 танкових).

Центральний СРСР — 5 дивізій (1 танк.).

Південний СРСР — 23 дивізій (3 танк.).

Здовж радянсько-китайського кордону — 45 дивізій, 2 в зовнішній Монголії (8 танкових).

У Східній Європі — 31 дивізій категорії I, тобто з повним офензивним озброєнням. Зосереджені дивізії в європейській частині СРСР, на півдні і сході — це дивізії категорії II і III. В центральному СРСР є розташовані дивізії категорії III. Танкова дивізія має 325 середніх танків; механізованих — 225 танків. В цілому СРСР посідає: 110 механізованих дивізій, кожна по 12 тис. чоловік; 50 танкових дивізій, кожна по 9 500 чоловік; 7 десантно-парашутних, кожна по 7 тис. чоловік.

Летунство: стратегічне бомбардувальне летунство — 840 бомбовиків; тактично винищувально-бомбардувальне летунство 5 350 літаків.

Ядерна стратегічна зброя: 350 000 чоловік нараховують стратегічні ядерні з'єднання, які є озброєні 1 575 міжконтинентальними ракетами. Крім цього підводні човни озброєні — 720 ракетами. Военно-морські сили — 475 000; морська піхота — 17 000; артилерія і ракетні війська — 10 000. Озброєння: 245 військових кораблів, 70 нуклеарних і 175 теплоходів. Підводні човна — 30 нуклеарних і 140 теплохідних. Північна фльота: 160 підводних човнів, у тому числі 80 ядерних; 56 військових кораблів різних класів. Балтицька фльота: 30 підводних човнів і 50 військових кораблів. Чорноморська фльота: 20 підводних човнів і 60 військових кораблів. Далекосхідна фльота: 100 підводних човнів, у тому числі 40 ядерних, і 55 військових кораблів.

Повітряна оборона: 500 000 тис. алярмова й контрольна система. озброєння: 2 650 винищувачів різних типів. До цього доходять ракети портиповітряної оборони: 64 Галош, 9 800 САМ, 4500 СА—2. Протиповітряна оборона в СРСР становить окремі з'єднання.

*

Накреслена картина воєнного потенціалу СРСР заперечує «миролюбну» зовнішню політику Москви. Під безпосередньою загрозою знаходиться західня Європа. Але радянська пропаганда весь час заспокоює народи світу, що «тільки завдяки великим заслугам зовнішньої політики Радянського Союзу, всієї соціалістичної співдружності, всіх миролюбних демократичних сил світу вже більше двох з половиною десятиліть людство користується благами миру» («Международная жизнь», ч. 4/1974, стор. 9). З цього ніби висновок, що тільки могутність воєнного потенціалу СРСР є гарантом світового миру. Насправді є якраз навпаки. Під час періоду «холодної війни» СРСР зрозумів, що йому не вдасться лобовою атакою проломити оборонну систему НАТО. Коли б не НАТО, то західня Європа була б уже давно «визволена» від капіталізму. Натепер СРСР не хоче ризикувати своїм воєнним потенціалом. Він зацікавлений у тому, щоб «міжнародне відпруження» використати для своїх тактичних заходів.

Після другої світової війни агресивну політику розпочав СРСР. Радянська агресивна політика примусила Захід до оборонних заходів, отже до постанови НАТО. Цей оборонний пакт не допустив до «визволення» радянською армією країн західної Європи. Але Москва послідовно скеровує головне вістря заходів у політично-психологічній сфері проти т. зв. «атлантизму».

МИХАЙЛО КОРЖАН:

ЧИ ДІЙСНО ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХ ДІОНИСІЙ ІV «ПРОДАВ» УКРАЇНСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ?

Напевно дехто з читачів уважатиме наголовок цієї статті дивовижним, або й незрозумілим. Невже немає якоїсь актуальної церковної теми і треба сягати аж до сивої давнини і відпребувати те, що припало порохом історії? Відповідь на те проста. Сучасні проблеми Української православної церкви (УПЦ) у діаспорі є тісно пов'язані з її минулим, а зокрема з т. зв. підпорядкуванням УПЦ Московському патріархові. Вони вимагають постійного та ґрунтовного обґрунтування та з'ясування. Особливо тепер, коли перед УПЦ стоять такі важливі завдання як: оформлення канонічного статусу УПЦ; завершення не лише духовного, але й організаційного об'єднання всіх трьох митрополій в єдиній УПЦ; участь єпископів УПЦ у запланованому VIII Вселенському соборі православних церков.

Розглядові цих питань була присвячена довша стаття під наголовком «Собор нездійснених сподівань» («УС» листопад-грудень 1973). Ця стаття викликала живу дискусію серед учасників Надзвичайного собору УАПЦ в Парижі: деякі з них поставились негативно до висновків автора. Заперечення стосувалися в меншій мірі змісту й критичного обговорення актуальних постулатів, які стояли перед Надзвичайним собором УАПЦ в Парижі, а в основному заторкали тактику. Авторіві статті зроблено закид, що некорисно і недоцільно висувати на публічний форум всілякі внутрішні болючі справи нашої церкви й обговорювати їх поза компетентними чинниками, тобто поза Соборами, засіданнями Митрополітичних рад чи Вищих церковних управлень? Чи не краще — казали вони — примикати нам очі на немилі справи, а їхню розв'язку залишити часові, який усе роз'яснить, усе вилікує? Можна і так мислити, хоча це виявляє нашу безрадність і незнання підставових проблем канонічно-правного і церковно-політичного характеру. Тому такий погляд відкидаємо. Ми за те, щоб наполегливо шукати розв'язки навіть найскладніших проблем. Одною з них є, понад усякий сумнів, канонічне оформлення УПЦ.

КАНОНІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ І ВСЕЛЕНСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ

Беручи до уваги нинішню складну ситуацію у Вселенській церкві й той факт, що велика частина православних церков опинилися у сфері впливів Московського патріархату — який знову ж у багатьох справах та рішеннях є залежний від російсько-більшовицької верхівки у Кремлі — канонічне оформлення УПЦ може бути здійснене

тільки в рамках і за посередництвом Константинопільського патріархату, який був у минулому і с тепер Матір'ю-Церквою для УПЦ. А тільки наша Матір-Церква може зрозуміти ситуацію, в якій силою політичних обставин найшлася нині УПЦ, піти їй на зустріч і допомогти. Усвідомляючи це, митрополит УАПЦ й предстоятель УПЦ у США Мстислав запросив до участі в Надзвичайному соборі УАПЦ у Парижі (червень 1973) представників УПЦ із США та УГПЦ із Канади, щоб опільно обговорити актуальні проблеми УПЦ на чужині. Потребу присутності хоча б одного з єпископів та представників консисторної УГПЦ з Канади, митрополит Мстислав мотивував тим, що в 1973 році заіснувало становище, яке має безпосереднє відношення до всього українського православ'я, в «а в першу чергу наростаючий все наступ на Українську Православну Церкву з боку Московської Патріархії і, зчерги, недавно виявлене Вселенською Патріархією її розуміння проблем Української Православної Церкви, що існують у вільному світі». Митрополитові Мстиславу йшлося про те, щоб Надзвичайному соборі УАПЦ в Парижі надати якнайбільше поваги і щоб його рішення та постанови мали якнайбільш авторитетний характер щодо остаточного об'єднання всіх трьох митрополій УПЦ в єдину церкву на чужині і щодо кінцевого канонічно-правного та юрисдикційного оформлення об'єднаної Української православної церкви.

Під час коли УПЦ у США виявила повне зрозуміння до плянів та намірів митрополита Мстислава і вислала на цей собор поважну делегацію в складі архієпископа Марка Гундяка, єпископа Костантина Багана, чотирьох священників і чотирьох мирян, то УГПЦ в Канаді на спільних нарадах єпископату з членами консисторії 21 травня 1973 року вирішили не висилати своїх представників на Надзвичайний собор УАПЦ у Парижі, бо обговорення справ, які порушив митрополит Мстислав у своєму запрошенні «виходить поза компетенцію одної лише Митрополії і то найменшої, й тому для їх обговорення наради вирішили запропонувати відновлення спільних нарад Проводів трьох Церков-Митрополій»,¹ а соборі в Парижі післали лише привітання. Чи некомпететність «одної і то найменшої митрополії» для налагодження різних актуальних проблем церкви була дійсно головним мотивом відмови від участі в Соборі УАПЦ у Парижі — треба сумніватися.

УГПЦ — ПРОТИ ОБ'ЄДНАННЯ Й ОФОРМЛЕННЯ КАНОНІЧНОГО СТАТУСУ УПЦ

Дещо ясности в цю справу вніс архієпископ С. В. Савчук у проповіді на храмовому святі в Оттаві 8 вересня 1973 р., сказавши м. ін. таке: «Українська Греко-Православна Церква в Канаді була запрошена вислати делегатів на Паризький Собор, але по належній застанові було вирішено, що нема потреби висилати делегатів, а тільки вислати писемне привітання за підписом нашого первоісарха, архи-

¹ «Вияснення в справі взаємовідносин між Українськими Православними Церквами у вільному світі». «Український Голос», число 10, Вінніпер, 6 березня 1974.

єпископа Михаїла; разом з тим вирішено запропонувати спільні наради єпископів і представників Церковних Управлінь українських православних юрисдикцій у вільному світі... для обговорення й вирішення деяких проблем, які стоять перед українським православ'ям у вільному світі: Потреба таких нарад виявляється хоч би в тому, що від якогось часу в Америці та в Європі ведеться акція за тим, щоб Українська Православна Церква у вільному світі підпорядкувалася Царгородській патріархії, якій вона підлягала до 1686 року, тобто до часу, коли проти її волі і бажання, Царгородський патріарх продав її російській Церкві (моє підкреслення — М. К.). На таке, очевидно, ми ніколи не погодимося; Українська Греко-Православна Церква в Канаді від самого її заіснування стояла і далі стоїть на засадах повної автокефальності й соборноправности, й ніколи від цих засад не відступить».² Можна б мислити, що твердження про «продаж» УПЦ Вселенським патріархом Діонісієм IV Російській церкві є особистим поглядом о. архиприсвітера Савчука, а не становище всієї УГПЦ. Дещо пізніше, однак, прийшло повне розчарування. 24 лютого 1974 року появилось «Вияснення» УГПЦ у справі взаємодіношення між українськими православними церквами у вільному світі і ставлення до Вселенського патріархату. Це «Вияснення» повністю заперечує договори представників трьох митрополій від 31 жовтня і 1 листопада 1973 року в Торонті про те, що вони становлять «одну Українську Православну Церкву у вільному світі, зовнішнім виявом чого являється Собор Єпископів і представників вищих церковних управлінь згаданих митрополій, який відбуватиметься щонайменше раз до року або в міру потреби».³ Також спробу внорення канонічно-правного статусу УГПЦ у рамках Вселенської церкви відхилено, як непотрібну. УГПЦ заявляє устами членів Президії Консисторії, що її далі зобов'язують рішення з 11—13 жовтня 1973, де сказано, що УГПЦ є самостійною церквою з власним Собором єпископів та окремим Вищим церковним управлінням. Тому резолюція Надзвичайного собору УАПЦ в Парижі з червня 1973 про те, що «Собор єпископів і керуючі УГПЦ церквою установи ствердили необхідність мати спільний Собор Єпископів трьох наших Митрополій» рішуче не відповідає правді. Правдою натомість є... «що ані Собор Єпископів, ані керуючі установи Української Греко-Православної Церкви ніколи і перед ніким не ствердили необхідність мати спільний Собор Єпископів трьох наших Митрополій та що це треба вважати за дальший вельми важкий крок на шляху до об'єднання православних українців у вільному світі під одним Духовним Проводом». УГПЦ є теж рішуче проти унормування канонічного статусу в рамках Вселенської церкви. У «Виясненні» сказано: «Відносно заходів УПЦ в США та УАПЦ на еміграції нав'язати зв'язки з Царгородською Патріархією на основі канонічного статусу Української Православної Церкви з-перед 1686 року, як про це говорять постанови 7-го Собору УПЦ в США в 1971 році та Надзвичайного Собору УАПЦ в Парижі

² «Тактика УГПЦ в opinіі о. В. Савчука. «Гомін України», ч. 44, Торонто, 3 листопада 1973 р., стор. 2.

³ «Рідна Церква», ч. 97 (січень-лютий-березень 1974).

в 1973 році. Консисторія оцим заявляє, що на таку форму зв'язків Канадська Церква ніколи не погодиться (підкреслення «Вияснення» — М. К.), бо погодитись — це фактично значило б підпорядкувати Церкву Царгородові та позбавити її всяких ознак автокефальности, як про це виразно свідчить лист Патріярха Димитрія I до Митрополита Мстислава з 6 лютого 1973 року.⁴

УГПЦ УТОЧНЮЄ СВОЄ СТАНОВИЩЕ

А щоб у майбутньому не було ніяких недоговорень, неточних інтерпретацій постанов нарад єпископів та представників Вищих церковних управлінь (а не собору, як це було сказано в «Комунікаті» про ті наради за підписами владик Мстислава і Михайла та протопресвітерів С. Біляка і С. Кіцюка, що його бурхливими і довготривалими оплесками і сльозами радості прийняли понад дві тисячі учасників II Світового конгресу вільних українців «СКВУ» в Торонті), то «Вияснення» Президія консисторії УГПЦ стверджує, що: а) у Торонті 31 жовтня і 1 листопада 1973 року підтверджено лише вже давніше досягнення духовне об'єднання трьох українських митрополій; б) «Собор Єпископів і Представників вищих церковних управлінь трьох українських православних митрополій не є ані єдиним духовним проходом цих Церков-Митрополій, ані єдиним Собором Української Автокефальної Православної Церкви, ані врешті, якимось чужим для нас Синодом УАПЦ, як це мильно подавала непоінформована преса — а є це тільки й виключно спільні наради Проводів духовно об'єднаних, але адміністративно та ієрархічно незалежних від себе Церков-Митрополій»;⁵ в) взаємини та зв'язки всіх трьох митрополій як таких, а також духовно об'єднаної Української православної церкви (УПЦ) із Вселенським константинопільським патріярхатом «залишаються на базі повної автокефалії», а це означає, що «Українська Православна Церква у вільному світі відкидає всяку чужу зверхність над собою, отже й таку зверхність Царгородської Патріярхії, в якій Церква в Україні знаходилася до 1686 року».⁶

Таким чином УГПЦ у Канаді зайняла виразне становище як щодо об'єднання всіх трьох митрополій в єдину УПЦ на чужині, так і щодо її канонічного оформлення в лоні Вселенської церкви. Об'єднання може бути тільки духовне, без одного Собору єпископів, без ієрархічного та адміністративного поєднання. Унормування канонічного статусу духовно об'єднаної УПЦ чи окремих митрополій-церков є непотрібне, бо всі вони вже від часу свого заіснування є церквами автокефальними. Тут, очевидно, Президія консисторії УГПЦ, мабуть, без порозуміння з іншими церквами-митрополіями взяли на себе роллю речника всіх наших православних митрополій.

Але це ще не все. Згідно з достовірними інформаціями, на Надзвичайному соборі УАПЦ у Парижі, принаймні 40% соборових делегатів

⁴ «Вияснення в справі взаємовідносин...».

⁵ Там-же.

⁶ Там-же.

— духовних і світських — зайняли дослівно таке саме становище щодо проблем УАПЦ, як це зробила УГПЦ кілька місяців пізніше у своєму «Виясненні». Вони вважали, що канонічне оформлення УАПЦ у Вселенській церкві зовсім непотрібне і, що воно «нам нічого не дасть». Дехто перестерігав перед «греками», бо, мовляв, вони вже раз «продали нашу церкву москалям» і це може повторитися знову. Не буде для нас великої шкоди, якщо УАПЦ чи інші наші церкви-митрополії не будуть запрошені взяти участі у запланованому VIII Вселенському соборі православних церков, бо там не будуть рішатися важливі для нас справи. Просто не хочеться вірити, що церковні проводи всіх наших митрополій: владики, духовенство та миряни, заангажовані в церковному житті, так легкодушно і всупереч історичним фактам, повторять такі, нічим не обґрунтовані твердження, що «греки продали нашу церкву Москві». Бо ж це нісенітниця!

Якщо українські православні церкви-митрополії у вільному світі будуть притримуватись заяви, що їхні взаємини з Константинопільським патріархатом, традиційним центром Вселенського православ'я, мають реалізуватися на базі повної автокефалії Української православної церкви у вільному світі, автокефалії, якої дотепер не визнала жадна помісна православна церква, то участь наших українських православних владик у запланованому VIII Вселенському соборі православних церков, згори перерішена. Українську православну церкву та її вірних заступатимуть лише представники Московського патріархату, докладніше його екзархату в Києві.

А якщо УГПЦ в Канаді інтерпретуватиме акти про молитовне єднання всіх трьох митрополій та духовне об'єднання їх в єдину Українську православну церкву на чужині так, як це зроблено в «Виясненні» від 20 лютого 1974 року, то немає найменших виглядів на те, щоб на чужині колинебудь постала єдина Українська православна церква, до чого прагнуть православні українці і чого вимагають наші церковні та національні інтереси.

А вже зовсім дивовижним є обвинувачувати «греків» за наші церковні непорозуміння, за те, що вони, мовляв, «продали нашу церкву москалям». Адже не греки висилали Київського митрополита, князя Гедеона Четвертинського на посвячення та інтронізацію до Москви. Він поїхав туди з власної волі та на бажання гетьмана Самойловича, його родича. Не патріарх Діонисій казав митрополитові Гедеонові складати присягу вірності та заяву послуху Московському патріархові. Він зложив її з власної волі й обіцяв урочисто, що коли порушить послух Московському патріархові, то «хай позбавлений буду всього сану і всієї влади, без жадного попередження і звинувачення».⁷ Таким чином митрополит князь Гедеон Четвертинський порушив присягу і канонічний послух, що він їх декілька років раніше, як Луцький єпископ, склав був Вселенському константинопільському патріархові.

Ось чому ми дали такий дивовижний наголовок. Але про те в другій частині статті.

⁷ «... абіє лишень буду всего сана своего и власти, безъ всякого извъта и слова». О. Лотоцький: Автокефалія, том II, Варшава 1938, стор. 374.

Про те, що Українська православна церква (УПЦ) на чолі з Київським митрополитом Сильвестром Косовим і духовенство не приймали жодної участі в акті політичної злуки України з Москвою, свідчать майже всі без винятку російські й українські історики, історики церкви та каноністи. Навпаки: вони підкреслюють негативне ставлення УПЦ до Переяславської угоди. Понад 30 років, Київські митрополити вели непосильну боротьбу як проти російських царів, так і проти українських гетьманів, захищали напів-автокефальну УПЦ від підпорядкування її Московському патріярхові. А коли представники московського уряду нагадували митр. Сильвестрові, щоб він став «під благословення» Московського патріярха, митрополит відповів: «гетьман посилав бить чолом цареві та піддався з усім запорозьким військом, а він, митрополит, з усім собором бить чолом цареві не посилав і живе з духовними особою ні під чиєю владою».⁸

Зовсім іншої думки був родич гетьмана Самойловича, Луцький єпископ князь Гедеон Четвертинський, який без дозволу Вселенського патріярха залишив на Правобережній Україні свою луцьку єпархію і переїхав у Гетьманщину, щоб стати київським митрополитом. Він без вагання прийняв участь в елекційному псевдособорі в Києві 8 липня 1685 року, скликаному гетьманом Самойловичем, а майже поголовно збойкотованому українськими владиками та духовенством. Голосами козацької старшини і прихильниками промосковської політики гетьмана він дав себе вибрати Київським митрополитом. Негайно після вибору, в догоду своєму покровителеві Самойловичеві, він висловив бажання, щоб його інтронізував ніхто інший, а тільки Московський патріярх Йоаким.

Українське православне духовенство, яке ще таки влітку 1685 року скликало собор у Києві, рішуче запротестувало проти намірів гетьмана Самойловича і митрополита Гедеона підпорядкувати Київську митрополію Москві. В протестних листах духовенство звертає увагу гетьманові, що на елекційному соборі в Києві питання зміни юрисдикційної приналежності Київської митрополії не стояло на порядку нарад; що таке важливе питання мусів би розглядати собор, складений з єпископів, архимандритів, ігуменів, білого і чорного духовенства та представників мирян, а не козацька старшина; що на підчинення Київської митрополії Московському патріярхові слід мати згоду Вселенського патріярха, але українське духовенство таку зміну рішуче відкидає; що з моментом підпорядкування Київської митрополії Москві, вона втратить всі свої права, які гарантують їй, як екзархатові Вселенського константинопільського престолу, в лоні вселенської церкви, — напів-автокефальне становище. Але, не зважаючи на цю пересторогу собору та рішучих протестів усіх українських архимандритів, ігуменів, монахів та білого духовенства і мирян, князь Гедеон Четвертинський вибрався враз із гетьманським почотом до Москви і там, 8 листопада 1685 року, в Успенському соборі, був інтронізований Московським патріярхом Йоакимом на Київського митрополита. Під час акту інтронізації митрополит Гедеон

⁸ Акты Южной и Западной России т. X. За О. Лотоцьким: Автокефалія, т. II, стор. 369.

склав раболіпську і низькопоклінну, неіснуючу в ніяких церковних чинах, присягу послуху і вірності — «отцю своему, великому господину, святійшому кир Йоакиму, патріярху Московському і всея Росії і північних країв... і всьому преосвященному соборові, — російським преосвященим митрополитам, архиспископам і єпископам, братії моїй, у всьому згідним бути і спільночинному, по божественних і священних правилах свв. апостолів і свв. отців».⁹

В грудні 1685 року «великі государі, царі і великі князі Іван Олексєвич, Петро Олексєвич та сестра Софія Олексєвна» видали митрополитові Четвертинському грамоту затверджуючи його на митрополитичому престолі в Києві в юрисдикції Московського патріярха Йоакима та зобов'язуючись респектувати всі дотеперішні права Київської митрополії. Одначе в інтронізаційній грамоті патріярха Йоакима вже не було мови про якісь права і привілеї Київського митрополита. В цій грамоті митрополит Гедеон іменується вже лише «митрополитом київським, галицьким і Малої Росії», а не як це було раніше «і всея Росії». Пізніше Московський патріярх почав обмежувати ще інші права Київської митрополії. Таким чином 8 листопада 1685 року, гетьман Іван Самойлович і Київський митрополит князь Гедеон Святополк Четвертинський, проти волі ієрархії, духовенства та вірних, позбавили її напів-автокефального статусу, фактично відірвали її від Вселенського константинопільського патріярхату і підчинили її Московському патріярхові.

Шойно три дні після фактичного підчинення Київської митрополії Москві, патріярх Йоаким і гетьман Сомойлович вислали до Вселенського патріярха Якова послів — росіянина дяка Микиту Олексєєва та українця Івана Лисицю — з проханням зрєкстися Київської митрополії. Про дальший хід подій І. Власовський пише так: «Патріярха Якова, коли прибули послы Олексєєв і Лисиця, вже на катедрі не було; новий царгородський патріярх Діонисій саме приїхав до Адріанополя в справі затвердження його турецькою владою на катедрі. Для полегчення справи Олексєєв сам удався до великого візира з просьбою від царів, щоб візір наказав царгородському патріярхові відступити Київську митрополію Московському патріярху. Турецькій владі, з огляду на війну з Турцією Австрії, Польщі й Венеції, дуже залежало зберегти мирні відносини з Московщиною; тому турецька влада дала такий наказ патріярхові Діонисію».¹⁰ «Так царгородський патріярх, поставленням в Москві на Київську катедру єп. Гедеона без відома кіріярха і видачею далі грамот на ту катедру московським патріярхом і московськими царями був поставлений перед довершеним фактом незаконного втручання в його церковну область згрубим порушенням прав. 8 III Всел. собору і прав. 2 II Всел. собору» (підкреслення в оригіналі).¹¹

⁹ Архив Ю. З. Рос. цитовано за І. Власовським: Нарис історії Української православної церкви, том II, стор. 337.

¹⁰ Там же, стор. 340.

¹¹ Там же, стор. 338.

Виконуючи доручення великого візира, патріярхові Діонісієві IV залишилось тільки погодитися з відходом Київської митрополії від Вселенського престолу і підчинення її Московському патріярхові. На протязі травня, червня і липня 1686 року, заслухавши гадки деяких архиєреїв свого патріяршого синоду та ерусалимського патріярха Досифея, він видав на підтвердження того факту ряд грамот: для царів, для Московського патріярха, для гетьмана Самойловича, для митрополита Гедеона та для українських вірних.

«27 грудня 1686 року гетьманові Самойловичеві послана була за успішне закінчення справи підпорядкування Київської митрополії Москві жалованна грамота з золотим ланцюгом і двома діамантовими клейнодами». ¹² А патріярх Діонісій IV за те, що прийняв царську милостиню від дяка Микити Олексієва «три сорока соболей й двісті червоних» і дав згоду (хоча і вимушену великим візіром) на підпорядкування Київської митрополії Москві, був позбавлений патріяршого престолу, про що він самий писав московським царям у 1688 році. Чи це була одинока причина позбавлення трону патріярха Діонісія, тяжко сказати. Можливо, були ще й інші.

Так представляється справа з «продажем» Київської митрополії москалям, про що говорили архипресвітер С. В. Савчук в Оттаві восени минулого року та деякі соборові делегати в Парижі. Про симонію патріярха Діонісія говориться на кожному кроці, але про продаж УПЦ Московському патріярхові гетьманом Самойловичем за золотий ланцюг та за два діамантові клейноди не згадує майже ніхто.

СВІДЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ, ІСТОРИКІВ ЦЕРКВИ І КАНОНІСТІВ

Для об'єктивності наведемо тут свідчення деяких українських істориків, істориків церкви та каноністів. Бантиш-Каменський у своїй *Історія Малої Росії* пише таке: «Ні один з київських святителів до Гедеона Святополка не приймав посвячення від Московського патріярха, хоча з 1654 року вони находились під його благословенням: Гедеон погодився нарушити цей встановлений порядок без згоди з Константинополя, не дивлячись на те, що при виборі його в єпископи дав клятву бути в безоглядному послухові грецькому патріярхові». ¹³ Іван Крип'якевич звертає увагу на таке: «Безпосередня залежність української церкви від царгородського патріярхату, була сілпо в оці москалів, від часу з'єдинення України з Московщиною. Київські митрополити — Сильвестер Косів, Діонісій Балабан і нарешті Осип Нелюбович Тукальський (1663—1675) дивилися з презирством на некультурну Москву та не хотіли й чути про якунебудь залежність української церкви від московського патріярхату. Навіть такий політичний москофіл, як чернігівський архієпископ Лазар Баранович, що з наказу Москви заступав митрополита, високо цинив автономію української церкви, і щойно за гетьманування Самойловича вдалося Москві здійснити свій давний плян підчинення української церкви московському патріярхові.

¹² Там же, стор. 341.

¹³ Бантиш-Каменський: *История Малой России*, Москва 1830, том II, стор. 221.

Дня 29 червня 1685 р. зааранжовано в Києві вибори митрополита, що на них перепер Самійлович кандидатуру луцького владики князя Гедеона Четвертинського, а в осені тогож року московський патріарх Йоаким висвятив поміната. Соболі, червінці й наказ турецького везира примусили (мос підкреслення — М. К.) царгородського патріарха погодитися з доконаним фактом відлучення української церкви від Царгороду й підчинення її Москві. Москва доконала свого, а Самійловичеві доволі скоро довелось спокутувати гріх проти незалежності української церкви.¹⁴

Проф. Дмитро Дорошенко описує акт підпорядкування УПЦ Московському патріархові так: «Єпископ Гедеон став своєю людиною для Самойловича, і той виставив його кандидатуру на митрополита. Вибори митрополита відбулися на свято Петра й Павла 29 червня 1685 року в Києві. На раді переважали люди світські. Український уряд заступали генеральний осавул Мазепа й чотири полковники. Під явною пресією з боку уряду вибрано Гедеона Четвертинського. Восени того ж року Гедеон поїхав до Москви, де патріарх Йоаким урочисто висвятив його на митрополита. Гетьман вислав до Москви генерального писаря Кочубея дякувати за скасування церковної автономії України. В Москві нового митрополита щедро обдарували грішми і соболями, але треба було ще досягти згоди патріарха царгородського. До Царгороду були вислані післанці від царя й від гетьмана, які повезли туди соболі і червінці. Одначе не тільки царгородський патріарх, але й інші, особливо патріарх срусалимський, ні за що не хотіли змінити порядок, який існував уже сім століть і до якого звикли обидві сторони. Тоді московський посол звернувся до турецького везира, і той примусив (мос підкреслення — М. К.) царгородського й інших вселенських патріархів згодитися „добровільно“ на відлучення Української церкви від Царгороду й на підпорядкування її Москві. Українське духовенство було тим усім дуже вражене, багато людей, як висловився сам гетьман, „обріталося аки в розтерзаній ума“, але нічого не могли вдіяти супроти гетьмана і Москви».¹⁵

Патріарх Діонісій IV дав свою згоду на підчинення Київської митрополії Московському патріархові, але під трома дуже важливими умовами: 1. кандидат на київський митрополичий престіл повинен й в майбутності вибиратися за старим звичаєм української церкви, тобто вільними голосами єпископів, архимандритів, ігуменів українських монастирів, монахами та білим духовенством, представниками гетьманської влади та вірними; 2. посвячення Київських митрополитів у Москві не матиме обов'язкової практики; 3. Київські митрополити мають під час церковних богослужб поминати у св. Дитицах ім'я Вселенського константинопільського патріарха перед іменем Московського патріарха. Український каноніст О. Лотоцький слушно підкреслює, що «таким чином, патріарх царгородський, будучи примушений вволити волю московського правительства, вважає,

¹⁴ Велика історія України. Львів — 1948 — Вінніпег, стор. 511-512.

¹⁵ Дмитро Дорошенко: Нарис історії України, Мюнхен 1966, том II, стор. 98-99.

про всякий випадок, за потрібне не поривати остаточно зв'язків між церквами українською та грецькою».¹⁶

Про ці три головні передумови згоди патріярха Діонісія IV згадуємо з двох важливих причин: а) патріярх Діонісій, не дивлячись на наказ великого везира, трактував прилучення Київської митрополії до Московського патріярхату за стан тимчасовий, перехідний і сподівався швидкої зміни; б) недотримання тих передумов послужило патріярхові Григорієві і його Святішому синододі за правну підставу скасувати акт патріярха Діонісія IV з 1685 року. Патріярх Григорій і його синод ствердили: розглядаючи рівно ж факт, чому не заперечує й історія (бо ж написано, що перше відділення від Нашого Престолу Київської Митрополії й Православних Митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а рівнож прилучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано того всього, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського Митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу) . . .»¹⁷

Історик церкви, митр. Іларію Огієнко, вважає, що князь Гедеон Святополк Четвертинський з тим моментом, коли він висловив бажання, щоб його інтронізував тільки Московський патріярх, «з того часу став клятвопреступником, бо давніше він присягав бути вірним патріярхові Вселенському».¹⁸

Можна б навести свідчення ще ряду інших українських істориків, істориків церкви та каноністів, щоб опрокинути необґрунтовані твердження деяких наших церковних діячів про продаж УПЦ Московському патріярхатові. Але вже цих кілька вистачає, щоб зробити висновки.

НАСЛІДКИ ПІДЧИНЕННЯ УПЦ МОСКОВЬСЬКОМУ ПАТРІЯРХАТОВІ

Підчинення УПЦ Московському патріярхатові з волі гетьмана Івана Самойловича та Київського митрополита князя Гедеона Святополка Четвертинського мало дуже некорисні наслідки для УПЦ. Московський патріярхат систематично і послідовно нищив автономний статус Київської митрополії, знищуючи навіть Київських митрополитів до ролі єпархіяльних архиєреїв. Обмеження прав і привілеїв УПЦ почалося негайно після інтронізації митр. Гедеона на київський престіл. Вже вище згадано, що патріярх Йоаким у своїй інтронізаційній грамоті іменував Гедеона «митрополитом Київським, галицьким і Малої Росії», а не «всєя Росії». А поскільки Київський митрополит, не зважаючи на Московського патріярха, далі уживав титулу «і всєя Росії», то в 1688 прийшла спеціальна заборона з Москви. А вже в 1722 цей титул обмежено до «архиепископ київський і галицький». Згодом Московський патріярхат почав і територіально обмежувати УПЦ. З київської митрополії вилучено й прилучено до російської

¹⁶ О. Лотоцький: Автокефалія, том II, Варшава 1938, стор. 278-279.

¹⁷ Патріярший і Синодально-Канонічний Томос Вселенського Константинопольського Патріярхату від 13 листопада 1924 року, про признання Православної Церкви в Польщі церквою автокефальною.

¹⁸ І. Огієнко: Українська церква, том II, стор. 60-61.

церкви: чернігівську єпархію і Кисво-Печерську Лавру (1688 р.), Кисво-Межигірський монастир (1710 р.), частину переяславської єпархії (1756 р.). Вслід за тим скасовано право безапеляційності суду Київського митрополита і право непідсудності українського духовенства світським судам. Патріяршими і синодальними указами призначувано настоятелів українських монастирів, здебільша росіян. Секуляризовано українські церковні маєтки та введено т. зв. духовні штати, щоб таким чином узалежнити українське духовенство від Москви. Заборонено Київським митрополитам засновувати школи, друкарні та видавати церковні богослужбові книги. Рішуче заборонено Київським митрополитам канонізувати святих та встановляти свята в УПЦ. Всі протести Вселенських патріархів, до яких зверталися з проханнями про інтервенцію і заступництво представники УПЦ, гетьман, козацькі полковники та вірні, Московський патріарх ігнорував, або відповідав на них дальшими обмеженнями прав та привілеїв УПЦ.

Заїснувала дуже сумна ситуація. Але чи можна за те звинувачувати Вселенський патріархат і всю вину за нищення автономії УПЦ спихати на патріарха Діонісія IV, а з другого боку виправдувати гетьмана Івана Самойловича, митрополита Гедеона та козацьку старшину, які наполегливо сприяли підпорядкованню УПЦ Москві? Рішуче ні! Тому дивним стає, що замість того, щоб учитися на наших минулих історичних помилках, робити з них належні висновки — ми далі їх робимо; чужі відповідальні та винуваті за наші історичні невдачі, а не ми самі. Зокрема тепер, коли йдеться не про академічну дискусію хто і якою мірою винуватий за трагедію УПЦ в 1685—1686 роках, а про те, щоб наші митрополії-церкви УАПЦ в Європі, Австралії і Новій Зеландії, УПЦ в США, УГПЦ в Канаді та інші деномінції УПЦ об'єдналися в єдину УПЦ і включилися в лоно вселенської церкви — не можна виправдувати своїх особистих амбіцій чи льокального патріотизму і спихати вину на чужих, в даному випадку на «греків». А то тил більше, що ці «греки» таки не мають вини в нашій церковній трагедії.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

- Бантиш-Камєнський: История Малой Росии, Москва 1830.
Вияснення в справі взаємовідносин між Українськими Православними Церквами, у вільному світі. «Український голос», ч. 10, Вінніпег, 1974.
Власовський І.: Нарис історії Української Православної Церкви. Нью Йорк—Бавнд Брук, 1956, т. II.
Дорошенко Д.: Нарис історії України, Мюнхен, 1966, т. II.
Крип'якевич І.: Велика історія України, Львів—Вінніпег, 1948.
Лотоцький О.: Автокефалія, Варшава, 1938, т. II.
Огієнко І.: Українська церква, Прага, 1942.
Полонська-Василенко Н.: Історичні підвалини УАПЦ, Мюнхен, 1964.
Патріярший і Синодально-Канонічний Томос Вселенського Патріярхату від 13 листопада 1924, Варшава.
Рідна Церква, ч. 97 (січень-лютий-березень 1974), Новий Ульм.
Тактика УГПЦ в опінії о. В. Савчука, «Гомін України», ч. 44. Торонто, 3 листопада 1973.

МИХАЙЛО ДОБРЯНСЬКИЙ:

МОЖЛИВОСТІ БОРОТЬБИ З РОСІЙСЬКИМ ІМПЕРІАЛІЗМОМ

НАШЕ НЕЗНАННЯ РОСІЇ ЦЕ ДОПОМОГА РОСІЙСЬКОМУ ІМПЕРІАЛІЗМОВІ

В особі російського імперіалізму наш народ має справу з найгіршим ворогом за всю нашу тисячелітню історію. Цим твердженням я закінчив першу частину моїх роздумів на російські теми; і цим самим розпочинаю наступну частину.

Особливо небезпечний цей ворог на його сучасному етапі, коли він виступає під маскою «інтернаціонального» комунізму. Російський імперіалізм має понад пів тисячі років історії. За цей час він перейшов різні етапи; приймав різні форми; орудував різноманітною зброєю — як ідейною, так політичною і мілітарною. Але суть його залишалася в основі та сама. На сучасному етапі він, використовуючи нові здобутки науки, випрацював найбільш вишукану стратегію: як приховувати свої цілі — загарбування щораз більше країв; як маскувати свою політику супроти поневолених народів, — політику безкровного геноциду.

Ти не кажеш нам нічого нового. Про цю небезпеку знає, здається, кожен українець. — Таке можете завважити, і слушно. Бо наша проблема не у ствердженні факту, а в питанні: Які можливості боротьби з російським імперіалізмом? Чи маємо відповідь? Чи маємо програму, як боротися?

Програми не маємо. На жаль, живучи на свободі, де можна вільно обговорювати основні питання майбуття України, ми змарнували майже тридцять років. Я свідомий усіх труднощів, коли піднімаю це питання: Як боротися з російським імперіалізмом. У нас немає відповідного знання російської історії, російських проблем сучасних. Із цього погляду ми, неначе, реванжуємося росіянам. Бо вони в справах українських виявляють подивугідну ігнорацію. Оте незнання сучасного та минулого своїх найближчих сусідів — якесь дивне явище в стосунках українсько-польсько-російських. Бо й поляки дуже мало знають про нас, але більше ніж росіяни. У росіян — ніби вроджена хвороба: нездібність об'єктивно пізнати українську справу, а ще менше здібності її позитивно оцінити (винятки, очевидно, є, але тут вони тільки підтверджують загальне явище). Брак зацікавлення своїм ближчим або найближчим сусідом і, як наслідок, наше незнання історії Східної Європи, — ці недостачі дуже допомогли російському імпері-

* На бажання автора залишаємо правопис оригіналу. — Ред.

лізмові загарбувати й поневолувати. Вони й ми живемо легендами й мріями, що їх продукувала заангажована література або політично мотивована (головно царславна імперіялістична) історіографія.

У нас досі не було атмосфери обговорювати російські справи без ресантименту. Забагато нещастя і руїни зазнав український народ від російського імперіялізму; і сьогодні зазнає. Отже, антиросійські ресантименти треба розуміти; але не можна їх виправдувати; не можна допускати їх до голосу. Та саме це й робить деяка преса, утотожуючи російський імперіялізм із російським народом, на шкоду нашій загальній справі.

ПОТРІБНЕ ЗААНГАЖУВАННЯ РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ В БОРТЬБУ ПРОТИ ІМПЕРІАЛІЗМУ

Проблема російського імперіялізму — спільна для всіх народів Східної Європи. Але це передусім проблема російського народу. Першою передумовою успішної боротьби проти російського імперіялізму є заангажування російського народу в цю боротьбу.

Кілька пригадок з історії. Неросійські народи визволилися 1917 року, коли російський народ повалив царську імперію. І вони знов попали в неволю, коли Сталін почав із Москви реставрувати імперію. Досвід Угорщини і Польщі з 1956 року та Чехо-Словаччини з 1948 і 1968 рр. — каже: як довго в центрі імперії панує деспотія, окраїноколонії не мають шансів визволитись. Індія дістала свободу щойно тоді, коли в Лондоні прийшла до влади соціалістична Партія праці й ліквідувала імперію. Альжир визволився, коли французи під проводом генерала Де Голя постановили дати колоніям незалежність, тобто самі ліквідували свою імперію в Африці. Ангола й Мозамбик мають реальні вигляди на свободу після того, як у Португалії прогресивні елементи в армії повалили диктаторський режим, що хотів за всяку ціну зберегти імперію.

Я не закриваю очей на інші факти: народи таких колоній, як Альжир, Мозамбик, Ангола, Індія, боролися за своє визволення. І не здобули би свободи без боротьби. Але факт залишається, що свободу здобули щойно тоді, коли імперію ліквідовано в центрі. Альжирців підтримували в їх боротьбі проти імперії — американці, Мозамбик — китайці, Бангладеш — Індіра Ганді. Але угорців 1956 року ніхто не підтримував, і чехів 1968 року теж ніхто. Україні 1917 року також ніхто не підтримав. І я не бачу якихось нових американців чи китайців, що в майбутньому хотіли би підтримувати Україну, як у минулому підтримували Альжир та Мозамбик. Отже, що залишається? Орієнтація й надія на власні сили. Народи Східної Європи можуть рахувати лише на власні сили — сили моральні, ідейні, політичні та всякі інші.

Тут не місце розглядати питання: як падали великі імперії світу. Але можна зробити підсумок: вирішальну роль в упадку імперії відіграють власні антиімперіяльні сили метрополії. Допомогає цьому ряд інших чинників і процесів, напр.: розклад правлячої верхівки імперіального центру, відосередні сили (визвольні рухи) окраїн, удар зі зовні, тобто програпа війна.

Орієнтація на власні сили. Цю правду усвідомили — після власного смутного досвіду — угорці, поляки, румуни, чехи, Югославія. А проте, — відповідальні за долю народу керівники, спираючися на власні сили народу, шукають порозуміння з однозвучними елементами у своїх сусідів. Мені здається, що громадськість названих щойно народів сьогодні знає, чого може не знати двадцять років тому: визволення від російського поневолення може прийти щойно тоді, коли російський імперіялізм буде повалений у Москві.

ФАЛЬШИВІ УЯВЛЕННЯ ПРО «НАЦІЮ РАБІВ» — ДВІ РОСІЇ ЦЕ ІСТОРИЧНИЙ ФАКТ

Ця теза спонукує запитати: які власні сили в Москві можуть ліквідувати імперію? Марксизм-ленінізм навчив нас дивитися діалектично на історичні процеси. У кожному суспільстві діють різні, часто суперечні, сили. І в сучасному радянському світі не є інакше. Хоч офіційна доктрина каже, що в побудованому соціалізмі не може бути ніяких антагоністичних сил, проте вони є і діють. Радянські суспільства насичені конфліктовыми процесами: політичними, соціальними і класовими суперечностями. Коли їх не видно на поверхні життя, то лиш тому, що вони придушені тотальною диктатурою; що нема сво-боди слова, щоб вони про себе сказали.

Ми дивимось на Росію — приблизно так, як дивляться на Схід Європи люди Заходу: на Сході, мовляв, одна суцільна сіра маса. А ми знаємо, що це не так; що на Сході Європи якийсь десяток різних народів, кожний інший, кожний зі своїм власним національним обличчям. В уявленні пересічного українця росіяни поголовно всі великодержавники, імперіялісти, шовіністи і т. д. Ба, більше. Нам не раз говорили: російський народ — це народ рабів. Адже, чи не сказав про росіян такий авторитет, як Чернишевський: «Нація жалюгідна, нація рабів, згори до низу — всі раби!» — Недавно Андрій Сахаров сказав: «Ми по краплі витискуємо зі себе раба». — А чи не сказав Пантелеймон Куліш про українців: «Народе без життя, без чести, без пошани»?

Часто буває. Письменник, публіцист, громадський діяч, у хвилині розпачі, картає свій народ і кидає йому найважчі обвинувачення, — із великої любови до цього народу. У нас так робив не тільки П. Куліш, але й Шевченко, Франко, також інші. І це моральне право кожного провидця — віщої людини, що стала сумлінням свого народу. Але друга річ, коли її суворі слова на адресу свого народу беруть інші, як зброю проти цього народу. Тоді це дуже не «fair». Контрасти — характерне явище для російського народу. З одного боку «свята Русь», з другого «одержима дияволом Русь». Поруч святої людини, безстрашного оборонця несправедливо переслідуваних, митрополита Филипа — нелюд, дикий деспот, цар Іван Грозний. Поруч «антихриста» царя Петра I — протопоп Аввакум, російський Саванаролла. Поруч Леоніда Брежнєва — Андрій Сахаров. Нагадаю з останньої доповіді: Є Росія Муравйових, як і вішали; і є Росія Муравйових, як и х вішали. Одна Росія деспотію організувала, краї загарбувала, народи підкорювала; ліквідувала місцеве самоврядування, приносила політичну, національну, соціальну, часто релігійну неволю, економічну експлуатацію, Росія, для якої воля деспота була єдиним законом, яка не зна-

ла громадянина з власними правами, — а знала тільки рабів, і всіх — від боярина до селянина — трактувала як царських холопів.

І друга Росія, яка прагнула свободи. Нагадаю з попередньої доповіді історика Афанасія Шапова. Він показав, як завзято князівства, краї та області впродовж трьох сторіч (14—16 стор.) обороняли свої права і свободу перед наступом деспотичної і централізаторської влади великих князів московських. Можна йти далі. І від Андрія Курбського (сучасник Івана Грозного) до Андрія Сахарова, здається, вдалося би провести червону лінію ідейного зв'язку та історичної тягlosti свободолюбних тенденцій. В російській історіографії ця тема занедбана. Бо історики звертали увагу головню на становлення централізованої держави й розбудову імперії, тому всілякі народні рухи та прагнення свободи підпорядкували інтересам династії або центральної влади. А школа й церква популяризували цареславну історіографію.

ЯК ВИЗНАЧИТИ: ХТО РОСІЙСЬКИЙ ДЕМОКРАТ

Отже, друга Росія — та, що прагне свободи і демократії, це історичний факт. Але вона мало відома не лише серед українців, але й серед самих росіян. Писав колись Олександр Герцен у «Колоколі»: «Усі, що не вміють розрізнити між російським урядом і російським народом, нічого не розуміють із російських справ». Адміністраційна частина російського суспільства це не народ, — казав Микола Добролюбов. І радив не змішувати їх.

Легко Добролюбову — радити, щоб не змішували. Та в російській дійсності «дві Росії» часто були так слабо розмежовані, що важко було розуміти, «хто є хто». Бо які критерії для розпізнання? Олександр Лотоцький, що багато років працював у Петербурзі на високій державній посаді, зустрічався з представниками одної Росії і другої — адміністраційної і громадської. Від нього знаємо, як важко було інколи відділити Росію одну від одної. Як пізнати, хто справжній російський демократ? Хто український демократ, на це вже маємо метод: подивитись на його стосунок до сврейського народу. Аналогічно пропоную: прийняти метод, за яким можна визначити, — хто російський демократ. Його ставлення до української справи. Хто визнає за українським народом право на самовизначення (що включає і право на самостійність), той демократ. О. Лотоцький зустрічав таких росіян, про яких усі думали, що вони ліберали (тоді це був синонім демократа). Але в українському питанні вони були дуже раді, що уряд нищить українство. Мовляв, осягасться наша мета, але ми не брали в цьому участі і руки наші чисті.

Українсько-російські стосунки: це історія надзвичайно багата фактами, процесами й тенденціями. Історичні події, з нашого погляду переважно прикриті, дають величезний досвід. Але цей досвід покищо має для нас теоретичне значення. Бо в більшості він загублений у ході сторіч, сучасним генераціям невідомий, істориками ще не зібраний. Те, що опубліковано, розпорошене у книгах і журналах, що давно стали бібліографічними рідкостями. А коли й збереглись у наших більших бібліотеках, то їх там знищили. Відомо, що є розпорядження про ліквідацію так званих «ідейно і научно устарелых книг». Пришвид-

шеними темпами треба нам визбирувати з історії досвід українсько-російських стосунків і його засвоювати; збагачувати ним наш політичний арсенал. Як це робити — інша тема.

СЛАБИСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ — ІМПЕРІЯЛЬНИЙ ДУРМАН

Друга Росія, тобто російська демократія, політично слаба. Недавно одна українська газета, посилаючися на Амальрика, стверджувала, що дисидентський рух в Україні сильніший, ніж у Росії; бо в нас він має у власному суспільстві таку підтримку, якої в себе не має рух російський. І з цього злорадний висновок: мовляв, ми все казали, що росіяни не здібні до демократії. — Така злорадність бе нас самих. Вона бо нагадує мені того мужика, який радів, що в нелюбого сусіда хата загорілась. Спостерігаючи напрям вітру, він був певний, що йому ніщо не загрожує. Раптом вітер змінив напрям і мужик погорів.

Що російська демократія слаба — це факт. Факт — смутний не тільки для свободолобних елементів у Росії; цей факт смутний і для нас. Бо накладає більші обов'язки на демократичну Україну; і робить її завдання тим важчими, чим слабша демократія в Росії. Україна — одна з найстарших в Європі країн демократичного стилю життя. Візантійський історик, Прокопій з Кесареї (VI ст.) писав про наших предків: «Слов'яни й анти віддавна живуть „ен те демократія”». Вся наша історія від антив до Української Народної Республіки це свідчення, що демократія — наш природний стиль життя. І нема причини дивуватись, що в Росії демократія слаба, а це менше причин злорадіти.

У Росії впродовж сторіч деспотія нищила фізично й деморалізувала ідейно демократичні елементи. Деспотія сторіччями привчала («виховувала») народ, що самодержав'я найвідповідніша форма правління, а імперія — найбільший здобуток народу. Хоча одне й друге були фальш і брехня, церква беззастережно допомагала царському режимові в такому «вихованні». І російська демократія повірила в імперіальний фальш. Очевидно, є світлі винятки, але я говорю не про окремих осіб, а про суспільні сили демократичного напрямку. Імперіальний дурман спантеличив їх цілковито. Зокрема вони повірили брехливій пропаганді, яка переконувала, що Україна, Київська Русь, Малоруське плем'я — це ніякий народ, а частина Великої Росії. Ніщо не пошкодило старій (дожовтневій) російській демократії більше, як цей брехливий міф про єдність трьох Русей і про те, що українська проблема — вигадка, штучно створена чужими агентами. Цей дурман засліпив російську демократію і зробив її нездібною бачити дійсність, зрозуміти сутність українського питання.

Імперіальний дурман — мені здається, маю право так говорити, без ніякого наміру будь-кого з росіян ображати. Адже така світла людина, як російський філософ, історик і громадський діяч, Георгій Федотов, — сам великодержавник, — назвав цю імперію «жебрацькою». Великий патріот російський, Олександр Солженіцин, показує, що імперія була побудована на фальшивих міфах і легендах. Що є істотним завданням демократії? Турбота про добробут свого народу; причому добробут треба розуміти в широкому сенсі, не тільки добробут

матеріальний, але й моральний: політична свобода, культура і релігія, соціальний прогрес. З цього погляду ясно, що імперіальний дурман убив здоровий політичний інстинкт російської демократії. Бо через те вона не могла усвідомити, яким нещастям була імперія передовсім для народу російського. Розпрацювати цю тему одне з завдань української демократії. І це була би перша допомога з нашого боку російській демократії, щоб вона звільнилася від гіпнозу імперіальних міфів та легенд.

Народ — найчисленніший в Європі, на велетенській території; народ, що має в надрах своєї землі безмежні скарби, ще як слід не оцінені щодо своїх потенцій; народ, що на певному етапі своєї історії блиснув геніальними літераторами, художниками й музикантами. Такий народ міг би здобути високий рівень матеріального добробуту; але, що важливіше — міг би зачудувати всю Європу своєю великою культурою. — Який убогий своїм інтелектуальним багажем, який малий ідейною поставою мусить бути великодержавний шовінізм російський, коли він воліє імпонувати Європі брутальною силою своєї імперії, кнутом терору й гігантською машиною брехні. Якби російські демократи визволились від імперіального дурману, вони могли б звернути енергії націоналізму на творення високого добробуту й великої культури. Справа не легка, бо глибоко в підсвідомість російської людини проникли ідеї великодержавництва і месіанізму. Казав Володимир Соловйов: над нами тяжать «гріхи народні й неусвідомлені». І єдине дійсне питання для справжнього свідомого патріотизму, це питання не про силу і не про покликання (месіанізм), а про «гріхи Росії».

СЛАБИСТЬ НАШОГО ПОЛІТИЧНОГО ДУМАННЯ — ВТРАТА ПОЛІТИЧНОГО АКТИВУ

Стара (дожовтнева) українська демократія орієнтувалася на демократію російську. За це донині вішають собак на неї. Така орієнтація була помилковою. Це знаємо сьогодні. Але чи можна було узнати це тоді? Зайве питання, бо той, що потапає, і за стебелину хватає. Російська демократія була таксамо слабою. І насправді вона потребувала когось, на кого могла б орієнтуватися, щоби перемогти 1917 року. Такою силою були народи Східної Європи, що прагнули визволитися від імперії. На жаль, тодішні лідери російської демократії ще були під гіпнозом імперіального чаду. І не бачили, що це був їх єдиний шанс.

Помилка старої української демократії була деінде. Ця демократія виростила з національного відродження, що прийшло під прапорами романтизму. І тому над усім її мисленням і стилем праці тяжів дух романтизму з характерною для нього перевагою елементів чуттєвих над раціональними. Звідси слабкість політичного думання, слабо розвинений реалізм і мало зрозуміння для проблем влади і держави. Михайло Драгоманов, який навчав дивитись на українську проблему, як справу передовсім політичну, прийшов запізно, та й не витворив школи.

Слабкість політичного думання і слабкість реалізму спричинили, що відроджене в 19 сторіччі українство не створило великих політичних концепцій. Наслідком цього кілька генерацій політично думачих

людей України були втрачені для українського народу. Бо вони перейшли в російський табір, де їх притягали великі програми перебудови імперії або революції проти неї. Україна в 19 сторіччі віддала десятки тисяч політично активних, ідейних, завзятих людей, яких так дуже бракувало в українській політичній роботі. І цих людей по-людськи імперіяльний гіпноз. Вони повірили, що всеросійська справа, всеросійська демократія чи революція — важливіші, ніж потреби власного народу. Вони сподівалися, що поваливши за їх допомогою царат, російська демократія дасть волю і права також українському народові. І тому віддали весь свій ідеалізм, щоб допомогти цій демократії повалити деспотичний царат. А коли він упав, показалося, що й демократи нічого не дають добровільно. Бо ніхто не дає таких цінностей, як свобода і право. Їх треба брати, здобувати від поневоловача, за них боротися. І в той долевий рік 1917-ий український народ не мав власних політичних кадрів, настільки чисельних, організованих та сильних, щоб узяти владу і встановити державу. Я з усією повагою до тих, що творили Українську Народну Республіку; ще більше до тих, що пішли до її армії. Але це була жменька патріотів — у велетенському морі, розбурханому революцією. Без власних політичних і суспільних організацій навіть найбільш віддана справі жменька героїв не може створити держави на такій великій території. Відроджене в 19 сторіччі українство не витворило таких політичних ідей, планів, концепцій, програм, якими можна би нейтралізувати й переважити вплив імперіяльного гіпнозу.

Душа болить, коли думаєш, які великі людські скарби втратив український народ; віддав на чужу справу, не отримавши ніякої рекомпенсації. Що віддано, не будемо того відбирати. Але принаймні зареєструвати треба для історії; та для наступних поколінь, щоб знали, які подарунки робив український народ. Для ілюстрації нагадаю. По лінії революційній: Сергій Кравчинський, Андрій Желябов, Софія Перовська (пра-правнучка гетьмана Розумовського), Дмитро Лизогуб, Дмитро Кибальчич. Шкода, що в українському жіночому світі досі не спопуляризували Софії Перовської, найбільш героїчної постаті в революційному русі проти імперії. Якби той, на правду безпрецедентно великий, капітал ідеалізму та матеріальних засобів, що їх дали українські революціонери російській революції, та пішов на українську революцію... Була б збереглась до нині Українська Народна Республіка. — Це по лінії революційній, демократичній, лівій.

Але те саме, лише більшою мірою, проходило по лінії консервативній. Від Петра I до Миколи II імперія манила талановитих освічених українських людей. Одних приманював блиск імперії та шанси участі у владі; інших просто витягав спрут царського централізму. І йшли на службу імперії сотки тисячів: учені, письменники, художники, церковні діячі, генсрали, державні адміністратори, міністри — аж до князів: кн. О. Безбородько, канцлер Катерини II, кн. Віктор Кочубей, канцлер, Михайло Сперанський, канцлер Олександра I. Була в імперії навіть окрема партія політична («Октябристи»), що складалась переважно з нащадків козацької старшини, принципово негативно наставлених проти політичної емансипації України. — Гіпноз імперії. Тому гіпнозові піддавалися не тільки росіяни, але й українці, грузини, вірмени, татари, поляки.

Кажуть: не повторювати помилок минулого. Помилкою було вжити, що в імперії можна задовольнити національні потреби українського народу. Помилкою було сподіватися, що російська демократія не скривдить українського народу; і дасть йому автономію. Помилкою було йти в російські політичні організації; і розтрачувати політичний актив народу.

ЗА ЯКИХ УМОВ МОЖЛИВА СПІВПРАЦЯ — ВАЖЛИВІСТЬ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЗБЛИЖЕННЯ

Що можна сказати російським демократам?

Бажасмо співпрацювати з ними — з метою: перегворити тюрму народів у спільноту вільних народів Східної Європи; і допомогти азійським народам Радянського Союзу влаштувати свої справи за їх власним бажанням.

Спільнота вільних народів — не проповідую східно-європейського «Коммонвелту», ні федерації, ані конфедерації, ані «Союзу республік». Я за вільну співпрацю рівноправних, суверенних і самостійних народів; співпрацю сперту на взаємній приязні. Це вільна спілка, побудована на засаді рівноправності і рівності народів. Чи це тримільйонний народ литовський, грузинський, а чи 130-мільйонний народ російський, 40-мільйонний український — всі рівні, всі мають однакові права. Немає ні старших, ні молодших. Кожний має право на власну батьківщину (національну територію) і на свою державу (свою владу). Кожний має право влаштувати свої внутрішні справи, — соціальні, економічні, культурні, релігійні — за власною вподобою. Співпраця цих народів, їх взаємне порозуміння, потрібне з таких трьох моментів: 1) не допустити до відродження будь-яких антидемократичних, тоталітарних рецидивів минулого; 2) спільна оборона перед будь-якою загрозою зі зовні; 3) взаємна економічна допомога, щоб забезпечити найкращий матеріальний добробут народів цього району.

З того, що тут сформульовано, випливає: український народ не буде брати участі в ніякій акції, що була би скерована проти елементарних інтересів російського народу; і цей самий обов'язок бере на себе народ російський у стосунку до українського. Кожний інший, що приєднався до вільної спілки народів Східної Європи, приймає той обов'язок супроти інших членів спілки.

Ми визнаємо, що українське русофобство є не тільки ворогом російського народу, але й союзником російського імперіалізму. Те саме треба сказати про російське українофобство. І те і те є продуктом російського великодержавного шовінізму. Одне й друге є перепорою для співпраці між обома народами. Тому треба поборювати русофобство в нас, українофобство в них. Найбільш ефективним заходом проти українського русофобства була б виразна постава російських демократів проти шовіністичної політики КПРС, скерованої на русифікацію і геноцид неросійських народів.

Перетворити імперію, тюрму народів, у спільноту вільних народів — це одне з найбільших і найшляхетніших завдань у масштабах не тільки Східної Європи, але й універсальної історії. Здійснити це завдання — понад сили будь-якого одного, навіть найбільшого, народу Східної Європи. Його можна виконати лише спільними зусиллями де-

мократичних елементів цього району. Для цієї мети потрібна співпраця не тільки народів українського та російського. Треба притягти до цієї співпраці народи — грузинський і вірменський, народи балтійські, народи Польщі й Чехо-Словаччини, Румунії та Болгарії. Зокрема важливий може бути — крім українського — внесок демократів польських, чеських, грузинських. Бо для цього є певні історичні традиції. (Знаємо, яка впливова була в імперському масштабі соціал-демократія грузинська; знаємо силу й значення демократії польської.) А найважливіше: це народи, які найліпше усвідомлюють загрозу з боку імперії. І тому є певний глузд у тому, щоб саме їх притягнути до співпраці в перетворенні тюрми народів у вільну спілку народів.

У цьому концерні демократичних сил союз українсько-польський (наголошую на цьому) має вирішальне значення. На відміну від того, що думає пересічний громадянин український чи польський, ці два народи найбільше зближені своїм стилем життя, стосунком до Європи, замилюванням у свободі, і демократичними традиціями. Я свідомий того, які глибокі ресантименти проти поляків витворила серед українських має великодержавна пропаганда. Аналогічну роботу зроблено в середовищі польському проти українців. Бо великодержавний шовінізм ліпше за нас усвідомляє значення українсько-польського союзу, тобто небезпеку такого союзу для імперії. Мілітарна загроза для Москви з боку України була реальною — за князя Острозького (перемога під Оршею), за гетьмана Сагайдачного (успішна кампанія Запорозьких козаків углиб Росії), за гетьмана Виговського (перемога під Конотопом). У всіх цих випадках Україна діяла в союзі з Польщею. Маючи це на увазі великодержавна політика робила й робить усе можливе, щоб не допустити до союзу між Україною і Польщею. Упродовж трьох сторіч великодержавна пропаганда призначає росіян та українців зневажливо дивитись на «полячішків». Я не раз спостерігав, як глибоко в підсвідомість запущено українцям цю антипольську отруту. На другому боці — за допомогою польського націоналізму («народової демократії»), традиційно русофільського, — великодержавна пропаганда ширить у польському народі зневажливе ставлення до народу українського. А Генрик Сенкевич, властиво його твір «Вогнем і мечем», створює такій пропаганді сприятливий психологічний ґрунт.

Ми не збираємося повторювати кампаній Острозького або Сагайдачного. Не маємо наміру мобілізувати когонебудь на хрестоносний похід проти Москви. Бо ми виключаємо мілітарне вирішування українсько-російських пересправ. Коли говоримо про союзників, маємо на увазі завдання політичні й культурні, щоб допомогти російським демократам.

Ми є не проти російського народу, а тільки проти російської деспотії, проти імперії. Ми повинні дати всю допомогу тій «другій Росії», що прагне свободи; допомогти — не з альтруїзму, не з любови до Росії, бо в політиці такі мотиви не мають місця. Ми мусимо допомогти «другій Росії» в інтересі українського народу. В особі Росії наш народ має сусіда тричі більшого чисельно й міцнішого в багатьох відношеннях. Тому, що стосується майбуття нашого народу, нам не може бути байдужим питання, який режим падає в Росії. Росія в своїх етнографічних межах — своїми людськими та економічними ресурсами і своїм геополітичним розташуванням — становить потенці-

яльну загрозу для кожного зі своїх сусідів. Щоб небезпеки з боку Росії були можливо менші, там повинен бути режим, відповідальний перед народом. Контрольований народом режим у Росії матиме так багато завдань унутрішніх, що не буде цікавитись зовнішніми завоюваннями.

ПРОБЛЕМА: ЕВРОПА—РОСІЯ — ЕВРОПЕІЗАЦІЯ РОСІЇ В ІНТЕРЕСІ УКРАЇНИ

Одне з найбільших завдань унутрішніх — європеїзація Росії. В географічному сенсі Росія становить частину Європи. Але, що стосується культури, суспільного устрою, побуту і стилю життя, Росія — впродовж тисячелітньої історії жила поза Європою, часто проти Європи; за винятком двох сторіч, і це з певними застереженнями. Глибоко ненормальний факт; і в цьому багато небезпек на майбутнє, зокрема для України. Чи можна змінити становище?

Чи можна європеїзувати Росію?

Переяславська угода гетьмана Б. Хмельницького з царем (1654) відкрила Росії двері до Європи. Теж правильно сказати: відкрила Європі двері до Росії. До Переяслава в Росії не було проблеми Європи. Після Переяслава Європу в Росії репрезентує Україна. Потім приходять Європа за посередництвом німців, пізніше французів. У другій половині 18-го сторіччя французька культура і мова здобувають у Росії панівне становище. І тільки наїзд Наполеона підриває це становище та започатковує зворот до культури свого народу. Десятьнадцяте сторіччя — знаємо: двері в Європу відкриті на всіх шляхах. І знаємо результати цієї зустрічі: вибух творчих сил російського народу на всіх ділянках культури.

Але Європа вплинула не тільки на буйний розвиток російської культури. Зустріч російського народу з Європою в 19-му сторіччі розворушувала політичну думку, викликала ідейні шумування і штовхала вперед суспільний прогрес. Під впливом Європи в Росії гуманізувалися побут і людські стосунки, лібералізувалося політичне життя, відроджувалися мрії про політичну свободу. Поширення звязків з Європою завжди сприяли «другій Росії». Тому кожна російська деспотія була проти культурних звязків російського народу з Європою. І знаходила, зглядно вигадувала, тисячу аргументів, включно до казки про «гнилу Європу», щоб виправдувати ізоляцію і придушувати звязки зі Заходом.

Від коли в російській громадськості усвідомили суперечливе значення Європи для Росії (для одних позитивне, для інших негативне), від тоді проблема «Росія—Європа» є предметом найзавзятіших дискусій. Сто років тому цю проблему сформулював Володимир Соловйов.

Він репрезентував той тип російських патріотів великого формату, яких огортало почуття розпачі, коли спостерігали найосновнішу суперечність у російській дійсності: диспропорція між великими претенсіями влади (головно притенсії територіяльні) й великими амбіціями російського месіанізму з одного боку й малість і подлість правителів та поверховність думки й забріханість месіанського націоналізму. Глибокий мислитель бачив, яка дика політика режиму, що нещадно русифікує інші народи, деморалізує самих русифікаторів і тих, що від

русифікації терплять. В. Соловйов бачив один шлях: моральне оздоровлення через релігію і гуманізацію російського життя через прийняття європейських форм. Він писав:

«Росія, можливо, диспонує великими і самобутніми духовними силами. Але щоб вони виявилися, Росія мусить прийняти й добровільно засвоїти ті загальнолюдські форми життя і знання, які випрацювала Західна Європа».

І справді, в результаті контактів з Європою постала велика російська література 19-го сторіччя. Зокрема сильний був вплив літератур — французької та німецької. Російські літератори виявили особливу податливість на західні впливи, але й велику здібність асимілювати чужі елементи. І в цьому була сила російської культури, яка заімпувала всій західній Європі. Російську літературу запліднювали західно-європейські просвіченість і романтизм; а з ними йшли в Росію великі ідеї європейського гуманізму. Бо родовід російської літератури 19-го сторіччя, родовід інтелектуальний, ідейний та філософський — цілком західно-європейський. Ця література — свідчення того процесу європеїзації Росії, який так нагло перервав більшовизм — з величезною шкодою для російського народу.

Який важливий і благодійний був вплив Європи на російську літературу, то ще важливіший був її вплив на ріст законности і пошанування прав людини. Варто нагадати великі політичні процеси — з незалежністю судді та свободою адвоката, щоб усвідомити, що давала Європа Росії. І що могла б дати, якби не реакція більшовизму. Отож, завдання європеїзувати Росію — одно з найбільших завдань у майбутньому.

Українці могли б чимало допомогти російським європейцям. Бо Україна, раніше Русь, від найдавніших часів була пов'язана з Європою культурними зв'язками. Зокрема важливе, що Україна переживала такі могутні рухи, як ренесанс, реформація, барокко, що творили сучасну Європу. Через те антиєвропейській пропаганді російського націоналізму і російського православ'я не вдалося запустити в Україні отруту про т. зв. «гнилу Європу». Упродовж кількох сторіч українські інтелектуали захищали в Росії елементи європейської культури. І багато з цього там прийнялось. Ото ж, уже хоч би тому я не виджу глузду, коли деякі українці взагалі відмовляють Росії права належати до Європи. Сьогодні комуністичний режим усіма засобами хоче ізолювати народи СРСР від Європи. Чи треба нам йому помагати? Я радше визнаю слухність за Т. Масариком, який казав: немає підстав заперечувати європейські елементи в Росії. В інтересі українського народу є — нагадати наш внесок у справу європеїзації Росії. Без українських учених, педагогів, клириків і техніків Петро I не міг би довершити свого діла європеїзації. Цей внесок — раз у раз поновлюваний, — становить значний наш ідейний капітал. На історію російсько-українських стосунків дивимося політичними очима. Тоді не один історичний факт може стати елементом нашої політики для майбутнього налагодження стосунків з Росією. А наш внесок в європеїзацію Росії — політичний капітал дуже активний.

ТАНАС ФІГОЛЬ:

ЧИ МОЖЛИВА ПОЛІТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРИ?

Перспективи Конгресу української вільної політичної думки

Історичний матеріал і актуальний фактаж доповіді такий обширний і заторкає стільки різних аспектів, що ледви чи можна вичерпати їх — хочби тільки приблизно — в одній академічній годині. Поставлене в наголовку питання: «Чи можлива політична інтеграція української діаспори?» — імплікує в собі цілий ряд похідних і додаткових питань: про можливості політичної роботи діаспори, про суть її виявів, про форми й організацію політичного життя діаспори і т. д. Усі ці додаткові комплекси питань вимагали би бодай побіжного аналітичного наświetлення в історичній перспективі і ствердження наявного стану. Бо тільки на базі аналізу минулого і на підставі з'ясування сучасного стану політичної дійсності української діаспори можна зважитися ставити будь-яку прогнозу на майбутнє і намагатися відповісти на питання: чи можлива політична інтеграція української діаспори?

Для проглядності й полегшення евентуальної дискусії моя доповідь буде в принципі побудована на триподіллі: 1. аналіза минулого; 2. з'ясування сучасного стану; 3. прогноза майбутнього. На цьому тлі постараяся накреслити перспективи КУВПД.

Ще одна загальна заввага на вступі: доповідь розглядатиме дражливі питання, «гаряче залізо», бо мусить заторкати ситуації та особи, котрі ще між нами, котрі ще діють і котрі відповідають за втворений стан. У такому аспекті вважаю мою доповідь просто конечною для з'ясування нашої внутрішньої політичної ситуації, в якій ми нині находимося.

*

Політичне життя української діаспори в західньому світі, це один із трьох секторів усього організованого життя українців у вільному світі. Тими трьома секторами є:

1. Церковний — найсильніший, генетично перший, на якому вже перша еміграція будувала підвалини свого організованого громадського життя, і який найдовше зуміє зберегти українську діаспору в майбутньому.

2. Громадський — з різними диференційованими відгалуженнями культурного, економічного чи соціального порядку.

3. Політичний — якому виключно будуть присвячені дальші міркування. Детальна аналіза політичного сектора кожного суспільства в діяспорі (польського, німецького, жидівського), аналіза його форм і можливостей вияву, організаційного оформлення, пов'язання із материком, з якого дана діяспора вийшла тощо, виходила б поза рамки цієї доповіді. Для нас важливо ствердити наступне:

а) політичний сектор є імманентний нашій сучасній діяспорі, яка по своїй суті і цілій своїй структурі є політичною; мотив емігрування був для неї пар ексцеленс політичний;

б) головною характеристичною рисою цього сектора є те, що він дає повноту суспільства в діяспорі, він може піднести те суспільство до фактора співдіючого з процесами в батьківщині, він робить — а точніше він може робити — те суспільство позитивним допоміжним фактором у визвольній боротьбі народу. Отже:

Політичний сектор заспокоює потреби сучасної української спільноти в діяспорі організувати себе й діяти політично. Тому доцільно і конечно серед української діяспори плекати, розвивати і континуувати у відповідних і до кожночасних обставин пристосованих формах політичну роботу. Не забуваймо, що політично високий рівень діяспори за всяких умов буде корисним для українського народу, для української держави. Немає теж жодного сумніву, що сила й значення політичного сектора діяспори завжди залежні від здібности до інтеграції, до суцільних, об'єднаних і продумано послідовних виявів.

Розглядаючи дальші, дуже складні, іноді дражливі питання, ні на один мент не сміємо забувати, що політичне життя кожної діяспори не є нормальним політичним життям будь-якого суспільства на своїй національній території; у висліді типічних для діяспори об'єктивних обставин воно вироджується. Такий політикум, звичайно, пересичений афектами, особистими і груповими анімізіями, взаємними обвинуваченнями. Через відсутність конкретної політичної дії внутрішні взаємини стагнувають, витворюючи задушливу атмосферу й сприяють повільному завмиранню. Політичні чинники не мають можливости виявити і виправдати себе в конкретному змаганні з іншими політичними концепціями чи групами.

У цьому контексті вистачає порівняти ролю і значення політичних партій у державному суспільстві і в суспільстві діяспори: в державі партії є посередніми носіями влади, вони відповідальні за створений ними уряд, їхня діяльність є контрольована не тільки внутрішніми програмами і партійним членством, але теж законом, судом, конституційним трибуналом, врешті всім суспільством, яке періодичними голосуваннями при виборах до парламенту й інших законодавчих і громадських установ — (масо на увазі демократичний устрій!) — може впливати, виправляти, а то й зовсім унеможливити діяльність даної політичної групи. В політичному житті діяспори всі ті механізми контролю, селекції, регенерації, забезпечення тяглости політичних кадрів не існують.

I. АНАЛІЗА МИНУЛОГО

Після цього загального вступу хочу перейти до аналізу політичного життя української еміграції на протязі останніх 30 років, щоб

на цій базі з'ясувати, що собою уявляє на тепер політичний сектор, тобто подати інвентуру його політичних сил — партій, організацій, середовищ.

У висліді другої світової війни, після катастрофи на рідних землях, значна частина політичного активу, передовсім західних українських земель, емігрувала на захід. Цей політичний актив, спонуканий здоровим інстинктом, знайшов в умовах вільного демократичного світу правильний шлях до неперевршеного дотепер вияву політичної зрілості: всі тоді днючі політичні партії і середовища на еміграції об'єдналися (за винятком гетьманців) 1948 року в Українську Національну Раду як передпарламент, з конституцією (т. зв. Тимчасовим законом) і Виконавчим органом. Об'єднуючим елементом УНРади була аксіома: спільне змагання за самостійну державу, Українську Народну Республіку.

Факт постанови УНРади є вихідною для наших дальших міркувань, бо це була перша конкретна спроба інтеграції українських політичних сил після другої світової війни на чужині. З того часу минуло більше, ніж чверть сторіччя. Історія розвитку, а радше занепаду політичного життя української діаспори від 1948 року дотепер відома. З нинішнього погляду це насправді завершення до вихідного пункту в 1948 році, бо перед нами знов, як і тоді, питання: чи можлива політична інтеграція української діаспори? Песимісти твердять, що зайво витратити зусилля на політичну інтеграцію нашої діаспори в обличчі евідентного неуспіху таких намагань упродовж чверть сторіччя.

УНРада, в своїй первісній формі з 1948 року, перетривала за ледве два роки. Найперше виступили з УНРади Закардонні частини Організації українських націоналістів (ЗЧ ОУН), тобто «бандерівці». Формально ЗЧ ОУН могли б кожночасно знов увійти до УНРади, але впродовж чверть сторіччя цього не зробили. Щойно в останніх роках, після того як М. Лівичський доценту розбив УНРаду, Ярослав Стецько, теперішній лідер бандерівців, веде з представниками УНРади законспіровані переговори, які дотепер — окрім спорадичних спільних «становищ» і проклямацій до народу — не дали жодного конкретного результату.

До т. зв. сьомої сесії УНРади були в її складі 9 (на 11 існуючих ще) політичних груп на еміграції: 1. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО); 2. Українська соціалістична партія (УСП) — об'єднання кількох історично самостійних соціалістичних партій, від якого на шостій сесії УНРади відійшла група Панаса Феденка; 3. Організація українських націоналістів (ОУНм), «мельниківці»; 4. Українська революційно-демократична партія (УРДП); 5. Український національно-демократичний союз (УНДС); 6. Організація українських націоналістів закордоном (ОУНз), «двійкарі»; 7. Союз конструктивно-творчих сил України; 8. Союз земель соборної України — Селянська партія (Доленка); 9. Селянська партія (Архипенка).

Наступні групи: УНДО, УСП, ОУНм, УРДП, УНДС і ОУНз — були заступлені в УНРаді по шість делегатів кожна, а «конструктивні сили», «союз земель» і «селянська партія Архипенка» разом мали шість делегатів. Перестали існувати: Союз конструктивно-творчих сил України і Селянська партія (Архипенка). У висліді: Союз собор-

них земель України скомасував усі шість мандатів. Шоста сесія УНРади мала 42 послів-делегатів. Поза УНРадою залишалися далі гетьманці, а від 1950 року ОУНР бандерівці.

Сьома сесія УНРади, — а треба сказати, що вона відбувалася незгідно з постановами Тимчасового закону, тобто проти конституції, — виключила із свого складу три партії: УНДО, УРДП і ОУНз, а легалізувала дві фіктивні: друге УНДО і друге УРДП.

На протязі останніх років позначився поступовий заник партій, не лише числово найменших; старші члени вимирають, актив часто відходить повністю в приватне життя, доросту майже немає. У цілій ширині виринає питання про дальшу долю і роллю наших політичних партій.

Треба зазначити, що паралельно до процесів роздрібнювання партій йшли теж намагання і спроби часткових інтеграцій. Передусім постійно йшли намагання реставрувати єдність націоналістичного руху. Всі вони були безуспішними й немає ніяких даних на те, щоб у майбутньому дійшло до такої реставрації. ОУНр і ОУНч стараються довкола себе інтегрувати теж частину громадськості: ОУНм т. зв. ідеологічно споріднені націоналістичні організації (ІСНО); ОУНр т. зв. Визвольний Фронт. ОУНз піддержує т. зв. середовище Закордонного представництва Української головної визвольної ради (ЗП УГВР). УГВР постала 1944 року в Україні, а на чужині діє Закордонне представництво УГВР.

Також демократичні партії старалися інтегруватись, створивши у США Союз українських національних демократів (СУНД), що його після кількох літ існування розв'язав останній голова СУНД-у Кость Паньківський. У кількох останніх роках три демократичні групи — ОУНз, УРДП і УНДО — об'єдналися довкола ідеї Конгресу української вільної політичної думки (КУВПД). Про це буде мова далі.

Це в основному вся «інвентура» політичних сил, які існували впродовж останніх 30 років; більшість з них існує дотепер. З'ясувати і характеризувати програми та діяльність тих політичних угруповань не є завданням цієї доповіді.

Переходимо до найскладнішого питання цієї першої аналітичної частини: чому дотепер, на протязі трьох десятиків літ, не здійснено політичної інтеграції української діаспори? Які причини цього?

Як першу, можливо і найважливішу, причину я назвав би безвладність: задубілість політичних програм, форм, персонажів і загалом політичної думки. Наші партії винесли на еміграцію організаційні форми, до яких вони звикли, і політичні ідеї, якими вони жили в Україні. Вони їх зберігають nadalі, майже як табу, і не усвідомлюють, що як всередині української спільноти в діаспорі, так і в чужому доквіллі наступили мутації. Зокрема наші політичні партії не знайшли відповіді на питання: яка роль і яка форма політичних партій можлива і доцільна в суспільстві діаспори. І щораз частіше роздаються голоси, що партії на еміграції мусять еволюціонувати як у своїх програмах, так і в методах організації та діяльності.

Інертність спостерігасмо найяскравіше в лідерів партій. Так сказалося, що вони ніби незаступимі. Разом з тим вони за ніщо не відповідають, бо не реалізують жодної конкретної програми. Замість

справжньої політичної дії деякі групи виживаються в творенні нових, або в опануванні існуючих громадських організацій. Змагання за впливи в тих організаціях становлять їхню головну «політичну» діяльність.

До явища безвладности зараховую теж явище, пов'язане із «професійними політиками», що їх деякі партії і т. зв. центри затруднюють у свосму партійному апараті. Часто-густо ці «професійні» політики, нездібні до будь-якої іншої праці, свідомо не допускають до інтеграції, яка загрожує їм втратою суспільних позицій і бази егзистенції.

Другою основною причиною неуспіху наших інтеграційних намагань на відтинку політичного сектора є широко й безкритично закоринений погляд, що політика — це брудна і брутальна справа, що вона просто повія і в політиці не зобов'язують моральні засади. Тим часом, через відсутність безпосереднього ворога-окупанта, фронт зовнішньої боротьби заступлено внутрішніми фронтами. Цим заперечено й знищено ідею цілості, знищено базу і затруднено атмосферу для інтеграції.

Врешті, як третю причину треба назвати об'єктивні труднощі, об'єктивні обставини і ситуації, в яких перебуває кожна діаспора; передусім її розпорощення в багатьох країнах, що паралізує дуже багато добрих намірів і конечних проєктів, утруднює зв'язок і, конечну для політичної діяльності, інформацію.

Це були б три головні причини нашого неуспіху на відтинку політичної інтеграції; їх можна б напевно вирахувати більше і специфікувати точніше.

II. СУЧАСНИЙ СТАН

Сучасний стан, це розвиток минулого, доведений до нинішнього дня; це ефект тих сил, тих персонажів і загалом тих тенденцій, які діяли вчора і силою безвладности діють далі.

Впродовж останніх трьох десятків років політичного життя української діаспори спостерігаємо поляризацію політичних сил — партій, організацій, середовищ — між полюсом тоталітарної і полюсом демократичної концепції нашого церковного, громадського, а зокрема політичного життя. Ця поляризація стала ще виразнішою після розвалу УНРади і переходу групи Лівницького до Визвольного фронту Я. Стецька. Бо з хвилиною, коли «Державний центр УНР» перемінився в «ідеологічний центр», він остаточно втратив базу, на якій могли бути здійснені об'єднання, консолідація, інтеграція.

Пов'язавшись з групою, яка визнає виключно свою ідеологію і з принципу нездібна кооперувати з будь-якою іншою політичною, а навіть суспільною, але не підпорядкованою їй організацією, УНРада сама знищила свою підставу демократичного парламенту. Правильно пише Ф. Гаєнко: «... коли сьома сесія УНРади прийняла для себе принцип ідеологічної єдності, то тим самим вона покінчила з Державним Центром, побудованим на демократії і перейшла на становище одної з рядових українських політичних партій...»

Нинішню внутрішньо-політичну ситуацію української діаспори можна схарактеризувати як гравітаційне поле між двома полюсами: тоталітарним, що його репрезентують політичні близнюки Лівидький і Стецько, — і демократичним, що його репрезентують три політичні групи, ініціатори КУВПД — ОУНз, УРДП і УНДО. При тому тоталітарний табір розпоряджає апаратом, який держить інших у своїх рамках навіть засобами примусу. Демократичний табір не застосовує, з природи речі, таких метод, але він потенційно набагато сильніший від тоталітарного. Його широку базу становить левина частина національно свідомого — хоча мало активного — громадянства, що її окреслюємо як «мовчазну більшість» («сайлент маджоріти»). Ця більшість інколи спонтанно перекреслює, здавалося б уже запевнені успіхи тоталітарного табору, як це, напр., сталося на II Конгресі СКВУ в Торонті.

Між цими полюсами перебуває далі одинока ОУНм (мельниківці). Позиція ОУНм між двох сил, ОУНівсько-УНРадівським «ідеологічним центром» і демократичним табором, впливає передусім із відсутності концепції послідовної внутрішньої політики цієї організації. Від деякого часу можна спостерігати в її рядах розщеплення на два напрямки: на прихильників співпраці з «ідеологічним центром» і, умовно, на прихильників кооперації з демократичними колами. Для тих, хто слідкує за розвитками в нашому суспільному житті, є ясним, чому Гаївас проголосив «злам» у бік «ідеологічного центру». Він, колишній лідер демократичного Комітету громадської єдності (КГЄ), залишив демократичний табір. Дотепер не зазначились виразно намагання демократичного крила ОУНм нав'язати співпрацю з демократичним табором поза приватними розмовами і заявами окремих діячів.

Здається, що керівництво ОУНм найрадіше прагнуло б реконструювати статус-кво-анте і зліпити потовчену Лівидьким і «спількою» УНРадівську порцеляну. Такі намагання привернути стан з-перед 7-ої сесії беззглядні й не можуть мати успіху, бо вони виходять з тої самої незмінної позиції, тих самих незмінних залогень і тих самих політичних акторів, які діяли на протязі 30 років і довели до нинішнього стану. А тим часом УНРада, як політичний фактор, перестала існувати. Включення ОУНм до сучасного тоталітарного табору означало би фактичний заник партії. Натомість співпраця з демократичним табором дала б і розкрила б природні шанси відігравати значну роллю, відповідну до потенціалу і людських кадрів цієї організації.

Реасумуючи, можемо схарактеризувати сучасний політичний стан української діаспори в наступних пунктах:

1. постали два політичні полюси — тоталітарний і демократичний;
2. у полі діяння тих двох полюсів перебуває ОУНм;
3. внутрішньо-політична ситуація в українській діаспорі викристалізувалася ясно, як ніколи досі, і це єдиний позитив;
4. узглядноючи цю нову ситуацію, завданням демократичних кіл є поширити поле своєї дії, поглибити співпрацю і завершити її організаційно.

III. ПРОГНОЗА МАЙБУТНЬОГО

Перейдемо до спроби прогнозу майбутнього. Очевидно, не йдеться тут про віщування чи ворожбу, але про визначення робочих гіпотез для конкретного спрямування нашої політичної дії. Майбутнє — за науковою методою — можна передбачити в двоякий спосіб:

а) або прийняти фактори, що дотепер визначали політичну дійсність діаспори, за незмінні;

або прийняти змінність цих факторів і викривати та створювати сили, які можуть довести до розв'язків у бажаному напрямку.

Беручи до уваги першу можливість про незмінність тих чинників, що довели до сучасної політичної ситуації, то — на питання чи можлива політична інтеграція української діаспори — треба відповісти негативно: така інтеграція є неможливою. Якщо на нашій політичній сцені будуть далі діяти ті самі фактори, то все залишиться по-давньому.

Приймаючи натомість другу можливість, тобто зміну всіх, або хоча частини тих факторів, що довели до сучасного стану, треба:

а) з'ясувати, в якому напрямку і якою мірою ці фактори заступити;

б) усвідомити собі, чи маємо насагу і практичну спроможність здійснювати ці зміни. Іншими словами: треба відповісти на питання, що і як треба робити, щоби довести до політичної інтеграції всіх демократичних сил української діаспори.

Дозвольте для дискусії висунути найперше тезу, що політична інтеграція будь-якої спільноти вимагає концепції підстав такої інтеграції, тобто принципів, на яких вона мала б здійснитися. Це не лише інтелектуальна праця одиниць, але й колективів та ширших форумів як, напр., студійні семінари КУВПД. Таким чином теоретичні принципи, передумова інтеграції, поширюються серед суспільства і створюють пригожий ґрунт, сприятливу атмосферу. Без того всякі намагання здійснювати лише механічну чи формальну інтеграцію засуджені на короткотривалість або повний неуспіх.

Передусім треба усвідомити собі, що ефективність зовнішньої дії є функцією внутрішнього політичного потенціалу. А цей потенціал становлять культурна, соціальна, економічна та інші ланки життя спільноти. Фактори внутрішньої сили є матеріальної і духової натури: кількість і якість політичного активу даної спільноти; технічне, організаційне і фінансове забезпечення політичного сектора; інтелектуальний потенціал тощо. Метою внутрішньої політики є довести всі ці складові фактори сили до їхнього максимуму, а передумовою до цього є їхня поступова і гармонійна інтеграція. Всяка роздрібненість і партикуляризм послаблюють цілість. А найгіршим є самопоборювання через штучні фронти всередині спільноти. Практично наші «визвольні фронти» не є скеровані проти зовнішнього ворога, а проти інакше думаючого українця.

Підстави інтеграції:

1. Наріжним каменем є ідеї самостійної держави і на цій «аксіомі» хочемо і мусимо здійснювати інтеграцію. Тут т. зв. «реальна політика» ні при чому. Для нас «тут» немає іншої дилеми. Усі політичні групи і середовища, що про них була мова, визнають цю аксіому. (Тому виводи аноніма в брошурі «УГВР проти УНР», мовляв, в УН

Раді є особи чи групи, які «найбезоглядніше поборювали ДЦ і ідею Української Народної Республіки...», треба трактувати як нікчемну демагогічну фальшивку.)

2. Визнання і здійснювання демократичної побудови держави і громадського життя. В центрі демократичних вартостей стоїть вартість особи: кожній людині має бути забезпечене право розвитку його особистості при одночасному сповненні іншого постулату — рівноправності всіх людей. У тоталітарних і авторитарних системах група, партія чи держава є найвищим критерієм, а не людина.

Демократія базується на принципі більшості: абсолютна більшість — звичайна більшість; релятивна більшість — меншість, але більша від кожної іншої групи; кваліфікована більшість — вища ніж звичайна більшість, напр. $\frac{2}{3}$ голосів. При тому, однак, демократія мусить дуже суворо перестерігати інший підставовий принцип: право кожної меншості, пропорційно до її числа, а також респектувати права національних меншостей, незалежно від їх кількості. Справжня демократія якнайрішучіше відкидає всі форми тоталітаризму — релігійного, фашистського, комуністичного, ...

Визнаючи такі засади, ми є співзвучні з демократичними прагненнями сучасної України. З писань наших патріотів в Україні знаємо, що — не зважаючи на деяке зрізничкування — там усі прагнуть до демократії. Для нас є ясним, що демократія має свої слабості і треба постійно змагатися за її покращання. Але, хоча демократія не досконала і, згідно з висловом Черчіля, вона є дуже поганою формою правління, то все таки найкращою з усіх, що їх досі випробувано.

Поняття демократія відповідає нашому народоправству. Українська Народна Республіка 1917—21 років була повністю народоправною, тобто формою правління народу через сам народ. Ідея демократії-народоправства глибоко коріниться в нашій психіці (персоналізм Скороди) і в нашій історії (козаччина). Вона є і найкращим висловом нашої політичної думки натеper.

3. Третім початковим принципом для тривалої політичної інтеграції вважаю консеквентне застосовування в громадському, а зокрема в політичному житті етичних норм. Від Плятона аж до наших днів безперервною ниткою через всю історію політичних доктрин Європи тягнеться ідея: правління мусить бути етичне і раціонально побудоване. Ми вже спромоглися на сформулювання «кодексу етики українського журналіста», але ще ніхто не догадався сформулювати постулати «кодексу етики українського політика». Вимогу застосовувати етичні принципи в політиці в нас вважають за наївність: «... чи ж ви не знаєте, що політика це повія? ...». Такий погляд почуєте як з уст високопоставленого лідера, так і від рядового члена партії. Пересправи в УНРаді впродовж останніх років — від ламання Тимчасового закону (конституції) аж до буквального продажу демократичних принципів за «тридцять срібняків» — дають нам багатющий матеріал для ілюстрації, як теза про «політику-повію» до краю затруїла нашу політичну атмосферу й поставила під знак запитання всі наші намагання інтеграції. — Зокрема визвольну боротьбу нації можна організувати й провадити тільки на базі моральних і етичних засад. Аргументація цієї тези на цьому форумі, мабуть, зайва.

4. ПЕРСПЕКТИВИ КУВПД

Ідея Конгресу української вільної політичної думки (КУВПД) зродилася в час нашої внутрішньої політичної ситуації, коли в УН Раді були об'єднані дев'ять політичних партій, а поза нею залишалися дві: бандерівці і гетьманці. Постала вона під впливом першого СКВУ, коли стало наявним, який негативний вплив на всі ділянки нашого життя в діаспорі, — а зокрема на будь-який ефект нашої роботи за кордоном в користь України, — має факт незінтегрованої нашої політичного сектора. Йшлося про те, щоби в обличчі подій на батьківщині — зробити черговий раз спробу зговорення всіх політичних чинників еміграції на якнайширшій базі. Бо старання тодішнього Виконавчого органу, щоб одноставно, спільно зареагувати на русифікаційну політику більшовицького режиму в Україні, не увінчалися навіть початковим успіхом; вони були відкинені групою ЗЧ ОУН.

Концепцію КУВПД схвалили всі 9 партій УНРади одногосно, але дальші події на форумі УНРади зробили її в тому середовищі цілком неактуальною. Тому три групи — ОУНз, УРДП і УНДО — відновили ініціативу в квітні 1971 року. — Що зроблено дотепер в цьому напрямі? — Передусім покликано Тимчасовий секретаріат у Мюнхені, який організував перші студійні семінари, видавав «Матеріали КУВПД» (дотепер появилос'я чотири збірники), а згодом організував крайові секретаріати в таких містах: 1. Нью-Йорк (США); 2. Торонто (Канада); 3. Лондон (Великобританія); 4. Мельборн (Австралія); і 5. центральний (він одночасно й крайовий) Тимчасовий секретаріат КУВПД у Мюнхені (Німеччина).

Завданням цих секретаріатів є підготувати організаційно і змістово першу пленарну сесію КУВПД (що її заплановано на кінець ц. р. в Торонті), а своєю діяльністю в поодиноких країнах спопуляризувати ідею КУВПД серед української спільноти.

Дотепер відбулося понад 50 студійних семінарів у п'яти вище названих країнах, в яких брали участь наступні доповідачі (подаємо в азбучному порядку): 1. Вадим Белоцерковський (росіянин), 2. Андрій Білинський, 3. Мирослав Боллох, 4. Андрій Бондаренко, 5. Роман Борковський, 6. Михайло Воскобійник, 7. Федір Гаснок, 8. Яків Гвоздецький, 9. о. Іван Гриньох, 10. Василь Гришко, 11. Василь Глазков (козак), 12. Михайло Дмитришин, 13. Михайло Добрянський, 14. Василь Жовнір, 15. Костянтин Зеленко, 16. Роман Ільницький, 17. Ізраїль Клейнер (єврей), 18. о. Михайло Коржан, 19. Фелікс Кордуба, 20. Богдан Кордох, 21. Іван Кошелівець, 22. Володимир Кубійович, 23. Борис Левицький, 24. Іван Майстренко, 25. Василь Міняйло, 26. Степан Онисько, 27. Зенон Пеленський, 28. Євген Пізюр, 29. Богдан Подоляно, 30. Петро Потічний, 31. Іван Рудницький-Лисяк, 32. Олег Федішин, 33. Атанас Фіголь. — Отже, 33 особи різних політичних переконань, а навіть різної національності. Темі їхніх доповідей і дані про їх публікацію подано в збірниках «Матеріали КУВПД».

Запланований пленум КУВПД у Торонті повинен завершити організаційну побудову Конгресу й дати йому апарат для зв'язку і координації дії. В цьому контексті треба розуміти задум творити локальні Студійно-політичні клуби КУВПД. Вони повинні передусім

причинитися до творення сили й живучости публічної opinii (паблік opinіon), яка в нас дуже квoла через недостачу відповідних засобів інформації — радіо, телебачення, преси, — що, майже без винятку, подають і навітлюють наші внутрішні події та справи в своїй груповій оцінці. Рівночасно Студійно-політичні клуби становлять форуми дискусії і плекання політичної думки, яку конче треба підняти на вищий рівень, привертаючи цінування і пошану політичній роботі, найвищій і морально найвідповідальнішій справі. Тільки так — здається мені — можна досягнути включення якнайширшого і повноцінного активу в українське життя.

Понад трирічна діяльність Тимчасових секретаріатів КУВПД виявила понад всякий сумнів, що Конгрес наголошує з особливим притиском ідею української цілоти, розбуджує серед спільноти прагнення змагатися за цілість, він беззастережно стоїть на позиціях демократизму, єдиної можливої бази для творення і плекання тієї цілоти. З цієї принципової настанови випливає логічно намагання реалізувати теж постулат політичної інтеграції, але не методами кон'юнктурних зговорень, але на базі спільних ідей і завдань.

Очевидно, як історія, так і сучасність засвідчують вимовними прикладами, що всяка політична боротьба між народами і всередині кожного народу є безоглядна, іноді жорстока. Але, аналізуючи наші останні десятиріччя на чужині, спостерігаємо одну безглузду і до краю шкідливу рису нашої дійсности: партикуляризм, «блискуче відокремлення»; свою групову рацію зроблено принципом внутрішньої політики. Таким чином для політичних виявів української діаспори, як цілоти, усунено всякі підстави. На тому тлі дуже характеристичним є спостереження одного з представників молодшої генерації, що, мовляв, українська діаспора не становить частини суцільної нації, бо це наче окремі племена, що себе, як партії, взаємно поборюють. Найбільше зближеними до реалізації ідеї цілоти української спільноти в діаспорі є дві організовані в світовому масштабі установи: Світова федерація українських жіночих організацій і Пласт, організація української молоді. Принцип цілоти, — в тому передусім надпартійности і надконфесійности — лежить в основі ідейних заłoженнь цих двох установ і який уже десятиріччя зберігається, не зважаючи на настирливі зазіхання тоталітарного табору опанувати їх.

Ми глибоко переконані, що КУВПД це виклик і нагода для найкращих з-поміж представників молоді української генерації в діаспорі активно включитися в українське політичне життя, щоб змагатися за українську самостійну державу, єдину інтегруючу силу нашої цілоти на принципах демократії. Такі саме ідеали заступають тепер патріоти в Україні.

Здається, що українська молодь інстинктивно, сама із себе, усвідомила й прийняла такі напрямні. Найкращим доказом на це є її спонтанна акція в обороні Валентина Мороза та інших політичних в'язнів. Сучасну нашу молодь притягає гуманне. У зв'язку з тим характеристичне визнання, в дискусії між українськими націоналістами, потреби формулювати український «гуманний націоналізм», на взір Дубчекового «гуманного комунізму».

Справді, це гуманне розуміють й співчують йому всі шляхетні люди на землі. Тільки так треба сприймати триумф Валентина

Мороза, тріумф фізично слабкої одиниці, над гігантною машиною поліцейської імперії.

Переживасмо кризу не тільки політичного сектора в нашій спільноті. Сьогодні всі говорять про світову кризу цілої скали дотеперішніх цінностей. Але, разом із тим, наче фенікс із попелу, знову на поверхню людської свідомости випливає вічне, незмінне, гуманне, що було і залишається рушієм розвитку культури.

Наші міркування обмежувалися тільки до кризи політичного сектора української діаспори, до сучасної ситуації і до шукань виходу із кризи, що її можна окреслити як безвихіддя. Дати альтернативу до цього є першим і головним завданням КУВПД.

Ніхто не дасть достатньої рецепти на наші внутрішні недоліки і слабости. Кожна політична спільнота сама встановляє для себе норми політичної дії. Шукати їх в узгодженні з нашим історичним минулим і в адаптації до сучасних обставин і потреб, завдання КУВПД. Іншими словами: конгрес подуманий як спроба відродити і плести українську вільну політичну думку, завернути до джерел і підстав нашої визвольної політики.

Очевидно, самих фраз замало. Політика це не лише концепція, але й акція. Особливо за демократичну справу треба змагатись, здійснювати її повним особистим заангажуванням і концентрацією всіх сил. Ідея КУВПД і його дотеперішня діяльність таки якоюсь мірою розбуджує серед українського загалу свідомість невідрадного стану нашого політикуму на чужині й потребу його відродження, згідно з тенденціями в Україні. В тому зарисовуються перспективи розвитку та успіху КУВПД.

ВАДИМ БЕЛОЦЕРКОВСЬКИЙ:

Тези доповіді:

«ПОЯСНЕННЯ» СОЛЖЕНЩИНА І НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

(Уточнена тема доповіді: Національні настрої і тенденції в РРФСР)

1. «Из-под глыб» — нова збірка стеттей солженіцинського напрямку. Суперечитися по суті тут безглуздо, настільки примітивні і не відповідні до історичних фактів засади, висловлені Солженіцином цього разу. Але важливо пояснити західним людям, як зформувався і кого репрезентує напрям Солженіцина.

2. Становище в країні. Сахаров про безвихідь, у якій опинилася більша частина гуманітарної інтелігенції.

3. Національне питання не популярне, не актуальне для народу й абсурдне по суті в країні, що ніким національно не гноблена, але сама гнобить інші національності. Анкета «Литературной газеты». Владущі кола в Росії зараз найросійськіші за всю історію.

4. Неослав'янофільство, «моральна революція» і т. д. — явище головним чином у середовищі гуманітарної інтелігенції, як крайня реакція на безвихідь ситуації.

5. Історія Солженіцина. Від війни до «Івана Денисовича»: мізантропічна тенденція. Пом'якшення її з успіхом — «Материни двор», вершина творчости. Відмова від Ленінської премії, початок переслідування, злість, «На Куликовому полі» — вихід з мізантропії в націоналізм.

«Август 14» — дальше зниження вимогливості до себе, зідштовхування в крайність від офіційної історичної концепції й ідеології.

Нобелівська премія, втрата самокритики до втрати почуття реальности. Відсутність реакції на «Нобелівську лекцію» у світі і криза демократичного руху породжує «Письмо к вождям». (Метаморфоза із згадкою про Україну в другому, західньому варіанті листа).

Злість на жорстоку критику «Письма вождям» у сполученні з славословленням багатьох кіл російської еміграції дає, видимо, в результаті заблюкування решток критичности. Емоції беруться за реальність.

6. Напрямок Солженіцина непропорційно рспрезентований серед російської еміграції, і завдає великої школи опозиційному рухові в країні і послаблює співчуття західньої інтелігенції.

Політичні середовища:

ІДЕЙНО-ПРОГРАМОВІ ЗАСАДИ ОУНз

(прийняті на V Делегатській конференції ОУНз 5 листопада 1972 року в Нью-Йорку)

Нав'язуючи до ідейного змісту програмових постанов III Надзвичайного великого збору ОУН в 1943 році; враховуючи змінену ситуацію; використовуючи досвід нових соціально-економічних розвитків і тенденцій — V Делегатська конференція ОУНз прийняла такі ідейно-програмові засади:

I. ГУМАНІЗМ

1. Під гуманізмом розуміємо ствердження вартості людини та її невід'ємних прав на життя, свободу й розвиток творчих сил.

2. Людина, як вартість сама в собі, не може в жадних умовах стати безправним об'єктом держави, партії, класу чи інших політичних або соціальних формацій. Навпаки, всі ці формації мають дбати про збереження життя, свободи і гідності людини.

3. Приймаємо «Загальну декларацію прав людини», проголошену Організацією Об'єднаних Націй, за частину нашої програми, підкреслюючи особливо право на свободу слова, преси, зборів, поглядів і совісти.

4. Боротьба української людини за право на вільне життя і на вільний розвиток в рамках своєї державної організації становить вихідну підставу нашого руху.

II. НАЦІОНАЛІЗМ

1. Під націоналізмом розуміємо почуття приналежності до нації, як найвищої культурно-політичної спільноти.

2. Нація, як підмет історичного розвитку, має бути підставою політичного організму, держави.

3. Ідентифікуючи український націоналізм із національною ідеєю та державним самостійництвом, ми протиставимося всяким намаганням запрогати його на службу будь-якої одної політичної організації, бо за монопольними, партійними претенсіями скривається бажання накинути національній спільноті спосіб мислення, стандарти, ідеологію і настанову однієї політичної групи.

III. ДЕМОКРАТІЯ

1. Під демократією розуміємо таку державну форму, в якій джерелом влади є загал громадян при забезпеченні необмеженого волевиявлення шляхом періодичних виборів.

2. Змагаючись за демократичний стиль українського політичного і громадського життя, ми протиставимося псевдодемократичним формам, що є тільки фасадом автократії, диктатури і тоталітаризму та виступають під такими назвами як народна демократія, керована чи планова.

3. Демократичний лад може бути забезпечений тільки при умові свободи політичних і громадських організацій. Тому протиставляємось усім спробам запровадити в українській державі монопартійну систему або корпоративний устрій.

4. Усі громадяни української держави мають бути зрівняні в своїх правах і обов'язках супроти держави, при чому національні меншости мають дістати культурну або й територіальну автономію.

IV. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

1. Соціальна справедливість може бути здійснена тільки при існуванні соціально-економічної демократії, тобто в такій системі, в якій виключений визиск людини і знесені всякі клясові, національні та політичні привілеї.

2. Підставу такого ладу становитиме мішана економіка, що допускає державну, громадську, кооперативну і приватну власність на землю і засоби виробництва. Величина і взаємний стосунок цих секторів власності будуть визначені на підставі досвіду і потреб українського державного суспільства, з уzglяденням принципу рентабельності і вільного ринку.

3. Такий лад протиставляється як системі ліберального капіталізму, так і комуністичній системі державного капіталізму: відкидаємо і те і те.

4. Реалізації ідеї соціальної справедливості та введенні здорового соціально-економічного ладу сприятимуть такі конкретні заходи:

- а) велика промисловість, торгівля, транспорт і банківництво становитимуть державну власність;
- б) середня і мала промисловість, роздрібна торгівля і щадниці можуть бути громадською, кооперативною або приватною власністю;
- в) всі підземні багатства, води і ліси мають бути державною, частково також громадською власністю;
- г) окремі державні органи виконуватимуть нагляд і контроль над умовами і розвитком господарського життя та виконуватимуть роллю арбітра щодо цін і платні;
- г) підставовою формою власності землі буде приватна власність тих, що на ній працюють, при забезпеченні вільного спілкування у формі сільсько-господарських артілей; (Для виключення можливості повернення поміщицької власності і спекуляції землею, окремим законом буде визначена горішня межа земельної власності.)
- д) вільне творення та функціонування робітничих профспілок забезпечить робітникам усіх заводів і підприємств належну зарплату, шляхом збірних умов і впливу на керівництво підприємств;
- е) тижнева праця не може переступати 40 годин, а додаткова праця вимагатиме згоди стосовної профспілки і буде додатково оплачувана;

- е) усякий примус у соціально-економічній ділянці буде скасований, а забезпечені будуть вільний вибір професії, місця праці і замешкання, вільне виконання ремесла і творення ремісничих артілей;
- ж) рівноправність жінок щодо освіти та вибору професії;
- з) обов'язком держави є дбати про здоров'я всіх громадян і консервації тих ділянок, що сприяють йому (чисте повітря, води, ліси);
- к) право на еміграцію і вільне подорожування до інших держав;
- і) повне забезпечення всіх громадян у випадку захворювання, непрацездатності і на старість.

V. СПРИЯННЯ КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКОВІ

1. Побіч державного шкільництва, що забезпечить безплатне навчання, буде допущене існування також приватних шкіл.

2. Запewnення вільної творчості в ділянках науки і всіх родів мистецтва. Плекання державою всіх інституцій, які сприяють доховому та фізичному розвитку громадян — бібліотеки, музеї, театри, парки, спортові площі і т. п.

3. Держава сприятиме мистецькій самодіяльності у формі хороших, театральних, балетних і т. п. з'сднань.

4. Правне забезпечення вільного виконання релігійних культів та організаційної незалежності церков від державної влади.

VI. СПРАВЕДЛИВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЛАД

1. Справедливий міжнародний лад і міжнародна співпраця будуть забезпечені тільки при ліквідації всіх імперіялізмів і при визнанні всім народам права на самовизначення.

2. Під правом на самовизначення розуміємо в першу чергу право кожного народу на самостійне державне життя.

3. Тільки найвищий законодавчий орган держави може вирішувати форми міжнародної співпраці.

4. При збереженні таких передумов Україна може стати рівноправним партнером у міждержавних об'сднаннях у регіональному і світовому масштабах.

5. Прагнучи до виключення війни та інших насильницьких метод політичної дії в міжнародних взаєминах, стверджуємо одначе право поневолених народів на боротьбу за волю також революційними методами.

З М І С Т

Передмова	5
Доповіді студійних семінарів:	
<i>Володимир Кубійович</i> Зміни національних відносин в Україні у 20-му сторіччі .	9
<i>Іван Гриньох</i> По десятиох роках змагань за помісність .	21
<i>Фелікс Кордуба</i> Європа — Китай в сучасній політичній і геостратегічній констеляції	30
<i>Михайло Коржан</i> Чи дійсно вселенський патріарх Діонісій IV «продав» українську православну церкву?	42
<i>Михайло Добрянський</i> Можливості боротьби з російським імперіялізмом	53
<i>Атанас Фіголь</i> Чи можлива політична інтеграція української діаспори?	64
<i>Вадим Белоцерковський</i> Тези доповіді: «Пояснення» Солженіцина і національне питання. (Уточнена тема доповіді: Національні настрої і тенденції в РРФСР)	75
Політичні середовища:	
Ідейно-програмові засади ОУНз	76

«УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

є органом українського революційно-демократичного руху, що об'єднують навколо себе широке коло читачів демократичного переконання.

«УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

є тижневиком політики, економіки, культури і громадського життя. Стоячи на позиції української вільної політичної думки, вони подають своїм читачам глибоке, всебічне і критичне поставлення різноманітних проблем визвольної політики, високофахові коментарі щодо всіх ділянок життя і розвитку на нашій Батьківщині-Україні, а також статті на актуальну світову тематику. Особливу увагу звертається на об'єктивне висвітлення руху в Україні і в СРСР, як легального так і нелегального, за громадські, соціально-трудова і національні права народу. Матеріяли і документи «Самвидаву» передрукуються переважно в оригіналах або просторих цитатах без супровідних коментарів — як ті матеріяли треба розуміти.

«УКРАЇНСЬКІ ВІСТІ»

редагуються на основі сучасної української літературної мови без будь-яких обласних діалектів чи провінціалізмів, і тому є добрим посібником для молоді, що хоче опанувати українську літературну мову.

Читайте й поширюйте демократичний часопис «УВ»!

Річна вартість передплати в Німеччині — 50 німецьких марок, а поза межами Німеччини — 56 нм, або їхня рівновартість в інших валютах. Передплату приймають: Централь «Українських вістей» та представництва по різних країнах (адреси їхні на першій сторінці кожного числа «Українських вістей»).

НАША АДРЕСА:

**„Ukrainiski Wisti“, 791 Neu-Ulm, Postfach 2146,
W. GERMANY**

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Ціна збірників

«МАТЕРІЯЛИ КУВПД»

Серія А: Збірник ч. 1. (56 стор.)	.	\$ 1,—
Збірник ч. 2. (100 стор.)	.	\$ 2,—
Збірник ч. 3. (96 стор.)	.	\$ 2,—
Збірник ч. 4. (80 стор.)	.	\$ 2,—
Серія Б: Збірник I. (128 стор.)		\$ 2,—
Збірник II. (128 стор.)		\$ 2,—
Збірник III. (в друку)		\$ 2,—

або рівновартість в іншій валюті.

*

Замовлення на збірники й всю кореспонденцію до
Тимчасового Секретаріату КУВПД спрямовувати на:

Markian Zajac
8 München 45
Mährische Str. 12
W. Germany

Грошові посилки на:

DRESDNER BANK AG
8 München 2
Promenadenplatz 7
Konto Nr. 3 005 380
(M. Zajac)

Всі добровільні пожертви на видання матеріалів і переведення
КУВПД будуть проголошені, за винятком застережених,
у чергових числах збірників.

Тимчасовий Секретаріат КУВПД